

זמן ווהלין

40 שנה להיכל ווהלין



בטאון ווהלינאים 55-56
כסלו תשנ"ט-דצמבר 1998

זמן ווהלין

40 שנה להיכל ווהלין

בטאון ווהלינאים 55-56
כסלו תשנ"ט-דצמבר 1998

מסע הערכים

זשנע הילדן אמדינען ישראל ו-40 שנה אהקמט היכל יהדות ווהלין, יוצא לאור יאקוט 55-56, זעקאלע שיקוראים ימאלד זא ענין.
שנים רבות ערך ה' נגן ארנה יאקוטי ווהלין זיב רמה זמסיראג, מסינאג זריאל נאץ אהפסיק אג עזארגא וואלער השנה ע' העפיקיז המכארג, נאאל או זריאל טארג אריכאג ימים.
מסינאג אלה, המורים מרין יהודה אקמינצקי זן-ציון נאלד ע' מנחם משימא עריכה והוצאה לאור של יאקוט ז'ה, גארג אהסייעים.
היאקוט צארג אג צעדין זנטיני השנה ה-40 אקיומא של "היכל יהדות ווהלין", מי יגן וימשיך אהפיס אנהיה רמה נאארה אווהלינאים - אספר אדוראג העצירים ע' יהדות ווהלין שהכארג זיבי הערמנים הנאצים אעזריהם.
כ-250 אלף יהודי ווהלין מאלא אג מואם הטראגי זשואה, ז-26 יאזויס יהודיים זמאלאג כפרים רהם איו כעזארגים, רוגם המכריס הולדו אדוראג שנכרו ע' יבי הקורנאל מנחם אע' יבי איכרי הסניבה זפאגי הישואים אנורו שם.

השול אנו מארג, שדור ההמשך ימשיך אהזיס אג דערו, כמא זיאקוט ז'ה, וישלח מאמרים, רשמים וסיפורים ע' זיג אעזא/סגא. קריארגא אדור העציר אהצטאל אפסילאג זארגאני הקהילאג זאאיגאג ווהלין.
זפגמא של היאקוט זעצאונא אדור אג כא הוואלינאים מקרג אז, ז'ה העמן אהמקאם אדורק זס אג אדרי ההנהלה אהמזכיראג, שנארה זאגלסט 1998, המשך עזארג פאריה.

יהודה מרין, זן-ציון אמינצקי



הנהלת האיגוד

עו"ד שלמה זיסקינד - יו"ר (לוצק)

יהודה מרין - סגן יו"ר (מניבין)

בן-ציון קמינצקי - סגן יו"ר (רטנה)

חיים זוסמן - גזבר (אוסטראה)

אברהם שטיין - מזכיר (קובל)

אברהם ביבר (קמין-קושירסק)

בוריס בריק (קולקי)

עזרא ניר (לודמיר)

צבי רוניק - חבר לשם כבוד (קובל)

המזכירות

יעקב גולנסקי (לודמיר)

יוסף גליצקי (אוסטראה)

נתן לבנה (זוויל)

אליהו מנדל (קובל)

יהושע צווינגל (לוצק)

זאב שטרומן (לוצק)

חיים חרבש - חבר לשם כבוד (אוסטראה)

המועצה

סנדר אפלבוים (ולודימירין)

רות ברנר (טורצין)

יעקב גולנסקי (לודמיר)

יוסף כרפוס (ליובומל)

זהבה נבו (סרני)

שלמה ניר (לודמיר)

צבי ספקטור (רובנה)

יצחק צ'צ'יק (רוקיטנה)

אסתר קרמר (מניבין)

ילקוט ווהלין

בהוצאת:

האיגוד העולמי של יוצאי ווהלין, המרכז בישראל
היכל יהדות ווהלין, רח, כורזין 10, גבעתיים 53583
טלפקס. 03-5717621

בשיתוף עם:

הפדרציה של יוצאי ווהלין, ניו-יורק, ארה"ב
Federation of Wolinian Jews Inc.
2675 E. 7th Str., Brooklyn, N.Y. 1123, USA
Tel. 8913323

ארגון יוצאי ווהלין, לוס אנג'לס, ארה"ב
Wolliner Society of Los Angeles

304 N. Palm Dr., Beverly Hills, CA 90210, USA

הפדרציה של יוצאי ווהלין, מונטריאול, קנדה
Federation of Wolinian Jews, Montreal, Que H3W2Z5

העורכים:

יהודה מרין, בן-ציון קמינצקי
עורך לשם כבוד - נ. לבנה

המערכת:

עו"ד שלמה זיסקינד
חיים זוסמן, יהודה מרין, בן-ציון קמינצקי

הפקה ועיצוב: שרה'לה קאולי, רח' הצנחנים 7, גבעתיים, טל. 03-7324868
כתובת למשלוח כתבי יד:

איגוד עולמי של יוצאי ווהלין בישראל, היכל ווהלין
רח' כורזין 10, גבעתיים, ישראל, טלפקס 03-5717621

מי ומי בילקוט?

5	ברכת האיגוד לראש העיר גבעתיים לרגל בחירתו לקדנציה שניה ותשובתו
7-6	האיגוד העולמי של יוצאי ווהלין בשנים 1987-1998 - עו"ד שלמה זיסקינד, יו"ר
9-8	Federation of Wolynian Jews in Israel - Lawyer Shlomo Zisskind - Chairman
10	ברכת ראש העיר גבעתיים במלאות 40 שנה להיכל ווהלין
11	40 שנה להיכל יהדות ווהלין - אליהו מנדל, רות ברנר
12	האגדרטה לזכר פרטיונים וחיילים - יהודי ווהלין - אברהם ביבר
13	תקופת החשמונאים - בן-ציון קמינצקי
14	מפת פלך ווהלין

קהילות

16-15	אוסטראה - שוקה קציר
18-17	אלכסנדריה ד'ווהלין - שלום גולני
18	הודעות
19	עיירתי ברונה - חנוך קנוביץ
20	הספד על עיירתי לודביפול - שמואל שפיר
22-21	לודמיר - היתה עיר ואיננה עוד - עוזר ליברס
23	לוצק כפי שאני זוכר אותה - יהושע צווינגל
26-24	מז'יריץ' הגדול - דינה קורץ ינאי לבית פרסמן
26	בלדה - בצל החיים 5-1941 - זאב פורטנוי
27	מיין שטעטל מאציעוו (פאעמא) - יעקב ביבר
29-28	עיירת מצ'ייב - ישראל כץ
31-30	קולקי - עיירת הולדתי - בוריס בריק
33-32	רטנה בבניינה ובחורבנה - בן-ציון קמינצקי
35-34	קמין קושירסק והסביבה - אברהם ביבר
36	תולדות העיירה רוקיטנה - ועד הארגון
37	שמות קהילות ווהלין ב"בקעת הקהילות החרבות" ב"יד ושם" בירושלים

הלחימה בנאצים

40-38	מרד גטו טוטשין - זאב פורטנוי
40	רשימת מקבלי מלגות ותעודות הערכה שנת תשנ"ט (1998)
42-41	הקרבת של אחרוני היהודים בלוצק - דוד פריטל
44-43	נקמתי ברוצחים - ברוך גוטמן
45	חיים אידל שליפר הנוקם - איסר ושמואל שליפר
46	צבי אולשנסקי - לוחם נועז - אליה סרגייב (ברמן) - דור ההמשך
49-47	קוים לדמותו של מפקד פרטיונים - יוסף פוס (ארה"ב)
55-50	נקמתי בנאצים ועוזריהם - יצחק קופרברג

בעקבות השואה

- הביקור הראשון ברטנה - אביבה שאול-גפן, דור ההמשך 58-56
 המסע לרוז'ישץ' - משה גרברסקי 59
 האורחים מישראל בוהלין - ז' לשצ'וק - עתונאית אוקראינית 61-60
 הייתי גאה להניף דגל ישראל לזכר הקרבנות - גיורא זוסמן, דור ההמשך 62
 חוויות ורשמים מביקור ברטנה והסביבה - יצחק שטיינגרטן, דור ההמשך 64-63
 פעילות ארגון רוקיטנה והסביבה - הוועד 64
 מסע אל העבר - מינה זמיר-מרין, דור ההמשך 66-65
 רשמי מסע לרוקיטנה - יעקב שוורץ 68-67
 חזרה לשרשים - הילה לדבסקי, דור ההמשך 69
 רשמים מביקור שרשים בוהלין - אברהם אפלבוים 72-70
 הביקור באלכסנדריה - שלום גולני 73
 הביקור בקמין קושירסק ביום הזכרון 1997 - שושי פלג לבית דוניץ 74-73

אחרי המלחמה

- לסבא היקר - צחי קויפמן, דור ההמשך 75
 יארן פון לייד און טרויער - אברהם בראונסטיין (ארה"ב) 77-76
 עדותו של חסיד אומות העולם - לברין מטביוק 78
 מי יצילנו משכחה? - נתן לבנה 80-79
 קול קורא לדורות ההמשך - יהודה מרין 81
 א ברוו צו מיינע וואהלינער אידן - דניאל כץ 83-82
 "קונצרט למען החיים" - קזימיר קוז'נייבסקי 84
 משדה ההריגה - צפורה וינשטוק 85

הארגונים בפעילויותיהם

- אוסטראה - יוסף גליצקי 86
 אלכסנדריה - שלום גולני 87
 לוצק - יהושע צווינגל 87
 רטנה - בן-ציון קמינצקי 88
 מניביץ - יהודה מרין 89
 קמין קושירסק - אברהם ביבר 90

לזכרם

- שלמה פרלמוטר ז"ל - מירי איבלר-פרלמוטר 91
 דינה אברבוך ז"ל - מתוך דפי עזבונה 92
 לזכרו של יוסף צביבל 92
 דוד בליישטיין - יהודה מרין 93
 אחרי השחיטה בעיר רובנה - דוניה זינמן ז"ל 94
 לזכר יקירינו - שרה גינזבורג 95
 לזכרם 96

גבעתיים 12.11.1998

לכבוד מר אפי שטנצלר
ראש עיריית גבעתיים
אפי היקר שלום,

ברכותינו החמות והכנות לנצחונך המרשים.
אם כי אין להפחית בחלקם של הפעילים למען היבחרותך מחדש - הרי הגורם העיקרי והמכריע היה
אישיותך המכובדת והאצילה והרקורד שלך בעשייה למען העיר גבעתיים ותושביה. לנועם הליכותך,
המרץ והיכולת ללכת ולהפעיל את כולם לבצע את המוטל עליהם - בהנהגתך האישית - לכל זה היה
משקל עצום לבחירתך מחדש.
בשם כל הוהלינאים ובשמי אני, קבל נא את ברכותינו מכל הלב. תמשיך לפעול לטובת העיר ותושביה,
ככל שתחפוץ בזאת, עד שיסחבו אותך לפעילות ברוכה אף יותר - במישור ארצי-ממלכתי, מה שאנחנו
מאחלים לך - למרות שזה לרעתנו.
עלה והצלח!

16/11/98
אפי שלום
ראש העיר

לחג שמחת תורה
מאזן ק' דג אלאב 'ובן'
והיה' אחותי להסתובב.
אב
בילקא ויהי
אפי שלום
ראש העיר

בא/דה/2220
(-)

ש. זיסקינד, עו"ד
יו"ר האיגוד העולמי
של יוצאי ווהלין בישראל

האיגוד העולמי של יוצאי ווהלין בשנים 1987-1998

עו"ד שלמה זיסקינד - יו"ר

פעילותם ב"היכל", ועל כך הוזהלינאים גאים ואסירי תודה.

הפעילות למען הקמת מצבות

על קברי אחים בוהלין שבאוקראינה

עוד לפני נפילת מסך הברזל ברוסיה, יצא ביוזמתנו, נשיא הפדרציה של יהדות ווהלין בניו-יורק, ארצות הברית, מר יעקב אלברט, לאוקראינה, לבדוק את העניין בשטח. בזכותו הסכימה ממשלת אוקראינה להקים מצבות על קברי האחים על חשבונה. הוקמו כ-70 מצבות, לא במעט הודות לפעילותו הנמרצת של אחד מתושבי לוצק, מר יצחק פינקלשטיין, אשר נעזר בפעילותו במר ולדיסלב נקונצ'ני, תושב המקום, העוסק בתיעוד הארכיב של תקופת השואה באוקראינה. פרסמנו בין כל קהילות ווהלין חברי האיגוד העולמי של יוצאי ווהלין על כך, שנוצרה אפשרות של הקמת מצבות וכתוצאה מכך יצאו לאוקראינה נציגיהן של הקהילות שלנו והוקמו מצבות ועליהן באידיש ובעברית מצוין תאריך הריגתם הברברית.

כנסים

קיימנו 3 כנסים עולמיים של יהדות ווהלין בהיכל, בהם השתתפו נציגים רבים מניו-יורק עם נשיא הפדרציה מר ז'ק אלברט בראש, וכן נציגים לא מעטים מלוס אנג'לס, ובראשם היו"ר המנוח ז'ק סטאר ז"ל ויבל"א גב' זינה נאדבורני, הרי מגיד, משה הקמן, ורבים אחרים. בכנסים אלה קיימו הוזהלינאים את דרך הפעילות של בני ווהלין בעתיד, למען השגת המטרות למען פעלו.

רישום כעמותה

רישום העמותה בשם "איגוד עולמי של יוצאי ווהלין" בשנת 1991, במקום הרישום כאגודה העותומנית עד אותה עת, אצל רשם העמותות בירושלים, המחייב אותנו בדיווח שנתי בצירוף מאזן מאושר על ידי רואה חשבון, מקנה אמינות לכל פעילותינו ומונע רכילות מרושעת, הפוגעת בחברים יקרים, אשר פועלים במסירות למען השגת מטרות האיגוד.

לפני מספר שנים קבלנו גם אישור המקנה פטור ממס הכנסה על תרומות לאיגוד, אשר אנו מקווים ימריץ תרומות להמשך פעילותינו למען הנצחת יקירינו.

הענקת מילגות

יש להקדים את הנושא בהבעת תודה לפדרציה של יהודי ווהלין בניו-יורק, ולארגון יוצאי ווהלין בלוס

בני ווהלין הצטיינו תמיד במעורבותם בחיי הקהילה, בפעילות פוליטית, כלכלית, חברתית וגם בחיי התרבות והאומנות. לא פלא שהם נוהגים כך גם כאן, במדינת ישראל, כמו בכל מקום אחר בו הם נמצאים.

בחרתי לסקור מכל פעילויותיהם רק את הפעילות של הנהלת האיגוד בביתנו - "היכל יהדות ווהלין" בעשור האחרון בלבד, בהתחשב בעובדה שעל הפעילות של האיגוד במשך כ-40 שנות קיומו כתבו בילקוט זה חברינו רות ברנר ואליהו מנדל. בראשית דברי ברצוני להודיש, שהיו לנו שותפים יקרים לאורך התקופה, שחלקם בעשייה מורגש עד עצם היום הזה, אולם לצערנו חייהם נקטעו בשיא פעילותם. אנו מזכירים אותם ברגשי כבוד מהולים בצער. יהי זכרם ברוך.

אנו לא שוכחים גם חברים יקרים אחרים. יבל"א החברים, אשר נאלצו להפסיק את פעילותם בגלל מחלה קשה והם הח' חיים חרבש ובמיוחד הח' צבי רזניק, אשר חוכמתם ומסירותם חסרים לאיגוד, ולי אישית. אנו מאחלים להם מכל הלב בריאות, או לפחות שיפור משמעותי במצב בריאותם. כולנו מתפללים להגשים את משאלותינו.

הנהלת האיגוד ממשיכה לפעול במסגרת המטרות אשר למען השגתם הוקם האיגוד, דהיינו, לפעול למען הנצחת זכרם של יהודי ווהלין שהוכחדו בשואה ולכוון פעילות של קהילות ווהלין בפעולתם למען העמקת תודעה זו אצל דור ההמשך.

ביוזמתה של חברתנו חנה נוסנבלט, "יד ושם, רשות הזכרון והגבורה", הסכימה לשותפות איתנו ב"היכל יהדות ווהלין" והקימה בו "מרכז ללימודי השואה". עלינו על הדרך לביצוע חובתנו למען הנצחת זכרם של יקירינו.

ב"מרכז ללימודי השואה", בהנהגתו של מר אביגדור עפרון, מתנהלת פעילות ברוכה בין תלמידי בתי הספר בכל גוש דן וזכה גם בהכרת צבא הגנה לישראל, אשר הכניס, כמקצוע חובה לתוכנית הלימודים של בית הספר לצוערים - הקצינים העתידיים של הצבא את לימודי השואה ב"היכל" שלנו. הודות לעזרתו המסיבית של יושב ראש הנהלת "יד ושם", מר אבנר שלו ועוזרו הנאמן, המנכ"ל מר ישי עמרם, זכה המרכז להכרה והוקרה ונחשב למוסד מעולה בישראל. עד היום עברו את המרכז עשרות אלפי תלמידים, סטודנטים, סמינריסטים וצוערים - לגאוות כולנו. אין לנו מלים כדי לבטא את תודתנו ל"יד ושם" על שהסכימו לנהל את

בסמוך להיכל בהשתתפות המכובדים. ראש העיר גבעתיים, שגרירים של פולין, אוקראינה ובילורוסיה. התורמת העיקרית הגב' זיסל קלורמן, אשתו של הפרטיון אבא קלורמן ז"ל, שלא זכה לראות בהתגשמות חלומה, וקהל ווהלינאים רב, הנאמד בכ-1000 איש. שמותיהם של הפרטיונים והלוחמים היהודים בתקופת השואה מופיעים על חלונות של "ההיכל" בכניסה אליו, אולם אנו מקווים שיבוא יום ונעביר אותם למקום קרוב יותר לאנדרטה.

על הח' אברהם ביבר ובוריס בריק הוטל התפקיד לדאוג לרישום שמו של כל אדם הזכאי כי להופיע ברשימת הגיבורים על הלוח, גם לאחר שתמה עבודת הוועדה, בשם כל הוהלינאים ובשמי - תודה. לפי בקשתנו אסף ארגון יוצאי ווהלין בלוס אנג'לס תרומות לרכישת אמבולנס שעלותו 50,000 \$, כדי להעבירו לעיריית גבעתיים, לבטא באקט זה את רגשות התודה לעיריית גבעתיים ותושביה על עזרתם לפעילותינו. בימים אלה נשלח האמבולנס לישראל, אחרי שמד"א התחייב להציב אותו ברמת-גן, בו נמצאת יחידת מד"א הנותנת גם את שירותיה לתושבי גבעתיים. צילום ההתחייבות מופיע בילקוט זה. תודה לחברינו בלוס אנג'לס ולפעילים העיקריים הח' זינה נדבורני, הרי מגיד ומשה הקמן.

יחסינו עם עיריית גבעתיים

זו כבר מסורת מהיום הראשון שהתמקמנו בגבעתיים, שכל הנהלות העיר גבעתיים וכל ראשי העיר, החל משמעון בן-צבי ז"ל עד אפי שטנצלר, שאיגוד יוצאי ווהלין זוכה ליחס מיוחד ואוהד ללא סייג. הם אישרו לנו את הקרקע חנם לצורך בניית ההיכל, מטפלים בפיתוח סביבתי באיזורים הסמוכים להיכל, עוזרים ותומכים בפעילות חברתית ותרבותית. הנהלת העיריה, בראשותו של מר אפי שטנצלר, העניקה לכיכר הסמוכה להיכל את השם "ככר ווהלין" והרחבה ליד ההיכל "רחבת ווהלין". עיריית גבעתיים הכירה ב"היכל" שלנו כמקום לעריכת עצרות ליום השואה והגבורה, ועל כך תבוא התודה והברכה לפרנסי העיר.

ולבסוף, ברצוני להודות לכל חברי הנהלת האיגוד, ובמיוחד לחברים: יהודה מרין, בן-ציון קמינצקי, חיים זוסמן, אהרון שטיין, אברהם ביבר, בוריס בריק, עזרא ניר וצבי רוניק. אשר הודות למסירותם ללא גבול, התמדתם ותבונתם הגענו להשגים בשנים אלה. כל ציבור יכול להתברך על כך שאנשים כאלה נמצאים בתוכו ופועלים בלי כל תמורה לטובת המטרה הקדושה שלנו - הנצחת יקירינו בשואה. חן-חן לכולכם.

אנג'לס, אשר תמכו במפעל חלוקת המלגות ומאפשר לנו לחלק מילגות בשמם לתלמידים וסטודנטים יוצאי ווהלין. למפעל חשיבות גדולה משני טעמים: (1) כספי המילגות מהווים עזרה ממשית לרבים עולים וגם ותיקים ומאפשרת להם להתגבר על הקשיים ברכישת ידע לילדיהם.

(2) עצם החלוקה המתקיימת בהיכל ווהלין ומקרבת אותם לפעילות באיגוד ובהיכל. מי יתן ויצמח ממקבלי המילגות דור, אשר ימשיך בעבודתנו - למען המשך הפעילות לשימור זכרם של אלה שמצאו את מותם בשואה.

במסגרת פעילות זו חילקנו עד עכשיו 347 מילגות ובמפגש שיתקיים השנה ביום האחרון של חנוכה, נוסף מספר המלגות יגדל בעוד 20 - כך שביחד יגיע ל-367 מלגות - מספר לכל הדעות מרשים מאד. הכל מכספי הפדרציה בניו-יורק וארגון של הוהלינאים בלוס אנג'לס. בשם מקבלי המילגות, בשם האיגוד בישראל ושמי אני מביא להם דברי תודה והוקרה על נדיבות ליבם. ישר כוחם.

האנדרטה לזכר

הפרטיונים והלוחמים היהודים בוהלין

אחד ההישגים המרשימים של הוהלינאים בעשור זה היה הקמת אנדרטה לזכר הפרטיונים והלוחמים היהודים בני ווהלין, ליד "היכל יהדות ווהלין" שבגבעתיים. נכון הדבר, שלא האיגוד יזם את הקמת האנדרטה. כל התהילה מגיעה לקבוצת פרטיונים לשעבר, בראשותו של הח' אברהם ביבר ולידו הח' זאב רווה, יעקב צביבל, סנדר אפלבוים, שמואל אפרת, יהודה מרין ויצחק אבידוב, אשר יזמו ואספו את התרומות למטרה זו. זה היה השלב העיקרי של הפרויקט.

האיגוד נכנס לתמונה בשלב הסופי - שלב הביצוע. דבר ראשון - הנהלת האיגוד הסכימה מיד ובהתלהבות למען הצגת האנדרטה בסמוך ל"היכל יהדות ווהלין". בשלב השני והמכריע - הסכימה ההנהלה למלא את דרישת העיריה כתנאי להסכמתה הצבת האנדרטה בסמוך ל"היכל ווהלין" בקבלת אישור חתום על ידי גוף משפטי מוכר, דהיינו, העמותה של האיגוד העולמי של יוצאי ווהלין בישראל. עם קבלת הסכמת האיגוד הוסרו המכשולים והפרויקט של האנדרטה יצא לדרך.

הנהלת האיגוד מינתה שני חברי הנהלה כנציגים מטעמה בוועדה היוזמת, שתפקידם לסייע לוועדה היוזמת ככל שירדש.

כל הוהלינאים היו גאים על גילוי האנדרטה ב-2 בספטמבר 1997, אשר התקיים ב"רחבת ווהלין"

as old ones and gives them the possibility to overcome many difficulties in acquiring education for their children.

2. The award is done at the Heichal Wolyn and it approaches them to activities both at the Federation and at the Heichal. May this generation grow up and continue our project for the sake of preserving the memory of those who were exterminated during the Holocaust.

In this frame of activity, 347 scholarships have already been awarded and on our next meeting held on the last day of Hanukah, we will add another 20 scholarships, so finally the number of scholarships will reach 367 altogether - a very impressive number in all opinions. All this is granted by the Federation in New York and the World Society of Los Angeles.

On behalf of scholarships' winners, the Federation in Israel and myself, let me express our deep thanks and gratitude for their generosity and let me say **Well Done!**
Monument in Memory of the
Wolyn Jewish Partisans and Fighters

One of the most impressive achievement of ex-Wolynians in the last decade, was the monument built in memory of the fighting Jewish partisans and soldiers nearby "Heichal Yahaduth Wolyn" in Givataim. It is true that it was not initiated by the Federation. That was done by a group of ex-partisans headed by Mr. Avraham Biber and together with him Mr. Zeev Raveh, Yaacov Zwibel, Yehuda Merin, Sender Appelbaum, Shmuel Ephrat, and Itzhak Avidov, a group that deserves all the praises, a group that got the initiative to collect the contributions for this purpose and succeeded. This was the main step in this project. The Federation entered this project only at the final stage - the stage of operation. First thing was that the Federation's management gave immediately its consent and with enthusiasm, to place the monument nearby "Heichal Yahadut Wolyn". Next stage and the most important one, was the management's consent to the Municipality's demand. One of the conditions of the Municipality's consent to acknowledge placing of the monument nearby "Heichal Wolyn", was to have the requirement for the monument's construction signed by an authorized legal institution, namely the lobby of Federation of Wolynians in Israel. After getting a letter from the Federation, all impediments were removed and the way became free to go ahead with the project.

The Federation's management appointed two members of the directorship as their representatives in the committee the role of which was to help the initiating committee as much as needed.

Together with all Wolynians, we were glad to attend the uncovering of the monument ceremony held on September 2nd, 1997, at "Rahavat Wolyn" (Wolyn area) nearby the Heichal and with the participation of the honorable Mayor of Givataim, Ambassadors of Poland, Ukraine and Bielorrussia. The main contributor was Mrs. Zissel Klurman, wife of the late partisan Aba Klurman, who did not live to see his dream come true. Many other Wolynians, about 1000 people participated in this event.

A list of Jewish fighting partisans' and soldiers names who fought during the holocaust, appear on the Heichal's windoes, at the entrance. But, we hope that one day we will be able to remove and put them closer to the monument.

Mssrs. Avraham Biber and Boris Brick undertook the target of registering anyone's name who is entitled to appear on the list of heroes, even after the committee ends its job. On behalf of all Wolynians and myself - thank you!

According to our request, World Society of Los Angeles collected contributions for the purpose of acquiring an ambulance the cost of which summed up to USD 50,000, and contributed it to the Municipality of Givataim, thus expressing their thanks to the Municipality and its citizens for their assistance to this project. The ambulance has been sent to Israel lately, after ambulatory services promised to place the ambulance in Ramat Gan, where ambulatory services are given also to the citizens of Givataim. The photographed document of this agreement appears in this magazine. Thanks a lot to our members in Los Angeles and other principal active members - Mrs. Zina Nadborni, Harry Maggid and Heckman.

Our Relationship with the Municipality of Givataim

It has already become a tradition, that all mayors and directors of the Givataim Municipality, starting with Shimon Ben-Zvi and up to Mayor Ephi Shtenzler, all of them treated the Federation of Wolyn with unlimited respect and sympathy. They approved us to have the ground gratis, for the construction of the Heichal, they are taking care of the Heichal surrounding areas and they help and support social and cultural activities.

The Municipality's management, under Mayor Ephi Shtenzler, turned the Heichal neighboring area to "Kikar Wolyn" (Wolyn Circle) - the site was contributed by the Municipality for the monument.

Great honor was given us by the Municipality when it agreed to let us have the Holocaust Day at "Heichal Yahaduth Wolyn". The Municipality's consent has been given to the World Federation and Wolynians in Israel and it strongly supports all social events. The municipality treats us not as her step sons, nor even as her adopted sons, but as her own real sons.

For all the above, we and all Wolynians would like to express our deep thanks and profound gratitude to all the mayors and leaders of the Municipality of Givataim.

Last but not least, I would like to thank all members of the Federation's management and please let me mention all the names of the members - Yehuda Merin, Ben Zion Kaminietzky, Haim Zusmann, Aharon Stein, Avraham Biber, Boris Brick, Ezra Nir and Zvi Reznick - whose unlimited loyalty, their tenacity and intelligence brought us to the achievements we reached all these last years. Any group of would be blessed with such people who work so hard without fatigue and just for the sake of this holy purpose - commemoration of our dear people who were exterminated in the holocaust.

Thank you all.

Federation of Wolynian Jews in Israel on Israel's 50th Anniversary

Lawyer Shlomo Zisskind - Chairman

The people of Wolyn have always been well involved in their community life, politically, economically and socially as well as in their cultural activities. No wonder they continue to do so in Israel too, as well as in any other place in the world all over.

Of all their activities, I have chosen to focus on those run by the Federation here, in Israel, and concentrate on the last decade only, taking into account the fact that during its forty years of existence it has already been written down in this magazine by our members Ruth Brenner and Eliyau Mendel.

First, I would like to emphasize that along this period we had very dear associates, whose remarkable cooperation cannot be missed, up to this day. Unfortunately, following their illness, their lives have been cut off in the midst of all activities.

Their names appear in the paragraph dedicated in their memory on page . We remember them with profound sentiments and deep sorrow. Let their soul rest in peace.

Also, we cannot forget other dear friends, may they live long, who owing to their illness had to interrupt all their activities - Mr. Haim Harbash and especially Mr. Zvi Reznick, whose loyalty and experience we miss a lot and as for myself, personally, I miss them very much. We wish them, from the bottom of our hearts, much health. We all pray and wish them all the best.

The Federation's management continues to run its offices as well as its formers did. Its activities continue in the framework of the purpose for which this Federation has been established, that is to say, do everything for the sake of the Wolynian community and in commemoration of those annihilated during the holocaust and put the Wolynian community's activities on the path leading to this recognition among the following generation as well.

Under the initiative of one of our members, Mrs. Hanna Nussbaum, "Yad-Vashem Reshut Hazikaron Ve Hagvura" (Yad Vashem Memorial and Heroism) gave its consent to take part in establishing the "Center for Holocaust Studies". We feel we have come to the path leading us to pay our debt to those dearest to us.

The Center for Holocaust Studies, under the leading of Mr. Avigdor Ephron, who runs a wonderful project among students of the Gush Dan (Tel-Aviv and its vicinities), is also recognized by the I.D.F. (Israeli Defense Forces), and is integrated, as an obligatory course, in the program of studies for young recruits, at our Heichal.

Thanks to the massive help of Mr. Avner Shalev, Managing Director of "Yad Vashem", and his loyal assistant, Mr. Ishai Amram, who contributed to the success of this "Center" that achieved great appreciation and is considered, among all other institutions, to be an eminent institution in Israel. Until now, many tens of thousands of students and young officers passed through this Center, to the pride of all of us.

We cannot find the words to express our thanks to "Yad Vashem" for their consent to run their activities at the "Heichal" for which all Wolynians are grateful and express their profound gratitude.

Wolynian Brothers' Graves Monument Project in Ukraine

Even before the fall of the "Iron Curtain" in Russia, President of the Federation of Wolynian Jews in New York, went under our initiative to Ukraine in order to examine the subject on the spot there. Owing to Mr. Elbirt, the Ukrainian Government gave its consent to lay the gravestones on the Brothers' Tombs and did it on its own account. They laid about 70 gravestones until they went out of budget. This, much owing to the fervent activity of one of Luck's citizens, a Jew by the name of Itzhak Finkelstein, and with the assistance of Mr. Vladislav Nakonechny, a local Ukrainian, who dealt with documentation of the holocaust archives in Ukraine.

It has been advertized by us, among all the communities of Wolynians and members of the World Federation, that there has been opened a possibility to lay the gravestones. As a result of it, some of our community's representatives went to Ukraine to lay gravestones inscribing, both in Yiddish and in Hebrew, on the gravestones the dates of the barbaric slaughter.

World Conventions

Three world conventions of Wolynian Jewry have been held at the Heichal while many representatives from New York, including Mr. Jack Elbirt, President of the Federation took part in these conventions as well as many other representatives from Los Angeles, headed by the late Director Mr. Jack Star and Mrs. Zina Nadborni, may she live long, Moshe Heckman, Harry Maggid and many others. At these conventions it was decided about future activities of Wolynians for the sake of those purposes they, tried to achieve.

The registration of this lobby under the name of "Federation of Wolynian Jewry" in 1991, instead of its registration as an Ottoman association, until that time at the Companies' Registrar in Jerusalem, which obliges us to give annual report together with an authorized balance by an authorized accountant, gives us reliability and prevents any gossips that can harm our devoted members, who are so loyal and work so hard to achieve this Federation's purposes.

Several years ago, we got tax exemption from income tax on contributions granted to this Federation, and we hope that will encourage more contributions to come, for the continuation of our future activities in this field.

Awarding Scholarships

Let us first thank the Federation of the people of Wolyn in New York and in Los Angeles, who supported this project of awarding scholarships to students of Wolynian origin. This project has great importance of two reasons:

1. These scholarships help a lot many newcomers as well

ברכת ראש העיר גבעתיים לילקוט ווהלין במלאת 40 שנה להיכל ווהלין

על פי רב

השואה האיומה, שפקדה את יהדות אירופה, תיוותר לעולם החידה האיומה והמפלצתית ביותר בתולדות הגזע האנושי.

חידה, שבסיסה שאלה אחת ונוראה, ותשובה לה אין. איך אירע האסון הנורא? איך פשט יצר החיה הטורפת באומה שלמה וגבר על כל יצר אנושי? איך הכחידה שנאה עיוורת ששה מיליון נפשות?

ככל שנוקפות השנים, כך מתמעטות העדויות החיות לזוועה ההיא, כן מעמיקים הקמטים בפניהם של אלה הניצולים, אלה שיכלו למנגנון המוות המשומן.

ככל שנוקפות השנים, גוברת עוד ועוד חשיבותה של מלאכת ההנצחה, התייעוד והזכרון. בראש ובראשונה מתוך מחויבותנו הקדושה לזכרם של הנספים. זוהי חובתנו הנצחית וזהו גם הסיכוי האמיתי היחיד למימושה של ההבטחה, כי לעולם לא תהיה עוד כשואה הזאת.

האיגוד העולמי של יוצאי ווהלין והיכל יהדות ווהלין אשר בגבעתיים, ממלאים זה ארבעים שנה שליחות חשובה ורגישה מאין כמוה, בשירות הזכרון ולמען העתיד. במסירות אין קץ, בנאמנות לב, גוף ונפש, עושים יוצאי ווהלין ימים כלילות בהתנדבות מלאה, ומסייעים בקידומו של מפעל ההנצחה החשוב שבחר בעירנו כביתו.

במלאת ארבעים שנה להיכל ווהלין, שלוחה לכם בשם כל תושבי גבעתיים ובשמי ברכת יישר כוח והצלחה.

תחזקנה ידיכם בהמשך הדרך, אנחנו אתכם תמיד.

בברכה,

(-)

אפי שטנצלר

ראש העיר גבעתיים

40 שנה להיכל ווהלין

אליהו מנדל, רות ברנר (תורגם מאידיש ע"י יהודה מרין)

(קרי דועק), בהמשך הפעילות הברוכה המתנהלת בהיכל. הוא היה אחד מיוזמי ההתקשרות עם "יד ושם" שהפכה את היכל ווהלין לאולפנא לאומית להפצת קורות השואה והגבורה בין הדורות הבאים, לרבות קצינים, צוערים וחיילים. נברך אותו בבריאות טובה ובהחלמה מהירה. נחזור לתקופת התכנון והבניה של ההיכל. את המגרש להקמתו תרמה עיריית גבעתיים בראשותו של בן-צבי ז"ל והמשיך לתמוך ברעיון ראש העיר קובא קרייזמן, יוצא ז'וטומר שבווהלין רבתי.

נקבעה תחרות לבניית ההיכל, בה השתתפו אדריכלים ומנהגדים. הדגמים המוצעים הוצגו בבית המהנדס בתל-אביב. הצעתו של האדריכל ישראל לוטן - נבחרה כראויה להיכל ווהלין.

ב-12 באוקטובר 1965 הונחה אבן פינה ברוב עם וב-4 במאי 1969 חגגו חנוכת בית ווהלין, ברוב עם ובהשתתפות אורחים מחו"ל.

הבנין עצמו הוא דגם של מצבה בתנוחה הנתמכת על-ידי ארבעה עמודי תמיכה (פילאנים).

החלום התגשם בעזרת החברים פה בארץ והעזרה הגדולה של הוהלינאים בארה"ב - הפדרציה. ועד הארגונים התרימו את האנשים. ערים תרמו 15,000 לירות והתנהלה הבטיחה חדר לארגון התורם בהיכל, הוקם הבית וחגגנו את חנוכת "בית ווהלין", אבל העבודה עוד היתה מרובה. היה צריך להשלים את בנייתו וציוודו של האולם הגדול, ו-חדר ההתייחדות הנמצאים בקומה השניה.

בעזרתם של ד"ר גודמן, הפדרציה בארה"ב ויד ושם, השלמנו את האולם הגדול על כל פרטיו. יו"ר הפדרציה בארה"ב, יעקב אלברט, תרם סכום נכבד למטרה זו - בעבודתו היצירתית והמקצועית של הפסל האמן עופר הושלמה העבודה הברוכה של חדר ההתייחדות, שהותאם גם לאולם הרצאות והקרנות. בתרומתו של ארגון טורצ'ין, ע"י רות ברנר, פיסל האמן עופר את התבליטים על דלתות הכניסה להיכל. צורתם של התבליטים מסמלת את השואה והגבורה.

לאחרונה, הוקמה בסמוך להיכל אנדרטה לזכר הלוחמים מבני ווהלין שלחמו בגבורה נגד הנאצים ועוזריהם. העובר ברחוב כורזין בגבעתיים אינו יכול להישאר אדיש למראה הבנין רב הביטוי והאנדרטה. נציין את ראשוני המייסדים: אבטיחי, צבי ברגר, משה בורקה, עו"ד רוזנבסקי, איילון, רות ברנר, צילה פליישר, יוסף פסיוק, טבצניק זכי, חבר מועצת גבעתיים, זאב גרבוש וידל, טניה צ'קובר, אדריכל נתן שליין, אליעזר ברקאי, יצחק מרגליות, אליהו מנדל, זאב הפטר, השופט אבישר, עו"ד פלדמן נחום ואחרים. אלה דברים קצרים על מפעל רב תושיה, המשמש את יעודו לדורי דורות - הנצחת יהודי ווהלין.

נ.ב. במידה וחסר שמו של מייסד ההיכל - אתו הסליחה, נתקן זאת ב"ילקוט" הבא.

חלפו 40 שנה כשנרקם החלום בנוגע להקמת היכל ווהלין. הרעיון הפך למציאות. הוקם "היכל" המהווה יד ושם לזכרם של יהדות ווהלין מפוארת שהוכחדה. לכאן באים יוצאי ארגוני ווהלין לפגישות, לישיבות ולאזכרות, סטודנטים וחיילים לשמוע הרצאות מפי הסטוריונים בנושא השואה והגבורה. המקום שוקק חיים, ולכך ציפינו. מעניין להיזכר כיצד נולד הרעיון להקים "בית ווהלין" ואיך הוגשם.

חשוב לציין כי עד פרוץ מלחמת העולם השניה, כבר היתה התארגנות של יוצאי ווהלין שהגיעו בתור חלוצים ועמדו בקשר עם קהילותיהם בערים ובעיירות. הן עם התנועות החלוציות והן עם קרוביהם הרבים שנותרו בעיירה ולא יכלו להגשים את החלום לעלות לארץ ישראל. במרוצת שנות המלחמה האיומה, כשעדיין לא היה ידוע בארץ גודל השואה שפקדה את יהדות אירופה ובכללם יהודי ווהלין (מ-250,000 ניצלו רק 2000 יהודים, שזה 0.8%). החלו הוהלינאים בארץ להתארגן לפעולות משותפות לעזור לשרידים, שהחלו להגיע טיפין טיפין מיד עם גמר המלחמה.

בשנת 1945 הוחלט להוציא בטאון בשם "ילקוט ווהלין" בעריכתם של אבטיחי ז"ל, המורה אילון מאוסטראה וזמיר. הוחל באיסוף חומר: נגבו עדויות מהעולים. לצערי אין אנו יודעים היכן שמור החומר - העדויות החשובות. לאיגוד וגם למערכת "הילקוט" לא היתה אכסניה או מועדון קבוע, לסירוגין התאספו בדירות הפעילים. בתקופה יותר מאוחרת שכרו מועדון ברחוב לילנבלום 15 בתל-אביב ולאחר מכן עברו לשדרות רוטשילד 30, ובהמשך רחוב ביאליק 12. לאט-לאט הורחבה הפעילות למאורגנת ומסודרת. במועדון ברחוב ביאליק 12, החל להתרקם הרעיון של הקמת מועדון קבוע "בית של הוהלינאים" בו תתרכז כל הפעילות הקשורה בהנצחה, במתן עזרה כלכלית ורוחנית לעולים החדשים. כך התחילו ראשוני הפעילים לממש את רעיון הקמת בית ווהלין. נקשרו קשרים לגיוס אמצעים עם יוצאי ווהלין בארה"ב, צרפת וארצות אחרות וכן עם ווהלינאים בודדים או גרעינים של ארגוני יוצאי ווהלין בתפוצות.

מחוליה לחוליה נוצרה שרשרת של שרידי יהודי ווהלין בישראל ובתפוצות, שהפכה ל"שרשרת זהב". בהתלהבות של ראשוני הפעילים בארץ ובגולה הוגשם חלום הקמת "בית ווהלין" - ששמו "היכל ווהלין".

המנהיגים של ההתארגנות בארה"ב - קרי ניו-יורק, היו ה"ה ניסן פירר, ד"ר אברהם גודמן, ד"ר גיבור, אחים טובלין ואחרון חביב יעקב אלברט (דועק), שריד השואה מלוצק, שבנה את ביתו בניו-יורק אבל ליבו ונשמתו היו בישראל. הוא ממשיך עד היום להוביל את הפדרציה בניו-יורק בהצלחה רבה. ראוי לציין שמעורבותו של דועק אלברט בבניית ההיכל, וכן בתמיכת הפדרציה

האנדרטה לזכר פרטיזנים ולוחמים - יהודי ווהלין

רשם א' ביבר

עד השלמתו והם הח' עזרא ניר ויהודה מרין. המקום שנבחר להקמת האנדרטה אחר בגן שליד היכל ווהלין ועיריית גבעתיים בראשות מר אפי שטנצלר, אישרה לנו את המקום והתכנית. האנדרטה מורכבת מ-3 חלקים:

1. קיר שיש בגובה 4 מטר, שבו חרותה דמות פרטיזן-לוחם (תרומה של האמן-פרטיזן א. בוגן).
2. קיר משיש באורך 10 מ' שבו חרות המנון הפרטיזנים ב-3 שפות: עברית, אידיש ואנגלית.
3. קיר זכוכית בכניסה להיכל, ובו חרותים כ-900 שמות של פרטיזנים ולוחמים שנפלו בקרבות או שנפטרו לאחר מכן.

מסיבות שונות נתארכה המלאכה ורק בקיץ 1997 זכינו לסיומה. נתקיים טכס גילוי האנדרטה שהיה נאה ומרשים. השתתפו בו למעלה מ-1000 איש יוצאי ווהלין (על כל דורותיו) וכן ברכו ראש עיריית גבעתיים, שגרירי פולין, רוסיה הלבנה, אוקראינה וכמובן, יו"ר איגוד יוצאי ווהלין בישראל, עו"ד ש. זיסקינד.

לציון האירוע פורסמו ילקוט ווהלין וחברת נאה ומהודרת. האנדרטה, על כל מרכיביה נמסרה לעיריית גבעתיים כנכס תרבות: ממורשת העבר למען ההווה והעתיד. תקוותנו, שהעירייה תטפל בנכס כראוי. האנדרטה משוייכת לבנין ההיכל. יש הסבורים שאף נוצרה סביבה חדשה ויהודית, שתשמש מקור השראה ולימוד לדורות הבאים.

ביום הזכרון לשואה ולגבורה (החל בכ"ז בניסן) נתקיים במקום טכס התייחדות עם זכרם של הנופלים. הונחו זרי כבוד מטעם מוסדות ומטעם קהילות ווהלין. אנו תקווה, שטכס כזה יקויים גם להבא, כחלק מעצרת ביום הזכרון לשואה ולגבורה ביום כ"ז בניסן.

לצערנו, לא זכו התורמים העיקריים מארה"ב (קלורמן, זרצקי וכן סוקול) להיות נוכחים בטכס הגשמת חלומם. נזכור אותם לעד.

ולבסוף, מוצא אני לנכון להודות - בשם הוועדה המארגנת - לכל אלה שתמכו וסייעו בידנו לאורך כל הדרך.

במיוחד רוצה אני להודות לגב' זיסל קלורמן ולהעלות על נס את מסירותה, תרומתה ועזרתה לפרוייקט זה, שבעלה שמואל-אבא ז"ל היה מיזמיו. תבוא על הברכה.

תהא האנדרטה מצבת זכרון ללוחמים בגיטאות וביערות, שהעזו והרימו את נס המרד עוד ב-1942. תהא האנדרטה "יד וציון דרך" לדורות הבאים ועדות נצח לתעוזה ולגבורה שגילו הורינו, אחינו ואחיותינו בשואה, בשעות הטרגיות של העם היהודי.

עם התקפת גרמניה הנאצית על בריה"מ (22 יוני 1941) חיו והתגוררו בחבל ווהלין (אוקראינה) כ-250,000 יהודים במאות כפרים, עיירות וערים. הישוב היהודי היה קיים זה מאות בשנים, אם כי עברו עליו מדי פעם גזירות קשות ופורענויות אכזריות (ת"ח וט"ט).

בהתאם למדיניות הנאצים (ועידת ונזיי) בוצעה ההשמדה של יהדות ווהלין על ידי הגרמנים ובסיועם הפעיל של האוקראינים בשנת 1942 (בעיקר בקיץ). הם הובילו מהגיטאות אלי קברים שהוכנו מבעוד מועד (על ידי האיכרים) בסמוך למגוריהם ושם נורו אלי קבר או שנקברו חיים.

והנה, למרות זאת שההשמדה בוצעה ב-1942, עת הצבא הנאצי היה בשיא נצחונותיו (סטלינגרד ואל עלמיין) הרי שכמה מאות, ואולי אלפים של צעירים וצעירות החליטו לא להיכנע לגורל המר. הם השיגו נשק מועט והרימו את נס המרד, אם על ידי לחימה בגיטאות ואם על ידי יציאה ליערות. ביערות הצטרפו במשך הזמן ליחידות פרטיזנים, שם נלחמו בגבורה ואף רבים מהם נפלו בקרבות. מספרם נאמד בכמה אלפים.

עם גמר המלחמה, רוב הניצולים שמו פניהם לארץ (דרך מחנות מעפילים וקפריסין) ואף זכו להשתתף במלחמת השחרור ובהכרזה של הקמת מדינת ישראל. כאן בנו את ביתם והקימו את משפחותיהם.

גם בארץ חיו כמה מאות משפחות - יוצאי ווהלין - שעלו ארצה כחלוצים לפני המלחמה.

בארץ הוקם ארגון של יוצאי ווהלין ולפני כ-40 שנה בשיתופם ובסיועם הפעיל של יוצאי ווהלין בארה"ב ובקנדה הקימו בנין היכל יהודי ווהלין בגבעתיים. ההיכל הוקם למטרת ההנצחה של קהילות יהודי ווהלין שנחרבו. כיום משמש ההיכל גם כסניף של יד ושם במרכז הארץ ללימודי השואה לחיילים ולתלמידי תיכון.

והנה, לפני כ-7 שנים (1992) הועלה רעיון על ידי 2 פרטיזנים לשעבר (זאב רווה וצביביל יעקב) להנציח את זכרם של חברים פרטיזנים ולוחמים יהודים שנפלו בקרבות נגד הנאצים. רעיון זה נתמך על ידי 2 פרטיזנים אחרים והם: שמואל-אבא קלורמן ז"ל וכן ישעיהו זרצקי ז"ל (שניהם יוצאי קמץ-קשינסקי) ותושבי ארה"ב. הם הבטיחו תמיכה כספית ואף גייסו חבר נוסף בשם אהרון סוקול ז"ל למשימה הזו.

הנושא הובא לדיון בפני הנהלת איגוד יוצאי ווהלין (יו"ר עו"ד ש. זיסקינד). ההנהלה מנתה 2 חברים לוועדת האנדרטה שליוותה את הפרוייקט

תקופת החשמונאים

בן-ציון קמינצקי

"... הן בכל דור יקום הגיבור - גואל העם"

המאבק בין החשמונאים ובין היוונים לא היה מאבק מדיני-צבאי בלבד. היה זה מאבק בין שתי תרבויות, אשר מורשתן הוטבעה בתרבות העולם לאורך ההסטוריה ועד ימינו אלה.

עוצמתה התרבותית של יוון בתחומי הרוח והמדע הביאה להתבוללות רבה של עמים נחשלים בתוכה וגם בקרב היהודים נמצאו מתיוונים רבים. אולם תרבות זו לא עמדה מול ערכי הרוח והמוסר שעמדו ביסוד מורשתו התרבותית של העם היהודי. לכן, ניהל העם מאבק ממושך לשימור תרבותי ומורשתו הרוחנית בצד המאבק על עצמאות לאומית.

עם ישראל חוגג השנה בפעם 2154 את חג החנוכה. מדי שנה בשנה נלבש גאוה של גבורת אבותינו שהתקוממו נגד גזירת המלך הסורי אנטיוכוס אפיפאנס, אשר ביקש להטמיע את עמנו בין שכניו - אסר על שמירת דיני ישראל, פקד על היהודים לעבוד אלילים זרים, ציווה להשמיד ספרי תורה וחילל את בית המקדש בירושלים - מרכזו של חיי העם בימים ההם.

היהודים ישבו בתקופה ההיא בשטח של 2000 קמ"ר סביב ירושלים, ואילו סוריה היתה אז מלכות גדולה על אסיה הקטנה, שכללה גם את רובה של אסיה הקטנה, את הלבנון ואת ארץ ישראל. התרבות ההלניסטית, שביקש אנטיוכוס לכפות על עמנו היתה תרבות יוון, עמדה אז בשיא גדולתה וכל מדינות המזרח התיכון קיבלוה. אולם אבותינו העיזו למרוד בגזירות השמד.

יהודה המכבי (160-167 לפנה"ס) שעמד בראש התקוממות היהודים כנגד השלטון הסלווקי בארץ ישראל, היה מצביא כשרוני והצטיין כמפקד קרבי. כבר בשנת 165 לפנה"ס מנצח את המפנה הגדול שחל במרד הזה. מקץ שנתיים לפרצו, הם כבשו את המקדש המחולל, טיהרו אותו וחינכוהו מחדש. המאבק היה בראשיתו ועתיד היה להביא לעמנו לא רק את ביטול הגזירות, אלא גם עצמאות מדינית. רק כמאה שנה הנהיגו החשמונאים את עמם כמפקדי המרד וכראשי המדינה העצמאית. תקופת החשמונאים לא היתה תקופה שכולה זוהר. החזון הגדול חלף תוך כדי התגשמותו, ומגשימו סונוורו על ידי שאיפותיהם לעלייה אישית. לא רק משפחת החשמונאים לא עמדה במבחן - גם העם לא עמד בו. שנאה סיעתית ורדיפה אחרי תועלת אישית השתררו במדינה. זהו לקח לדורנו, אשר גם לו ניתנה האפשרות לבנות מדינה חופשית, ואשר חלילה לו מלהדרדר באותו המדרון.

עם זאת, הורישה לנו תקופת החשמונאים מורשה חשובה - השטחים שנכבשו בגליל ובעבר הירדן הפכו לשטחי התיישבות עברית. רכשו מוצא אל הים התיכון וכך התפתח המסחר. החירות המדינית וגידולו של העם אפשרו את שגשוג הספרות והאמנות. התגבש התנ"ך שבידינו. חוברו ספרים רבים הידועים בשם "גנוזים" ו"חיצוניים". התפתח גם המשפט העברי וכו'.

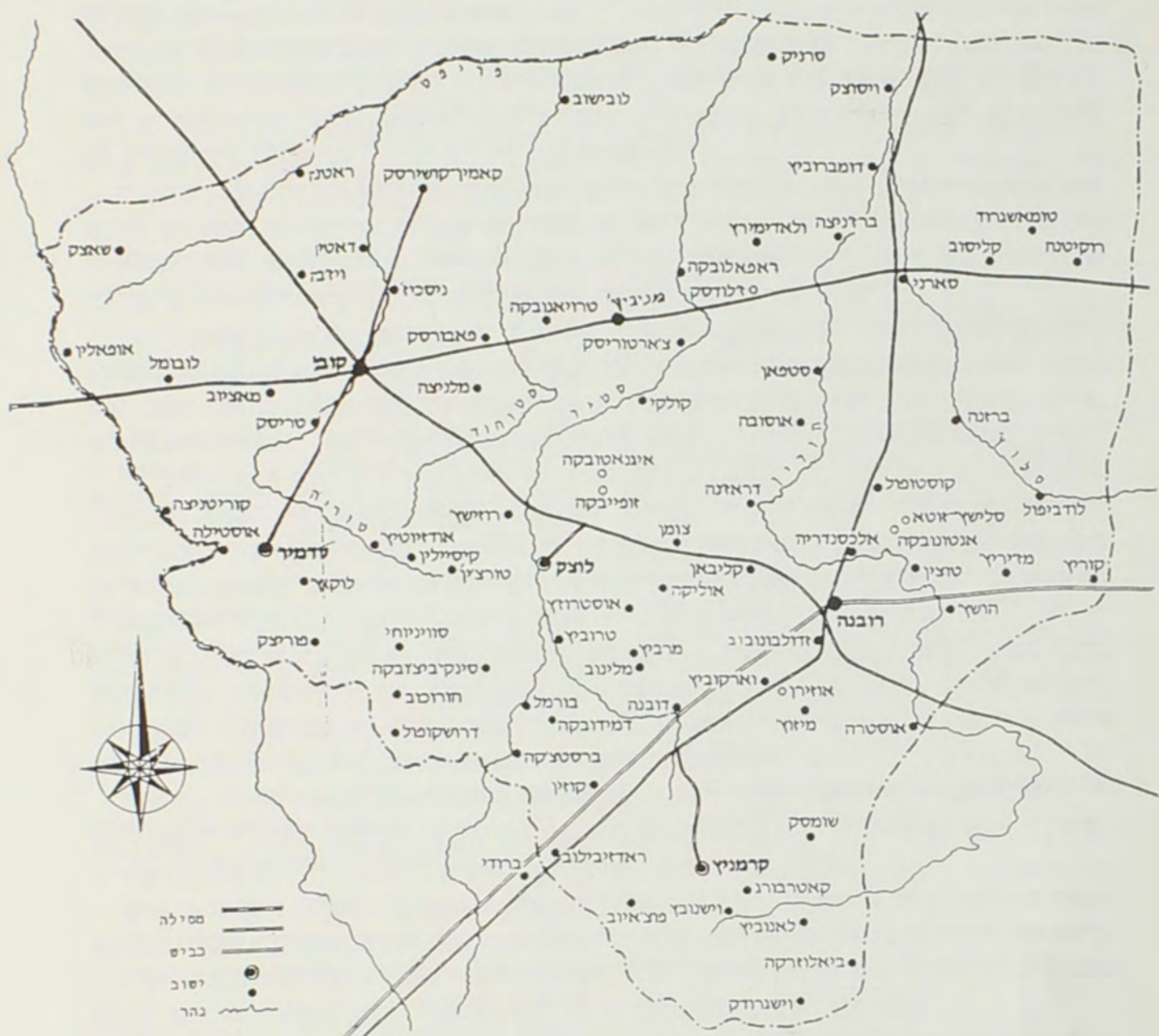
רבה היא תרומת החשמונאים למסורת הצבא העברי. יהודה המכבי משמש לנו - בצד דוד המלך - סמל המפקד הישראלי המעולה, היודע לנצל גם את סגולות הנוף הישראלי וגם את סגולות האופי הלאומי, היודע גם ללחום בגבורה אישית וגם להנהיג חילות בחכמת מצביא.

בסיפור מלחמות החשמונאים נמצאים מרכיבים רבים המאופיינים למלחמות ישראל עד היום הזה - מלחמות מעטים מול רבים, אחדות העם ככוח לוחם, דבקות במטרה ושאיפה ללא מצרים לחירות ועצמאות. סיפור המכבים יכול לשמש כאנלוגיה למאורעות זמננו. המטרה שעמדה בפני יהודה המכבי ניצבת בפנינו גם היום - לקיים מדינה ריבונית, אשר בה שולטת חירות המצפון והתרבות.

עם ישראל לא הצטיין מעולם בעוצמה כמותית וכלכלית. יתרוננו הרוחני והאיכותי הוא שעמד לנו, כאז כן עתה. אנו חייבים לדעת את תקופת החשמונאים וללמוד היטב את לקחה כי מצבנו דומה בהרבה למצב העם בימים ההם.

אשרינו אם נדע להשיג את הצלחותיהם של החשמונאים מבלי לחזור על טעויותיהם וכשלונותיהם.

פלך ווהלין



קהילות

אוסטראה (אוסטרוג)

שוקה קציר

התגבר היישוב היהודי, השתקם ואף גדל. יהודי אוסטרוג עשו חייל בסחר היערות המקיפים את העיר ופיתחו מפעלי תעשייה בענף העץ. כל המשטרים נהנו מפעילותה הכלכלית. לפי ספירת האוכלוסיה ב-1921 נמצאו באוסטרוג 8,500 יהודים, 3,000 אוקראינים. 1,000 רוסים ורק 1,500 פולנים (השלטון!) - הפולנים היו בעיקר פקידי המינהל, שוטרים, חיילי 2 הגדודים, שומרי הגבול ומורים. היה גם יישוב זעיר של טטרים - מוסלמים ששכן בצדי הכביש לתחנת הרכבת אוֹזְנִין ולכן נקרא שם הרחוב - טטרסקה.

בשנות השלושים, לפני פרוץ מלחמת העולם השניה והשוואה מנו היהודים 10 אלפים נפש באוכלוסיה כללית של 15 אלף.

באוטונומיה שניתנה ליישוב היהודי בפולין במשך 200 שנה (במאות ה-16 וה-18) ע"י הסיים הפולני נוסד "ועד ארבע הארצות" (שהיה מעין סיים אוטונומי של היהודים), היתה אוסטרוג אחת מבירות 4 ארצות והיא ייצגה את כל ווהלין ורוסיה. באוסטרוג ישבו על כיסא הרבנות בתקופה ההיא רבנים ידועי שם כמו המרש"ל והמהרש"א. המהרש"א הוא שיוזם והקים את בית הכנסת הגדול במאה ה-16. הבנין שהיה גודל ומפואר אמנם קיים עד היום, אך הוא נבזז ונשדד בידי הנאצים ועוזריהם האוקראינים. מאז סוף מלחמת העולם הראשונה ועד פרוץ מלחמת העולם השניה היתה אוסטראה עיר גבול בין פולין ורוסיה הסובייטית. זה ניתק אותה מהעורף המזרחי הכלכלי והחברתי והותיר לה רק מוצא ברכבת או בדרך עפר לעבר זדולבונוב (עיר המחוז) ורובנה. הרבה ענפי פרנסה ועבודה הלכו לאיבוד וחדשים כמעט ולא באו במקומם. מצב הפרנסה של רוב התושבים היהודים נעשה הרבה יותר גרוע. בהיעדר אפשרות של פיתוח כלכלי השקיעו מאמצים יתרים

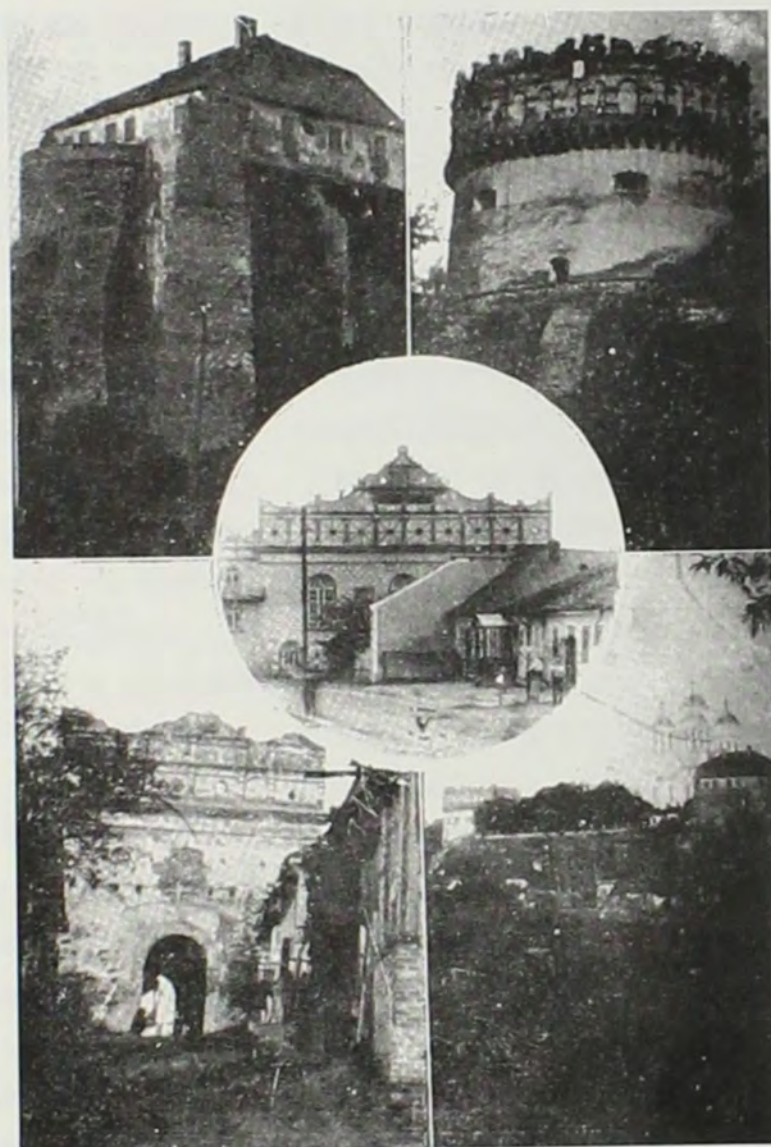
השנה הוכרו באוקראינה על קיום חגיגות ואירועים במלאת 900 שנה לארץ אוקראינה. העיר אוסטראה היא עתיקה יותר בכמה שנים מיתר ערי אוקראינה. לפני שנתיים נשלח אלי העתק מהמאמר הראשי בעיתון אוקראיני "הלבוב" שמו: "אוסטרוג-אתונה של אוקראינה". מאמר זה מוכיח שלפי חפירות ארכיאולוגיות הנערכות עתה באוסטרוג היא העתיקה מכל ערי אוקראינה. חגיגות ה-900 התחילו בה כבר לפני שנתיים. כל זה אמור ביחס לאוקראינה הלא יהודית. על תולדות היישוב היהודי באוסטרוג חלוקות הדעות. לפי מקורות מהימנים היו שם יהודים כבר בתחילתה. יש האומרים שהראשונים באו ממגורשי ספרד, הולנד וגרמניה, ויש סבירות שקדמו להם או נספחו אליהם היהודים הכוזרים. אלה הטוענים שהם מיוצאי עשרת השבטים או משבטים פגנים מהמזרח הרחוק, החליטו להתגייר ולהיספח לעם היהודי.

הגייתו וכתבו של שם העיר הוא שונה לפי המוצא השלטוני. הרוסים והאוקראינים קראו לה אוסטרוג (אוסטריה), שמשמעו מבצר על שם 5 המבצרים שהקיפו את העיר מכל עבריה. (בתוכם גם בית הכנסת הגדול של המהר"ש שא שאף הוא נבנה כמבצר). הפולנים קראו לה אוסטרוג או ליתר דיוק OSTROG / HORYNIEM ע"ש הנהר הגדול המקיף את העיר. היהודים קראו לה אוסטראה או אוסטרוג. החסידים והרבנים כתבו אות-תורה (אוסתורה) עד סוף המאה ה-17 היה השלטון בידי הפולנים. אח"כ עבר השלטון לידי רוסיה הצארית ואחרי מלחמת העולם הראשונה ותקומת פולין ב-1918 חזר השלטון לידי הפולנים.

במרידות האוקראינים, בהנהגתו של ההטמן בוהדן חמלניצקי הצורר (9-1648), נרצחו למעלה מ-6000 מיהודי העיר. על אף הגזירות והרציחות

בתחומי הרוח וההתארגנות החברתית. ההסתדרות הציונית ובייחוד תנועות הנוער החל מ"השומר הצעיר" דרך "החלוץ", "גורדוניה" ועד "בית"ר" קלטו את מיטבם של הצעירים ובני הנוער. הנוער היהודי שהיה מובטל מאונס שאף לעזוב את העיר ובעיקר היה מוכן לצאת להכשרה חלוצית ולעלות ארצה. רק המגבלה של היעדר סרטיפיקטים (רשיונות עליה) מטעם המנדט הבריטי מנעה זאת מהם. התלמידים היהודים למדו בבתי הספר הממשלתיים ובבית הספר והגמנסיה העברית "תרבות" שהוקמה קרוב לשואה ומלחמת העולם השנייה. עם פרוץ המלחמה וכניסת השלטון הסובייטי עלה הכוונה על כל ההישגים החברתיים והתרבותיים של היישוב היהודי באוסטרוג. השלטון החדש הסובייטי אסר על קיום כל ארגון יהודי.

ימים ספורים לפני כניסת הגרמנים הנאצים ביוני 1941, הספיק חלק ניכר מהיהודים לעבור את הגבול מזרחה ולברוח לעומק רוסיה לעבר המזרח הרחוק. כל אלה (הרוב הגדול) שלא ברחו הושמדו בשלוש האקציות הגדולות שבוצעו ע"י הנאצים. כיום האוכלוסיה בעיר היא כולה אוקראינית ומונה 26 אלף תושבים. הרבה מהשכונות המקוריות נהרסו והוקמו במקומם בתים רבי קומות מכוערים. ישנן רק 8 משפחות יהודיות וכולן לא מהישוב היהודי מלפני השואה.



אוסטראה ועתיקותיה
במרכז - בית הכנסת הגדול
ע"ש המרש"א

אלכסנדריה ד'והלין

שלום גולני

באלכסנדריה, אליו נהרו ילדי המשכילים מעיירות הסביבה. הפדגוג דאז, ר' חיים ניסים זק"ש, קבע את אלכסנדריה כמקום מושבו. זאב ז'בוטינסקי ז"ל "קנה" לעצמו בית דוקא באלכסנדריה, כאשר הגיש מועמדותו ל"דומה" הרוסית השניה. בית ספר "תרבות" נפתח בעיירה עלידי המורה והמנהיג ש. רוזנהק.

תנועות "השומר הצעיר", "החלוץ", "גורדוניה" ו"בית"ר" התארגנו ופעלו רבות בשטח הכשרה ועליה. מנהיגי קן "השומר הצעיר" היו, ברבות הימים מייסדי קיבוצים אשר הכשירו נוער מוהלין ואפילו ממרכז פולין לעליה ארצה. כשמישהו מחלוצי העיירה עלה ארצה, כולם היו מלווים אותו לתחנת הרכבת בשירה ובריקודים.

ידוע על בני אלכסנדריה בישראל על פעלם כאן עוד לפני קום המדינה ואחרי הקמתה. אנשים שעמדו בראש מפעלי תרבות וחינוך, תעשיה, מסחר בעיר ובתנועה הקיבוצית. הרב משה שטרנברג ז"ל-רבה של אלכסנדריה הביא עמו ארצה את בשורת הציונות הדתית, מקומו שמור בין גדולי הרבנים הציונים בישראל. עד אחרית ימיו קונן, כירמיהו הנביא בזמנו, על עדת ישראל בפזורה שנשפך עליה חרון אף ה'. בוכה מרה על קהילתו הקדושה בעיירה ומיאן להתנחם. היה מבוגר מוסד הרבנות במושב עובדים דתי בא"י, הוא התיישב בכפר פינס.

שמואל יזרעאלי ז"ל, סופר ומתרגם עברית, פרסם הרבה ספרים, ספורים מתורגמים ומעובדים בכל עיתוני הילדים בארץ במשך שנים, יום הוצאת "פנקס אלכסנדריה"-ספר יזכור. ד"ר גרשון גרי נולד באלכסנדריה בשנת 1890. למד רפואה בארצות הברית ושם השתקע. למד לדעת שאנטישמיות קיימת גם שם והחליט לעלות ארצה. הצטרף לגדודי העבריים. עבד כרופא מנתח בבית חולים "הדסה" בירושלים. כשבא אליו הרצפלד ובקשו לעבור לצפון, לאיזור תל-חי וכפר גלעדי, משום שאין באיזור רופא ויש שם מאורעות דמים, לא היסס ונענה לקריאה. ד"ר גרי היה הרופא שטיפל

אלכסנדריה שוכנת במרחק 15 ק"מ מהעיר רובנה. משני עברי הנהר הורין וחבורה יחדיו בשני גשרים גדולים. במרחק מה מהעיירה נמצאת תחנת הרכבת "וולושקי". ככה זה היה עד מלחמת העולם השניה. מספר היהודים לא גדל כמעט במשך השנים, כי רבים עזבוה-מי אל ארצות שמעבר לים ומי לגור בערים אחרות בעיקר ברובנה.

לפי האנציקלופדיה הרוסית והאידית היה מספר היהודים בשנת 1897 כ-2154 מתוך אוכלוסיה של 3189 איש. בשנת 1939-1941 מנתה האוכלוסיה היהודית כ-1,700 נפש.

מר שמואל רוזנהק ז"ל, המורה והמחנך שניהל משך כמה שנים את בית הספר "תרבות", קרא לעיירה "אלכסנדריה של מעלה", אולי בגלל גדולתה הרוחנית. זאב איזנמן ז"ל, יליד אלכסנדריה, מספר "היתה זו עיירה קטנה, כרבות אחרות שבפלך ווהלין. עשירים ובעלי הון לא גרו בה, תעשיה של ממש לא היתה, על מסחר סיטונאי איש לא ידע, על רווחה כלכלית איש לא חלם ולא שאף לכך...האיכרים האוקראינים המפוזרים בכפרים מסביב לא היו ידידותיים ביותר ליהודי העיירה, אשר סיפקו להם שרותי מסחר ומלאכה זעירה. אבל בשני שטחים היתה אלכסנדריה עשירה וגדולה-בשטח הרוחני והתרבותי.

לצעירי העיירה לא היתה הודמנות לשבת על ספסלי בית האולפנא, באוניברסטאות ואפילו לא בישיבות מפורסמות. למרות זאת נשבה באלכסנדריה רוח תרבות, אשר הפיחה בבני העיירה שאר-רוח, חזון ושאיפה איתנה לפרוץ את טבעת העוני והיעדר התקוה. שאיפה זו הולידה בסערה את התנועה החלוצית ציונית כחלק אינטגרלי של התנועה הציונית העולמית. כאשר אני מנתח את תנאי החיים והיציאה בעיירה מחד-גיסא ומאידך גיסא, אני רואה לנגד עיני את אנשי העיירה בשרשרת בת שלושה דורות, את פעלם בשטחי החינוך, התרבות וחי החברה. גאה אני לומר על עיירתי הקטנה, כי אכן עשירה ברוח היתה... רוחות השכלה חדרו אל בתי העיירה הדלים. הוקם "החדר המתוקן" הראשון

בטרומפלדור הפצוע ושמע מילותיו האחרונות "טוב למות בעד ארצנו".

...סוף טראגי ואכזרי חיכה לקהילה נפלאה זו, כמו לאלפי קהילות אחרות ברחבי אוקראינה ופולין, מרכז אירופה. חייתי עם יהודי אלכסנדריה עד יומם האחרון. יחד איתם סבלתי, כאבתי ורעבתי... בשנת תש"ב - 1942 היה ראש השנה עצוב ומדכא, בתי הכנסת כבר לא היו. הגרמנים פוצצו אותם. בית הכנסת "לובומירסקי" הפך למחלבה. לקראת ראש השנה אורגנו כמה מניינים מתפללים בבתי בגיטו. לעולם לא אשכח את התפילות, הזעקות קורעי הלב, הבכי והקניות של האלמנות והיתומים, של ההורים השכולים, שיקריהם כבר לא היו בחיים. בתפילת "ונתנה תוקף" זעקנו "מי לחיים ומי למוות"...הדגשנו "מי לחיים!"... ובעצם, לא היו אשליה...ידענו שכולנו נדונו

למוות...

יום הכפורים, צום ותפילה, בכי וזעקות... "על חטא ועל חטאים שחטאנו"...

למחרת יום הכפורים יא' - יב' בתשרי תש"ב (1942) היה יומם האחרון של יהודי אלכסנדריה. כולם רוכזו בלילה בככר העיירה. לפנות בקר הובילו לבור ההריגה ביער "סבוטי" כ-2 ק"מ מהעיירה.

כחודש אחרי הרצח, הודיעו השלטונות הגרמניים והאוקראיניים "מי שנשאר מהעיירה בחיים ומתחבא יכול לחזור לביתו, יעבוד ויחיה"... חזרו כ-100 איש. העבירו אותם בפרך, בלילות ריכוז אותם לשינה בבנין המשטרה האוקראינית. לילה אחד באו הרוצחים הגרמנים והאוקראינים ורצחו אותם בשעת השינה... נחלי דם זרמו מהבנין החוצה, קברו אותם בשטח בית הקברות היהודי...

הודעות

אגדרת הפרטיונים - הנצחה

הרינו להביא לידיעתכם, שעדכון ו/או הוספת שמות לוחמים יוצאי ווהלין, הזכאים להנצחה, יש להעביר לוועדת הפרטיונים שליד היכל ווהלין, לא יאוחר מאשר סוף פברואר 1999. העדכון נעשה פעם בשנה לקראת יום הזכרון לשואה ולגבורה. בדבר פרטים יש לפנות אל בריק בוריס, טל. 03-5710973.

ארגון ותיקי מלחמה יוצאי צבאות פולין בישראל - אינג' בנימין מאירצ'ק - יו"ר אבקשכם להודיע ליוצאי ווהלין בישראל, שאני מכין כרך חמישי מסדרה "אבידות יהודים בצבאות פולין במלחמת העולם השנייה".

כל אלה שיכולים להעיד על חללי מלחמה יהודים יוצאי פולין - קרובי משפחה, ידידים וחברים לנשק, מתבקשים לפנות בכתב או בטלפון לארגון ותיקי מלחמה יוצאי צבאות פולין בישראל, רחוב דיונגוף 158 תל-אביב, טל. 03-5225078, בין השעות 08:30-12:00. קיימת חשיבות היסטורית לתעד את לחימתם של יהודי פולין והנצחת שמות החללים.

ילקוט ווהלין

לחברים הכותבים ל"ילקוט ווהלין" מאמרים בנושא העיירה, השואה, הלחימה בנאצים, הביקורים בעיירה, בעקבות השואה, שורשי המשפחה, ההישרדות וכו' - מתבקשים להעביר אותם להדפסה וברווחים כפולים למערכת "ילקוט ווהלין". לדורות ההמשך - השתתפו נא בכתיבה. תודה!

עיירותי

ברזנה

חנוך (הינך) קנוניץ



אנדרטה במקום הרצח בכרזנה היום.

ברזנה השוכנת על נהר סלויץ' בצפון ווהלין היתה, דומה לכל יתר העיירות היהודיות. אולם עבור יוצאי עיירה זו היא "היתה" מיוחדת עם מעלותיה ומגרעותיה שלא היו לעיירות אחרות.

העיירה מפורסמת בדליקות הרבות שפרצו בה מידי פעם ושסיבותיהן לא ידעו. חוף הרחצה שעל שפת הסלויץ' "הפלזה" היה בקיץ מלא אנשים. הנחל באביב, עם הפשרת השלגים, "גזל" בועם חלקים מהחוף התלול שעל-ידי בית-הספר האוקראיני, עד שרוסן ע"י בניית סכר. בסתיו היו מימי הנהר פורצים גדותיו ומכסים שטחים גדולים. המים הגיעו לבתים הקצוניים של העיירה. עם בוא החורף הם קפאו ויצרו שדה קרח ענקי להחלקה.

בקיץ היה הנהר, מקום רחצה, שחייה וגם מקום מפגש לתנועות נוער שהיו מתאספים בחיק הטבע על כר הדשא הטבעי, האחו. רקודי ההורה וצלילי השירה באידיש ובעברית נשמעו רחוק. המוני המתרחצים היהודים היו מתאספים עם ילדיהם מסביב לרוקדים.

רוב רובו של הנוער היהודי היה מאורגן בתנועות נוער ולא הפחידו האיומים והעונשים שהוטלו ע"י מורי בית-הספר הממלכתי הפולני. העונשים לא הרתיעו את הנוער מלהתמיד בהשתייכותם לתנועות נוער ציוניות ולהתחנך להגשמה עצמית ולעלות ארצה. מבוגרים יותר היו מאורגנים בתנועת "החלוצ" שניהל גם פעולות תרבותיות במקום כמו: משפטים ספרותיים, ערבי "שאלות ותשובות" ועוד. בארגון ה"בונד" או ה"אידישיסטים", פעלה מקהלה, להקה דרמטית, וספריה גדולה ע"ש "פרץ" על מאות ספריה בשפת אידיש. מרכז תרבותי חשוב היה בית הספר העברי "תרבות" שהשפיע על הנוער ללכת ל"תנועות" ציוניות. חגיגות ט"ו בשבט, הבאת ביכורים והספריה העברית היו מרכזי ההתעניינות של רוב יהודי העיירה.

המבוגרים יותר: האבות והסבים היו שייכים כל אחד לפי בחירתו לבית כנסת זה או אחר. בית הכנסת הגדול עם כיפתו שהירח והכוכבים נראו בו על רקע השמיים הכחולים היה תפארתו של יהודי העיירה. ב"ימים נוראים" היה מלא מפה לפה. גם הרבי רב איציקל (פצ'ניק), עם חסידיו היו לימים אלה עוברים מבית-הכנסת שלו להתפלל לבית הכנסת הגדול.

באה השואה הנוראה. נחרבו ונשרפו בתי הכנסת ומתפלליהם. רק בניינו של בית-הכנסת הגדול, שטומא ע"י החיה הנאצית, שהפכו אותו לאורווה-התנוסס כמצבה לזכר שמונת בתי הכנסת ולזכרם של שלושת אלפי יהודי ברזנה והסביבה שנרצחו בידי הנאצים הגרמנים ושותפיהם האוקראינים ונקברו בקבר אחים לא הרחק מבית הקברות היהודי שבו קברי אבותינו ואבות אבותינו.

הספר על עירתי לודביפיל

שמואל שפיר

"הנני העני ממעש, נרעש ונפחד מפחד יושב תהילות ישראל ומיראת המקום הקדוש הזה". אף על פי שאיני כדאי וראוי מבקש אני ממך היושב במרומים, שתעניק לי ברוב חסדך את תעצומות הנפש וכוחות הגוף לעמוד במקום איום ונורא זה, בגיא צלמוות ובגיא ההריגה הזה, כדי להיות שליחם של הניצולים מהתופת ושל הדור השני והשלישי של העיררה, לודוויפול, הנמצאים כאן ואלה שנמצאים בישראל ובתפוצות. להספיד, לבכות ולזעוק זעקה גדולה ומרה, על העוול, אי הצדק והפשע הנורא ואיום, שביצעו כאן הנאציים הגרמניים ובני בליעל אוקראיניים באלפיים יהודים תמימים, שלווים, ישרי לב ויראי שמים, שפשעם היחיד היה היותם יהודים. עברו כבר 55 שנים מאז אותו יוסל מר ונמהר. אף פעם לא נשכח ולא נסלח.

בי"ג באלול תש"ב, 26 באוגוסט 1942, נרצחו כאן באכזריות חיתית וסדיסטית יקירינו בני משפחותינו, אבות, אמהות, אחים, אחיות, ילדים, זקנים וטף.

הרוצחים הנתעבים, בני הגזע העליון, ביצעו את מלאכתם השפלה בדקדקנות ובסדר האופייני להם. ביום אחד הוכחדה ונמחקה מעל פני השמים והארץ קהילה יהודית קטנה שחיה בעיררה זו מאות בשנים. עשרות יהודים הוצאו ממסתורם בתוך הגטו ונטבחו ע"י בני עוולה אוקראינים עוזריהם של הנאציים. הרוצחים טבחו בחסרי הישע בכלי עבודה שונים. בסכינים, גרזנים, קילשונים ומכל הבא ליד. כי כדור רובה או אקדח היה יקר מידי לבזבז על יהודי.

בין הנרצחים היה רב הקהילה עקיבא בן מרקל חזן וצ"ל. הגופות ומה שנשאר מהן הושלכו לתוך בור גדול ונקברו.

למחזה הנורא הזה היתה עדת ראייה ושמיעה אחת שניצלה ושכבה במרחק של כ-10 מטר מוסתרת מאחורי שיחים. ראתה גם איך רוצחים את שני ילדיה הקטנים, זוהי הגברת נחמה מנדלוביץ שחיה עמנו בישראל. אני מאחל לה אריכות ימים ובריאות. הגב' מנדלוביץ נתנה לי את האינדיקציה והכיוון הנכון למציאת הקבר.

לאחר מאמצים רבים שהשקעתי במשך 3 שנים ובעזרתם של ראש עיריית לודוויפול הנקראת עכשיו



סוסנובה - מר ויקטור פלייחובסקי, החסיד מיכאיל קוסטרובצ'נקו -ומאיר אייזנשטיין העברנו את עצמות יקירינו לקבורה בטכס רב רושם ליד קבר האחים באתר ההנצחה שהקימונו ב-1993. לפי מאמרו של נעים זמירות ישראל דוד המלך, בקינתו על מות שאול ויהונתן "בחייהם ובמותם לא נפרדו".

לודמיר - היתה עיר ואיננה עוד...

עוזר ליברס

נפלה בחלקה של רוסיה, תחת שלטון הצארים במשך 120 שנים.

יהודי לודמיר סבלו במשך כל הזמן מכל סוגי פורענויות ומלחמות שהטביעו את חותמן על חייהם מבחינה חברתית, כלכלית ופוליטית. הדבר החמור ביותר היה הופעת תנועות השבתאות והפרנקסטים, בראשם עמדו משיחי השקר. בלודמיר נגע זה לא הצמיח שורשים.

במקומות שהם הופיעו, הרבנים לחמו מלחמת חורמה נגדם. במאה ה-18 הופיעה החסידות. מחוללה היה ר' ישראל בעל שם-טוב (הבעש"ט). היהדות בפולין נחלקה לשני מחנות - חסידים ומתנגדים. הליטאים היו המתנגדים ואילו יהודי ווהלין, גליציה והערס לובלין וורשה היו החסידים. המחלוקת בין המחנות היתה חריפה והגיעה עד להטלת חרם ע"י הגאון ר' אליהו מוילנא על החסידים. הסיבה העיקרית היתה הפחד מפני מהדורה נוספת של השבתאות.

החסידים שגרו בליטא סבלו מהרדיפות וההחרמות של המתנגדים. ר' שלמה מקרלין שהיה אדמו"ר השני של חסידי קרלין נאלץ היה, עקב הרדיפות, לעזוב את המקום ועבר לגור ללודמיר, שהיתה כולה חסידית, בה הוא מצא שלווה כל ימי חייו. כיצד קמה והתפשטה תנועת החסידות? אחרי שהתגלה שקר השבתאות, נתקף הציבור היהודי בדכדוך נפשי וחיפש תשובה לשאלה, איך זה קורה שחלק מהעם האמין לאיש שבסוף חייו התאסלם. הבעש"ט קבע עקרון חשוב לחסידות-שמחה ולא עצבות. תלמידיו הפיצו ברבים את תורת החסידות. השפעתה בלודמיר היתה טוטלית. הם הקימו כ-30 "שטיבלאך" חסידיים (בתי כנסת קטנים). החסידות לא היתה הומוגנית מחשבתית. רבים האדמורים קבעו חידושים בתנועה-זמרה בעת התפילה, מתן צדקה, עשיית שלום בין אדם לחברו. לפעמים החידושים גרמו לויכוחים בין חצרות האדמורים, עד כדי יריבות ממש. במאה ה-20 חדלו הויכוחים

הקהילה היהודית לודמיר שבפלך ווהלין, היא לא היחידה שחדלה להתקיים.

השואה שפקדה את העם היהודי בשנות הארבעים של המאה ה-20, חיסלה לחלוטין את החיים היהודים. הכותרת שבראש המאמר "היתה עיר" "ואיננה עוד" מטעה. הערים קיימות ושמותיהן כתובות על מפות של ארצות אירופה, שהשואה פקדה אותן. הן קיימות בלי יהודים ועל חורבן הגייטאות בנו בניינים רבי קומות. רק היהודים שגרו בהן ואף התגאו בשם העירה לפני השואה, אינם.

בעיר לודמיר לא נשאר אף יהודי אחד - "יודנריין".

לודמיר נוסדה לפני 1000 שנה. על קיום הקהילה היהודית בה, ידוע לנו מסוף המאה ה-13. שלטו בה הרוסים, הפולנים והליטאים לסרוגין. נחרבה מספר פעמים ע"י הטטרים. בשנת 1918 חזרה לודמיר להיות עיר תחת השלטון הפולני. מהמלחמות וההפיכות סבלו היהודים ותמיד היו הקורבנות. במאה ה-17 מרדו האוקראינים בהנהגתו של בוגדן חמלניצקי בשלטון הפולני וביצעו פרעות ביהודים. התקופה הזאת מכונה "גזירת ת"ח ות"ת". רבים מיהודי לודמיר נרצחו או ברחו ליערות. המרד נכשל. שרידי הקהילה חזרו מהיערות והמחבואים לעיירה. בזמן השלטון הפולני, למעט כשנתיים של מרד חמליניצקי, חיי היהודים היו באופן יחסי טובים. לפצו ממשלתי הוקם ועד אוטונומי של יהודי פולין שתפקידו היה לגבות מסים מהיהודים עבור המדינה וניהול החיים הדתיים שלהם. לועד הזה קראו "ועד ארבע ארצות" (פולין הגדולה, פולין הקטנה, ליטא ורייסן). במהלך הזמן, ווהלין הצטרפה לועד במקום ליטא שפרשה ממנו, פעמים בשנה התקיימו בלודמיר ישיבות הועד. רבני העיירה ועסקני הקהילה היו בין הפעילים. בשנת 1736 חדל הועד להתקיים, לפי הוראות ממשלת פולין. בסוף המאה ה-18 חולקה פולין בין שלושת שכנותיה-פרוסיה, אוסטריה ורוסיה. העיר לודמיר

רק בעת צרה. כשפרצו המאורעות בא"י בשנת 1929, התקיימה עצרת מחאה ברחבת בית הכנסת הגדול שבה השתתפו כולם ביחד, למעט ה"בונד" וה"קומוניסטים", האידליה נמשכה עד 1935, כאשר נרצח חיים ארלוזורוב על שפת ימה של תל-אביב. זה קרה חודשיים לפני הבחירות לקונגרס הציוני ה-18. השמאל האשים ברצח את הרויזיוניסטים. המלחמה ביניהם היתה במלוא עוזה. גם במהלך הקונגרס נמשכה היריבות ב-1934 החליטו הרויזיוניסטים לעזוב את ההסתדרות הציונית. זה גרם לשלילת מתן סרטיפיקטים לחברי בית"ר, ע"י מחלקת העליה של ההסתדרות הציונית. בשנת 1935 הגבילו הבריטים את העליה ע"י קיצוץ מכסת הסרטיפיקטים. מספר המועמדים לעליה גדל. כפתרון העלו את הרעיון של עליה "בלתי-לגלית". עד 1939 עלו כ-300 עולים בדרך זו. הבריטים הגבירו את הלחץ על המדיניות בל יתנו ויזות מעבר לאנשים המתכננים לעלות לא"י. הם תבעו מממשלת רומניה לסגור את הגבול ולא לתת להם מעבר דרך ארצם להגיע לנמל קונסטנצה, כי משם היו העולים מפליגים לים התיכון. השלטון הרומני נכנע לדרישות. מאות עולים שרובם היו חברי בית"ר חיכו בגבול זמן רב. בלית ברירה חזרו לבתיהם. בין החוזרים היו שישה צעירים מלודמיר. בלודמיר היו כ-15,000 יהודים. התנהלה בעיירה פעילות חברתית מגוונת. היו ארגוני סוחרים ובעלי מלאכה,

שני בנקים וכ"ו. בשטח החינוך והתרבות היו 2 בתי ספר עבריים, ב"ס חקלאי, הופיע שבועון במדרש "אונדזער לעבן" ועד הקהילה טיפל בצרכים הדתיים ועזרה סוציאלית לעניים. לודמיר היהודית אינה קיימת יותר.

היתה עיר ואיננה עוד...

והיריבות והכל התנהל על מי מנוחות. גם היריבות בין המתנגדים והחסידים כמעט נעלמה. אחרי השואה נשארו רק שרידים של החסידות בא"י ובארה"ב. בעיר לודמיר מכל השטיבלאך לא נשאר דבר.

ד"ר בנימן זאב הרצל מייסדה של התנועה הציונית שמטרתה היתה הקמת מדינה יהודית, מצא בסוף המאה ה-19 יהדות שהחלום של שיבת ציון היה טמון בליבותיהם. במאה ה-19 קרם הרעיון של שיבת ציון עור וגידים. קמה תנועת "חיבת-ציון" שפעלה למען יישוב הארץ והשתלבה בתנועה החדשה של הרצל. התכנסות הקונגרס הציוני הראשון בבאזל (1897) עשה רושם עז על היהודים בערים ובעיירות. בלודמיר היו שהתנגדו לרעיונו של הרצל והיו גם שתמכו בהתלהבות. גם הדתיים השתלבו בתנועה והקימו לאחר מכן את תנועת "מזרחי" בלודמיר. בתחילת המאה ה-20, הפעילות הציונית בלודמיר לא היתה מרשימה. היו חוגים קטנים של ציונים - כלליים, סוציאליסטים ודתיים. השפעת החסידות שהתנגדו לציונות היתה רבה מאד על יהודי לודמיר. רק אחרי מלחמת העולם הראשונה קמו בעיירה תנועות ציוניות - תנועות הנוער ומפלגות שהחלו בפעילות אינטנסיבית. מפלגות שפעלו היו "ציונים כלליים", "פועלי ציון" (ימין ושמאל) "המזרחי" וה"רויזיוניסטים". תנועות הנוער היו "השומר הצעיר", "השומר הלאומי", "בית"ר", "מסדה" ו"בני עקיבא". בתחילת המאה ה-20 התחילה עליה לא"י לפי סרטיפיקטים. כדי לקבל זכות עליה, היה צורך לעבור הכשרה לעבודה פיזית. בלודמיר היא שתי הכשרות של "השומר הצעיר" ו"בית"ר". אהבה גדולה ביניהן לא היתה, וזאת בלשון המעטה. הפעילות של התנועה הציונית היתה למען עליה ואיסוף כספים לקק"ל. היתה גם פעילות פוליטית ארצית ולוקלית, כגון בחירות לסיים הפולני, לעיריות, לקונגרסים הציוניים ולמוסדות היהודים - בנקים, קופת גמ"ח וכ"ו. הבחירות גרמו ליריבות בין המפלגות ובמיוחד בין השמאל והרויזיוניסטים. אחדות הקהילה היתה



לוצק כפי שאני זוכר אותה

יהושע צווינגל

עירנו לוצק היתה עיר המחוז של ווהלין. היו בה מפלגות ציוניות ולא ציוניות, שניהלו את החיים הפוליטיים והתרבותיים. היו מספר בתי ספר, וביניהם בי"ס "תרבות", ששפת ההוראה ברוב המקצועות היתה עברית.

היתה גם גמנסיה יהודית "פולקס-שולה", שההוראה היתה אידיש וזיקתה, מבחינה רעיונית, היתה לתנועת "בונד". שם היתה מקהלה טובה, שנוהלה תחת שרביטו של המורה פרידמן.

היו גם "תלמוד תורה" ו"ישיבה", בהם למדו בני לוצק ונוער מעיירות ווהלין. הנוער היהודי בחלקו למד בגמנסיה הממלכתית הפולנית וב"סמנריון" למורי מלאכה ("זוודובה").

בלוצק פעלו חוגי ספורט למיניהם. היתה קבוצת כדורגל טובה "חשמונאה", שהתמודדה עם מיטב הקבוצות ברחבי פולין. היה גם איצטדיון מודרני.

בקיץ בילה הנוער על שפת הנהר סטיר, שזרם סביב העיר. בחופשות ובשבתות היו הפלגות על ספינת קיטור שהיתה שייכת ליהודים. הספינה שטה לרוז'ישץ' ולקולקי הלוך ושוב. על סיפונה ניגנה תזמורת מנגינות שהנעימה את המפליגים.

המפלגות הציוניות קיימו הכשרות לנוער ובהן הוכשרו לקראת עלייתם ארצה.

בלוצק היה קיבוץ שמנה כ-200 חברים. הנוער מהעיר היה משתתף בלילות שבת ובשבתות באירועים שונים בקיבוץ ומבלה יחד עם חברי הקיבוץ בשירה, בריקודים ובשמיעת הרצאות על ארץ-ישראל. החיים התרבותיים נמשכו עד לבואם של הסובייטים (1939). מכאן ואילך המפלגות והתנועות הציוניות נסגרו והתפוררו. היו כאלה שהצליחו לחמוק לרומניה ומשם הפליגו לארץ.

בשנת 1940 רוב הנוער גויס לצבא האדום. וכך הסתיים הפרק המפואר של הנוער הלוצקאי, שרוב רובו חלם לעלות לארץ-ישראל.

אחרי המלחמה משוחררי הצבא האדום ואלה שמצאו מקלט הצלה ביערות ובמחבואים השונים ושנסארו בחיים, חזרו ללוצק לחפש שרידים ממשפחותיהם. לצערנו הרב, לא מצאו ולו שריד. רק לבודדים התמזל המזל כשמצאו קרוב משפחה.

מכאן ואילך כל אחד חיפש את מקומו ועתידו. רובם הגיעו ארצה. כאן התחילו לבנות חייהם מחדש. חבל, חבל מאד שהקהילה המפוארת בלוצק שהתקיימה מאות שנים עד שעלה עליה הכורת והחריב את הכל...

חבל על דאבדין דמשתכחין.



מזיריטש גדול

דינה קורץ ינאי לבית פרסמן

החנוונים שבשכנות:- לשמוע חדשות. הרשל חסיעס יהודי משכיל. בזמנו קבל את "המודיע". דרך קבע קרא בשבת "היינט", לפעמים התחלף עם מכר והציץ גם ב"מאמעט"

ובימי ראשון מסר רשמים. אליו היו מגיעות נשים לקרוא מכתב מהבעל, מאמריקה, הוא כתב את התשובה, את הכתובות כתב לכולם-כל אחד יודע-אם הרשל חסיעס כתב את הכתובת בכתב ידו הברור, העגול-המכתב יגיע לכל מקום, אפילו לאמריקה יגיע. שני ימי יריד היו במזיריטש: יום שני ויום חמישי. שני עמודי תווך בפרנסת הסוחרים. יום יריד קייצי שונה, כמובן, מיום יריד חורפי. בקיץ, למן הבקר מתחילות להגיע עגלות: חשוב לתפוס מקום מרכזי. האכרות החרוצות כבר לקטו תותי יער ואוכמניות לפני הנץ החמה, לשמור על אגלי הטל ומלאו סלסלות קש או סלסלות נצרים - למכירה. פרי היער מפיץ ריחו לסביבה וצובע את פיות הטועמים שחור ואדום. קיץ. יש המביאות תוצרת חלב: חלת חמאה צהובה כדונג-זה מהפרחים שהפרות אוכלות בקיץ-מכסות על החמאה עלים רוקים גדולים לשמור על הטירות. ושקית משולשת

במרכזה של ווהלין, בין שני נהרות ההורין והסלוין, שוכנת מזיריטש (שפרושה בסלאבית "בין הנהרות"), במרחק 45 ק"מ ממסילת הברזל והעיר רובנו ROVNO-עיר הפלך ו-20 ק"מ מקוריץ-עיר הגבול עם ברית המועצות. לכאורה עיירה כרוב עיירות ווהלין, אך ייחודה ועל יחוסה-הוא מזיריטש גדול. רבי דב בר, המגיד הגדול, תלמידו וממלא מקומו של הבעש"ט, בחר בה להיותה למושב לו ובזכותו יצאו מוניטין בעולם היהודי כעירו של "המגיד הגדול", מוסד החסידות.

שמה הוזכר ברשימה ארוכה של מקורות למשל: אור הגנוז למבור, אנציקלופדיה, יודאיקה, ברלין, תולדות הקבלה והחסידות, ז'יטומיר 1870, תורת המגיד ממזיריטש, ברלין תרפ"ג. ארוכה הרשימה מלהכלל כאן. עם תלמידי המגיד נמנה ר' לוי יצחק מברדיצ'ב, ר' זוסיא אנופוליר שנקבר במזיריטש ואוהלו עמד בבית העלמין במזיריטש עד 1941. מזיריטש מאוזכרת בכרוניקות רוסיות ואוקראיניות מן המאה ה-16. במאה ה-18 חיו במזיריטש כ-2000 יהודים. אחרי מותו של המגיד, הלך הישוב היהודי והתדלדל. ב-1897 רשומים במזיריטש 2,704 יהודים. בשנת 1932-3,000 יהודים. זהו בערך מספר היהודים שחיו בה עד השואה היהודי העיירה שנרצחו בידי הנאצים ועוזריהם הבורים בקבר האחים במלבנה בנבירקוב (מרחק 4 ק"מ מהעיר).

אני מדפדפת בספר מזיריטש:- אכן עיירה יהודית, כפי שבית התפוצות מציג עיירות: רחוב ראשי - (בית הורי. הצביטה בלב חדה כתמיד וכוז תשאר כבר לעד)-רחוב המסחר. חנויות זעירות. הנה החנות של הרשל חסיעס-הוא הרשל שטרנשיס. אבל מי מכיר במזיריטש אדם בשם משפחתו ? יש משה באבעס ומשה שרולעס, שיינדל נפתולעס וחנה ריבעס, רק לנגיד העיר, צאליע מאליאר, קוראים משום מה בשם משפחתו. אז אמרנו החנות של הרשל חסיעס, תמיד קניתי אצלו מחברת, לפעמים נרות שבת, אבל מה היה שם בחנות ? חצי שק קמח, חצי שק מלח גס, חבית דגים מלוחים, חבילות אחדות של סוכר בקוביות, שני פחי נפט ומשאבה, כמה קוביות סבון כביסה, תריסר מחברות, קופסה חצי ריקה עפרונות והרבה מדפים ריקים. זהו. בימי ראשון בשבוע היו מתאספים אצלו

שרידי מזיריטש ובני דור ההמשך בישראל והפזורה בטקס התייחדות עם זכר יקיריהם ליד מצבת הזכרון בגיא ההריגה ניווירקוב 16.7.1997.



בתי כנסת היו במזריטש. בית הכנסת הגדול, במרכזה של העיר - נבנה על ידי ה"פריץ" הזקן עבור היהודים שלו. אכן, בית כנסת גדול מימדים היה, מתמר מעל נוף הבתים למרחוק. בית המדרש הגדול - בית מדרשו של המגיד דב רב - מרכז לימוד חשוב.

הקלוז המקארובי-בית מדרשם של חסידים ולומדי תורה. היה הטריסקער קלויז היה בית הכנסת של העיר החדשה (אויף דער נייער שטאט).

החינוך

החינוך היסודי החל בחדרים. בראשית המאה העשרים, 1908, פתח חיים דוד גלור בית ספר עברי ראשון. בבית הספר למדו גם רוסי. כמעט במקביל, נפתח בי"ס יסודי עברי לבנות. ב-1926 נפתח בי"ס "תרבות" שמנה 7 כיתות ופעל עד שנת 1939.

כעבור שנים אחדות נפתח בי"ס בעל מגמה דתית "אור תורה", המכונה "ישיבה". גם גן ילדים עברי היה, היה גם תלמוד תורה לבני עניים. בעיירה היה, כמובן, בי"ס ממלכתי יסודי פולני, גם ילדים יהודים למדו שם. חלק מזערי מילדי מזריטש המשיכו את לימודיהם התיכוניים ברובנו. השפה העברית היתה שגורה בפי בני הנוער.

תנועות הנוער

עם כיבוש חבל ווהלין על ידי הפולנים, ניתן האות לאגודות הציוניות למיניהן במחתרת, להתארגן ולפעול בגלוי. ב-1918 כל הנוער המזריטשאי היה מאורגן באגודה אחת בשם "בני ציון". אגודה זו פתחה שעורי ערב ללמוד הלשון העברית. באגודה זו הקנו חיבה לציון ולנכסי הרוח של העם. בשנת 1924 הוקם סניף "החלוץ" בהמשך התארגנו תנועות נוספות: "השומר הצעיר" "החלוץ הצעיר", "גורדוניה", "פרייהייט" ו"בית"ר". מספר ניכר של צעירים וצעירות מבני עיירתנו, חניכי תנועות הנוער השונות, עלו ברבות הימים ארצה ונאחזו בה.

יהודי מזריטש הושמדו בשתי אקציות: הראשונה בשבועות 1942 והשניה בסוכות, אותה שנה. על תקופת השואה במזריטש לא אכתוב - לא הייתי שם. נמלטתי בשבוע הראשון למלחמה, ב-1941 לברית המועצות. 3000 יהודי מזריטש קבורים בקבר האחים במלכנה בכפר נבירקוב, מרחק 4 ק"מ מן העיירה. רחוק מהכביש כרו את קבר האחים. מהכביש לא רואים דבר. פרות רועות

גבינה מביאות (א ווארצ'ק באידיש) את הגבינה מכינים במקומותינו בשקית פשתן לבנה כשלג, ארוגה אריגה דלילה, שהזיבדה תוכל לזיזול דרכה והגבינה תשאר בשקית: משולש גבינה ועליו סימני האריגה. היו מביאים זרי בצלים, זרי פטריות יבשות ופטריות טריות, צהובות, מאכלי חלב, תפוחי אדמה צעירים, צנוניות, בצל ירוק וביצים ותרנגולות. מוכרות את סחורתן וקונות מטפחת ראש חדשה, סרט-מתנה לבת, לקלוע בצמה, לפעמים סוכריה לנכד, חוטי תפירה, נפט למאור, לפעמים פיסת בד לחולצה או לחצאית. והגברים, האיכרים מוכרים עגלה תבואה ועגלה עצים, לפעמים סוס-אם צריך לחתן בן, לפעמים עגלה וקונים בגדים, נעליים, אופן לעגלה וכלי עבודה. ביריד מקום נכבד למוכרי הקונפקציה (הטנדטה) למוכרי כובעים. הם מקימים דוכנים בככר ומכרזים בקולי קולות על סחורתם. לפעמים יסיימו האיכרים את יום היריד בבית מרוח ויבזבזו שם חלק מכספם. בתי מרוח גם הם פרנסה של יהודים.

מעל גבעה משקיף על העיירה הארמון. ארמונו של הגראף סטצקי. כל שטח העיירה שייך לו והוא גובה מכל התושבים דמי חכירה, שריד מימי הביניים. רוב יהודי מזריטש עסקו במסחר זעיר, בסחר תבואה, היו בעלי מלאכה, היו שלושה בתי בד בעיירה, היתה מלבנה שסיפקה חומר בניה לאנשי הסביבה כולה. היו תופרות ורוקמות, חייטים וכובענים בעלי שם בסביבה. היו שנים של רווחה יחסית, היו שנות שפל ואז רבים מבני העיירה הגרו לקנדה ולאמריקה. במזריטש היו למדנים, יודעי דף גמרא, היו מלמדי דרדקי-מקימים למודים סדירים לפעוטות בחדר, היו מלמדי גמרא. יהודי מזריטש הצטיינו בחסידותם ובצניעותם במדותיהם התרומיות ובנועם הליכותיהם עם אלהים ואדם. בעיירה שררה אורה מסורתית עסיסית ורוח לאומית תוססת. אורה זו, בה גדלנו, הצמיחה את הטיפוס של היהודי הווהלינאי הפתוח לאדם, מכניס האורחים, איש רעים להתרועע. ככל הקהילות היתה גם מזריטש קהילה מאורגנת: פעלו בה ועד היתומים, ועד להכנסת כלה, מעות חיתין. קופת גמילות חסדים הגישה עזרה ע"י מתן הלוואות קטנות, ללא ריבית לכל נצרך. היה הקדש-מקום לינה לעניים ועוברי אורח. שתי ספריות ספקו ספרי קריאה חנם. האחת מטעם "תרבות", ספריה עברית, השניה על שם בר בורוכוב, באידיש, מטעם פועלי ציון. חמישה

בסביבה.

במשך חמישים שנה לא היה קשר ממשי עם מזריטש. מעטים מבני העיר שרדו במסתור, בעזרת חסידי אומות העולם. אחדים נמלטו לברית המועצות, עשרות הצטרפו לפרטיזנים ולחמו בשורותיהם. מקום מיוחד מגיע לילדים הרכים ששרדו בודדים ביערות, מקבצים נדבות, חוזרים על פתחי הגויים, לא פעם נשוכי כלבים. אלה גבורים קטנים, שנושאים את הפצע עד היום. רוב

שארית הפליטה הגיעו ארצה. נתקבלנו בחום רב על ידי בני העיר הוותיקים, אשר היו בארץ מלפני המלחמה.

ניתן לפגוש את בני עירנו בהתישבות העובדת, במושבים, בקרב הפקידות בחינוך, במסחר, במלאכה. במשך כל השנים פועל ועד מסור של ארגון יוצאי מזריטש. הועד מקים קשר קבוע עם יוצאי מזריטש בפזורה, במיוחד עם הקהילה בקנדה.



הוי עולם ! תחושו על חיי !
לבור קבר הורי יובילוני
האם זעקותיי שמעוני
ואותי יתום בודד עזבוני.

מאז התגלגלתי על פני תבל,
ערום ורעב, בחורף ובקור.
לאן אלך והיכן אעמיד רגלי,
ללא קורת גג מעל ראשי.

אבוי ! חיי היו לי לזרא,
אבוי ! חיי ניתנו לי לעינויים,
ללא אב, ללא אם, כולם הומתו ללא רחמים,
נותרתי בדווי ובדידות כל החיים.

בלדה - בצל החיים

(1941-1945)

זאב פורטנוי

עודין הייתי נער קטן,
כאשר החיה הנאצית
השתלטה על חיי,
הפרידה אותי לנצח מהורי.

כאשר הגרמני הנאצי בא,
הפיל עלי מורא,
את החיים ממני גזל
ונותרתי בייסורי ומכאובי.



מיין שטעטל מאציער (פאעמא)

י. ביבר (אמעריקה)

מאציעוו, מיין היים וואס כ'האב פארלוירן,
איז צור מיר, ווי געוועזן, אין חלום געקומען.
די הילצערנע הייזער, די נידעריקע מויערן,
און די יידן, די פרייע און די פרומע.

יארידן, קראמען, לאקאלן "אין חלום"
אזוי ווי געוועזן, מיט זון און מיט שאטן.
אין די שטיבלעך הויך זאגן יידן תהילים,
די יידן, וואס געלעבט מיט גאטס צען געבאטן.

אט זע איך "פארשמייעט" אלע באקאנטע,
און באקאנט געווען זיינען אלע אין מאציעוו,
די בעל-עגלות און די יידן באקאנטע,
דער קרעמער, שוסטער, שניידער און קצב.

די יונגע חלוצים אין די ענגע לאקאלן,
ווי אויך די הענדלער אויף גרויסע יארידן;
אפילו די לערנער פון תלמודישע קוואלן,
מישן זיך אויס מיט די פראסטע יידן.

מיט אלץ ווערט געהאנדלט, גארנישט גייט הפקר,
די פויערס צופרידן, געזונטע און זאטע.
ס'קויפט איין די בהמות, בערל לעשניפקער,
און די "גייערס" מיט קליאטשעס און שמאטעס.

דער פויער פארלירט נישט דעם מינדסטן פאדעם,
אפילו האר פון חזירים און פערדישע עקן;
ס'האט דער פויער פון גארנישט קיין שאדן,
ס'קויפט אלץ דער "גייער", מיט טארבע און שטעקן.

אויך זע איך די קווינעס ביים גרויסן "טאנדייט",
און דעם קאוואל מנשה, א ייד גאר א ווונדער.
א שטארקער ייד איז ער, הויך און ברייט,
הארעוועט כסדר אין זיין שווארצן "מונדיר".

עס ברענגען פריצים זייערע פערד,
פאר נייע פאטקעוועס (פערדישע שייך).
ווייל פערד נאר האלטן דעם פוס אויף דער ערד,
נאר מנשה איז שטארקער פון פערד און איז גיך...
ווערט פערדישער פוס אין זיין האנט געקלאמערט,
די קלאען מיט דער צווייטער פארגלייכט.
דערנאך ווערט דער "שוך" מיט נעגל פארהאמערט,
און ס'שמיכלט מנשה, ווי דאס זאל זיין לייכט...

און ס'שעצט אויך דער פריץ "מאשקען" זיין פריינד,
ווען נאר אין שטעטל, איז ער "מאשקעס" גאסט.
"מאשקען" האט ער גערן, די אנדערע פיינט, -
"די אנדערע יידן" - א צרה, א לאסט!"

ס'שאפן אלץ יידן מיט ארבעט, מיט ווילן,
ווערט שעפע דער מאדערנסטער מילנער.
מאטארן, נישט ווינט, דרייען די מילן,
דארף מען נישט ווארטן, מען מאלט ווען מ'וויל נאר.

קומען די פויערס פון נאענט און ווייט,
מיט תבואה אנגעלאדענע פורן.
צופרידענע, מען פארלירט נישט קיין צייט,
שעהען און טעג קאן מען דא שפארן.

צופרידן גאר מיט יידישן אויפטו,
זיי שמייכלען צום ייד מיט חניפה.
ס'איז טייער דעם פויער יעדע שעה,
"מאלאדיעץ" - שעפען זיי רופן...

די קרעמער גרייטן צו קליידונג און שייך,
און שטיוול - די שוסטער און גארבער.
דער פויער צופרידן, אלץ האט ער גיך;
א שינדלער, טעסלער, סטאליאר און פארבער.

נאר פלוצעם דערווע איך א בייון שלאנג,
איפן צונג דעם סם פאר יידן געבראכט.
די יידן פארקלעמט אין דעם געטא מיט צוואנג,
עס ווערט די פרייהייט פאר זיי פארמאכט.

כ'זע, ווי ס'בוקט זיך דער פויער צום שלאנג,
דער שלאנג זעט ווי היטלער אויס אין גאנצן.
גייט פויער נאך בלינד דעם מערדער גאנג,
מיט דעם שלאנג גייט ער שוין טאנצן.
דער ווילדער טאנץ האט מיך צוריקגעבראכט
צו די כמארעס אויפן הימל דעם שווארצן,
וואס יאגן פון מאציעוו אין דער וויסטער נאכט
און שפרייטן זיך אויס אויף מיין הארצן.

די חושך וואלקנס ציען אן ברעג
און גרייכן צו מיר דורכן פענצטער.
פרעג איך: וועלן נאך קומען ליכטיקע טעג
און פארטרייבן די שווארצע געשפענסטער?

ישראל כץ

עירתי מצ'יוב

הרבי הראשון, אשר הורני ראשית צורת האות. יושבים היינו, ילדים פעוטים, בחדרו של הרבי הגומא אין ספור כוסות תה בקול ובאיטיות, אנו-צאן קדושים, בחיל וברעדה, עוקבים אחר מעשי הרבי. כל אחד ואחד נקרא אליו, מתישב על הספסל ללמוד תורה. ככה, החדיר בנו, רבי לייבושקה, את ראשית צורת האות. היתה זו תחנת דרך חיי הראשונה. כה מופיעים לעיני כל הרביים: ברוך-לייב מלמד-איש זקן, שבע ימים, עטור זקן, ירא שמים, מלמד את תלמידיו יראת ד'. שנים ספגתי לתוכי את אור התורה. "דער ראסנר רבי", כך קראו לו. ואכן, הוא היה החביב ביותר עלי. איש נאה ופרקו נאה, הליכותיו נאות, תמיד הדור בלבושו. אהבתיו, חיבתיו והערצתיו. זוכר אני, כמה חסר היה לי, הרבי הזה, כשנפטר. רבי חיים ברוך מלמד, איש משכיל, יודע תנ"ך על בוריו. ידע להחדיר בתלמידיו אהבה לתנ"ך. הרב דמתא, רב שלום שכנא צרניק-בעל "משמרת שלום", איש משכמו ומעלה, בור, שאינו מאבד טיפה. בקיאותו הרבה בש"ס

"זכרתי לך חסד נעורייך..." עירתי הקטנטונת, השלווה והשאננה, קופאת על שמריך, אך תוססת בחום ותום נעורים. עוד מהדדים באזני שירי ארץ-ישראל, אשר שרו ברחובותיך על ידי הנוער המצ'יובי, הנוער הזה שידע כה רבות להתגעגע, לשאוף לציון, אבל לא ידע להגשים, לבצע. הוא הירוה בדמו את אדמתך, שנהפכה לבית קברות גדול לכל תושביה היהודים.

את עירתי הקטנטונת, לא אדע לספר את עברך. גם אבי ו"ל לא סיפר לי על עברך. אך, השנים שחייתי בך, זכור אזכרן. זוכר אני, אחרי חג פסח אחד, עטפני אבי בטליתו והביאני ל"חדר" של ר' לייבושקה. והרבי, כפוף במקצת, עין אחת עצומה, "ארבע כנפות" בולטות ונראות. ובכן, שב בני, פתח את ה"סידור". אמר "אלף", חזור וחזור, "מה זה אלף? טוב, בני." לאחר השיעור הרים הרבי שני אגוזים גדולים, הניחם על השולחן, פנה אלי ואמר: "ראה בני, את האגוזים האלה שלח לך המלאך מיכאל, למען תלמד היטב". וכך אזכור את



שלוש המצבות שהוקמו על שלושה קברי אחים של חללי השואה במצ'יוב

היית אתה כאחד מגאוני ישראל, אתה ושלום שכנא, בעל "משמרת השלום". ועוד מרחפות דמויות, אשר עצבו את פני העיר, וכי מי מאתנו אינו זוכר את הדמות המופלאה, רבת הקסם וההוד, את ר' משה'לה הני ריבס. תפילותיו, זעקותיו לריבון עולם, בודאי בקעו שחקים ועלו השמימה. יחיד ונדיר היה, כי אין כמוהו, אחד מל"ו הצדיקים, שהעולם מתקיים בזכותם.

את, עיירתי, שחיו בתוכה אנשים, זכי נפש ועזי ביטוי, אנשים שונים, אנשי עמל ועבודה, אשר ביגיעה רבה ובזיעת אפם הביאו את לחמם. כל אחד ואחד בדרכו הוא. מי במסחר ומי במלאכה ועבודה. וכולם ביחד היוו את קהילת מצ'יוב. שנים על שנים בנו ויצרו. וכך חלפו שנים רבות ומצ'יוב העיר ממשיכה בחייה השמרניים. בודדים עלו לארץ ישראל. רבים נסעו לארץ הזהב-אמריקה, והנותרים נשארו בעיר וחיו את חייהם היום יומיים האפורים, ללא תכלית וללא תועלת. הנוער היה רוקד ומבלה בלילות, כי קצרה רוחו לחוש את פעמי חירות ישראל ולא נתן את ידו ואת עצמו לבנין הארץ. והאויב בא בדמות חיה אכזרית, טורפת טרף נתחסלה עדת מצ'יוב, אנשיה וטפיה. חמדת חיים וזיו עילומים ירדו תהומה.

ופוסקים הנחילו לו פרסום רב בכל פולין. עדים היינו, אנשי מצ'יוב, להזמנות, שהיו מזמינים את בעל "משמרת שלום" לכל רחבי פולין, לדיני תורה, שיפסוק את הלכתו.

מבאי ביתו הייתי, חבר לנכדו מרדכי. לא אשכח את חסדו עמדי, עת היה פונה מלימודו ומלמד אותי, את מרדכי ואת חברי היקר ישראל לוין, תלמוד, ורוצה להנחיל לנו ידיעות מעמיקות בספרות ישראל הקדומה.

זוכר אני את מעמדו בבית הכנסת הגדול. בראש השנה, לפני תקיעת השופר, בית הכנסת הגדול, עולה הרב דמתא על הבמה. שוררת דומיה. עדת המתפללים, עטופי טליתות, עומדים דרוכים ומצפים. והנה נשמע קול עדין, בכייני במקצת, המשוחח עם בוראו, כאילו: "ששם אני לאמרתך, כמוצא שלל רב" - זוהי התפילה, הנאמרת בטרם יתקע בשופר. חלפו שנים רבות ועדיין חרותה בנפשי תמונת הרב בבית הכנסת, לפני תקיעת השופר. כן, רבי ומורי, מרא דאתרא, מאור גדול היית לבני עיירתך, רועה רוחני לבני עדתך במצ'יוב, זו הקטנה הנידחת. באישיותך הכבירה ובשמך, ההולך לפניך, היית מפאר אותה ומרוממה. בעיני

איגוד עולמי של יוצאי ווהלין

המרכז בישראל

מאמץ האומה, זריאל אלף לאריאל יחיא אלזריא:

צבי רוניק - סגן יו"ר האיגוד; נתן לבנה - עורך ילקוט ווהלין;

חיים חרבש; משה דרוג; דב עמית; זאב גרבוב

ג'ק (יעקב) אלברט - יו"ר הפדרציה העולמית של יהודי ווהלין (ארה"ב)

זינה נאדבורני - נשיאת איגוד יוצאי ווהלין בלוס אנג'לס

קולקי - עיירת הולדתי

בוריס בריק

שבוע, באורח פלא, כשהשבת היתה בפתח נשכחו כל דאגות היום-יום ואנשים היו הולכים לבית המרחץ כדי להתקדש לקראת שבת. ושלווה היתה יורדת על העיירה הטרודה בימות החול. בכל בית על השולחן עלתה ארוחת שבת, כל אחד לפי שידו היתה משגת. כל יהודי העיירה, כאיש אחד, התמסרו לעבודת הבורא.

כל יום רביעי היה שוק במרכז העיירה. הגיעו אליו איכרים מכפרי הסביבה ומהעיירות השכנות. כולם היו מחכים ליום השוק. למעשה, היו חיים מיום שוק אחד למשנהו. והיה ויום השוק נפל בחג יהודי היו דוחים אותו ליום חול. חיי אנשי העיירה, יהודים ושאינם יהודים - אוקראינים ופולנים, היו תלויים בלוח השנה היהודי.

היה והגעת לעיירה וביקשת למצוא מישוהו, נדרשת לדעת את כינויו. זאת משום שלכל יהודי היה כינוי ("אצי - נומען") בנוסף לשמו. הכינוי נקבע, למשל, לפי מום שהיה לאדם או למישוהו במשפחתו, כמו "מוישה דער טויבער" משה החרש; או לפי מקצועו, סבי מצד אמי היה ידוע בשם "פניע קושקלעש". כנראה למשפחתי בעבר הרחוק היה קשר עם ייצור או מסחר בסלים וכך דבק השם בסבי ואולי באביו לפניו.

בקולקי היתה מערכת חינוך מפותחת. כל ילד יהודי בגיל שלוש הלך ל"חדר", למד אצל הרבי במקום בגן ילדים שלא היה. התשלום היה לפי "הזמן". זאת אומרת, מפסח עד ראש השנה או מראש השנה עד פסח. מגיל שבע כל ילד הלך לבי"ס ממלכתי פולני או לבית ספר "תרבות", ששם למדו עברית. מי שרצה להמשיך אחרי בית ספר יסודי, היה צריך לנסוע ללמוד לערים הגדולות, כמו: קובל, לוצק או רובנה. היתה גם ישיבה שלמדו

לעיתים קרובות אני נזכר בבית אבא, בקולקי, העיירה בה נולדתי ובה נולדו סבי וסבתי, הוריהם והורי הוריהם לפנייהם. העיירה, כמותה היו רבות בוהלין, אבל היא אחת ויחידה בעיני. על יד העיירה זרם נהר הסטיר. בקיץ שטו עליו אניות, שאפשר היה לנסוע בעזרתן מקולקי, העיירה, ללוצק. מהיערות הרבים, שהיו באיזור, היו כורתים עצים כדי להשיטם בנהר עד המנסרות או תחנות הרכבת. היית יכול למצוא ברחובותיה בכל אחד מימות השבוע אנשים טרודים אחר הפרנסה. בנאים, חייטים, נגרים, רצענים, נפחים, חנוונים ומתווכים. אנשים שהפרוטה לא היתה מצויה בכיסם, ובקושי היה להם מספיק כדי "לסדר שבת". אבל מידי



לזכר קדושי קולקי
חנוכת המצבה לזכר קדושי קולקי כ-4500 יהודים. שנת 1942.

בה בנים גדולים יותר ואותם חילקו למשפחות, כדי שיקבלו אוכל. כל בחור אכל כל יום אצל משפחה אחרת. זה נקרא "טייג".

הנוער בעיירה לחם בכל כוחו כדי לעזוב את המקום, היות שהעיירות לא היו מפותחות ולא היתה עבודה. הרוב נסע דרך תנועות הנוער החלוציות לארץ ישראל ויצרו קיבוצים. למי שהיו קרובים בעולם, נסע אליהם לאמריקה או לארגנטינה.

בקולקי היו גם חיי תרבות עשירים. תנועת החסידות השפיעה על החיים בעיירה. כל אחד עם הרבי שלו ובית הכנסת שלו. בד בבד פעלו אף תנועות ציוניות, כמו "בית"ר", "החלוץ", "השומר הצעיר", "מזרחי" ותנועות לא ציוניות, כמו "בונד" והקומוניסטים. עמדה גם ספרייה לרשות הציבור. זכורות לי החתונות בעיירה שלנו. כשהתקיימה חתונה, לא היו צריכים לשלוח הזמנות. כל העיירה השתתפה בחתונה. לחופה היו יוצאים מבית החתן או הכלה עד לבית הכנסת בליווי כליזמרים ושם היתה מתקיימת החופה. הכליזמרים היו פייסי שניצרו הכנר, חיים אפשטיין שניגן בקלרינט וסניע המתופף. הם היו ידועים בכל המחוז. לפני החתן והכלה היו רוקדים כל הדרך עד לבית הכנסת ובחזרה, יחד עם כל האורחים.

לעיני המתבונן נראו החיים בעיירה כמתנהלים על מי מנוחות. אולם, מתחת פני השטח רחשה אנטישמיות שמדי פעם הרימה ראש והיתה תשתית מסייעת למכונת ההשמדה הנאצית עם פלישה בשנת 1941 לבריה"מ. עם הפלישה נוצרה אנדרלמוסיה גדולה. היהודים התחילו לברוח בלי לדעת לאן. חלק קטן מהאנשים ברח ליערות ומשם לרוסיה. חלק קטן ברח ליער בלי נשק ומזון ונתקלו באוכלוסיה עוינת. רק חלק קטן מהם שרד. הם הצטרפו לפרטיזנים. הם לחמו איתם וחלק מהם גם

נפלו בקרב. יחידים נשארו בחיים. הנותרים רוכזו בגטו בעזרתם "האדיבה" של האוקראינים, צמאי הדם היהודי, שיחד עם הגרמנים החלו לעבוד על חיסולם של היהודים. לאחר מספר חודשים בגטו, הובילו בהדרגה אל כל תושביו: גברים, נשים, זקנים וילדים כ-8 ק"מ מחוץ לעיירה - ליער. הגברים נצטוו לחפור את הבורות, להם ולבני משפחותיהם בעצמם ושם חוסלו בדם קר. כמעט כל יהודי העיירה חוסלו ורק מעטים נשארו בחיים ורובם עלו לארץ ישראל, כשאני ביניהם. נישאתי והקמתי משפחה. בשנת 1991, הגעתי אני ושתי בנותי, אילנה ורותי, בקבוצה של 23 איש יחד עם אנשי העיירה לשעבר "מניביץ'" להסרת הלוט מעל האנדרטה לזכרם של כ-4,500 יהודים מקולקי והסביבה, שהקימו השלטונות האוקראינים על בור ההריגה.

תושבי המקום, שיתכן שידיהם טבולות בדם יהודים, קיבלו את פנינו עם לחם ומלח, כנהוג אצלם. היה לי עצוב, שבין מקבלי הפנים לא היה אף יהודי. בעצם נוכחותנו במקום, הראנו להם שנשארו יהודים מהשריפה הגדולה והצלחנו לבנות את עצמנו מחדש בארצנו.

לקחנו, כל אנשי הקבוצה, אדמה ספוגה בדם מאדמת קבר האחים. הבאנו אותה ארצה וקברנו אותה בבית הקברות בחולון, תחת המצבה המציינת את העיירה היהודית קולקי, שהיתה ואיננה עוד...



רטנה בבניינה ובחורבנה

הגיש לדפוס בן-ציון קמינצקי

והדלות ביצבצה בכל פינה ופינה. גם אנשי רוח גדולים לא התגלגלו ברחובותיה ותעשיינים גם לא היו בה. רטנה-עיריה יהודית טפוסית ככל שאר העיירות בוהלין שמנדלי מוכר ספרים, שלום אש ושלום עליכם היטיבו לתאר.

בתי היהודים התרכזו סביב בתי הכנסת. כך התפתחה העיריה ה"שטעטל" היהודית שנתקיימה עד השואה הנוראה.

וראו איזה פלא, רטנה זו היתה עשירה, תוססת, דינמית, שופעת יצירה, ערכים יהודיים, תורה וחוכמה. הדלתות בבתי העץ הקטנים היו פתוחות וגם הלבבות היו פתוחים. עזרת הדת של יהודי ליהודי היתה מבחינת מושכל ראשון ובעיקר "מתן בסתר", מבלי שהנצרך ידע מיהו שסייע לו בשעת מצוקה...

השוק המרובע היה מרכז החיים הכלכליים-ליבה של העיריה. סביבו, כמעט כל רחובות העיריה יצאו מכר השוק. יהודי רטנה הוציאו את פרנסתם מהחנויות וגם מהירידים של ימי שני בשבוע, שנערכו בשוק המרובע הגדול

וברחובות הסמוכים לו. ברטנה היה הכל-היו מספר ענפי מלאכה שהיהודי קנו להם אחיזה במשך הדורות - טחנות רוח, בית חרושת לשמן מאכל, עיבוד עורות, מאפיות ואטלזים. היהודים עסקו גם ברוכלות בכפרים ובמלאכות שונות: נפחות, נגרות, סנדלרות, חייטות וספרות.

בעיריה היו שוחטים, מלמדים, ארבעה בתי כנסת ורב הקהילה. בעיריה התחילו להסתמן שנויים באורח החיים. צעירים מערים גדולות נשאו בנות מרטנה והתיישבו בה. הצעירים האלה, בעלי השכלה רחבה, היו גורם לשינוי שהתבטא בלבוש, בהצנעת הציציות, בספרי חול, שתפסו את מקומם של ספרי הקודש ובבלויים חברתיים. שנויים אלה הדאיגו את פרנסי הקהל הדתיים, שראו בהם מעין התמרדות נגדם. לא כל שכן, כאשר התחילה פעילות ציונית מוגברת. הקמת ב"ס "תרבות" היתה אחד הסימנים שבישרו את תחילתו של עידן חדש...

תושבי העיריה התחלקו לשני מחנות - האחד, שומרי האמונים למסורת הישנה והשני - המתקדמים יותר. לאור המצב החדש התנהלה מערכת ציבורית קשה. לחמו להקים ב"ס מודרני אחר בצד ה"חדרים" המיושנים שלא התקדמו ברוח הזמן. הוקם ב"ס "תרבות", באו מורים בוגרי סמינריונים שהביאו

רטנה נוסדה לפני כ-600 שנה. היא שוכנת על פרשת דרכים בין ווהלין, ליטא ופולין, בקרבת הביצות הגדולות של פינסק, ליד נהר פריפט". העיריה משתרעת על אם הדרך - 60 ק"מ מקובל-70 ק"מ מבריסק-שני מרכזים יהודים חשובים. לאוכלוסיה היהודית של רטנה לא היתה הרגשה של נחיתות, שהרי גם רטנה היתה מעין מרכז בשביל עיירות קטנטנות ממנה והרבה כפרים שהיו בסביבתה. היהודים שבישובים הקטנים האלה היו נוהרים לרטנה בין אם לצרכי הגוף (הירידים) לבין אם לצרכי הנפש (החגים).

ל-2,500 היהודים שגרו ברטנה היתה, תמיד הרגשה שהם חיים ב"עיר ואם בישראל". כאמור, עד השואה היו 2,500 נפש ואז הקהילה היהודית הוכחדה ונמחקה מעל המפה ההסטורית. המוסד היהודי המרכזי היתה הקהילה, שפעילותה גדלה והסתעפה בשנים האחרונות, לפני השמדתה. היא היתה המוסד המפקח על החיים הדתיים (שחיטה, רבנות, השגחה על שני בתי העמלין). אגב, בתי העמלין נמחקו מעל פני האדמה ע"י השלטונות הסובייטים בשנת 1958. וכן הקהילה טיפלה בעזרה לנצרכים. בקהילה היו מוצגים כל הרבדים באוכלוסיה היהודית: ציונים, בלתי מפלגתיים, דתיים, בעלי מלאכה וסוחרים. אחת לשנתיים נערכו בחירות לקהילה שבעקבותיהן היו ויכוחים, תעמולת בחירות, מחלוקת בין הזרמים השונים. לאחר הבחירות היו כל המריבות נשכחות והנבחרים דאגו לענייני הקהילה, לצרכים הסוציאליים והתרבותיים. ברטנה פעלה עירייה, ראשה התמנה ע"י השלטונות, אך שאר חברי מועצת העיר נבחרו ע"י יהודים, אוקראינים ופולנים. כיון שהיהודים היוו רוב בעיריה, נשמרו להם סגנות העיר והזכאות לבחור חמישה נציגים למועצה. בשנים 1936-1939, בשיא התעמולה האנטישמיות, הוצרו גם זכויות היהודים ברטנה. הזכות לסגנות נלקחה מהם וכן הוקטן הייצוג היהודי במועצה.

... העיריה טובלת בים של ירק ומסביב לה שדות דגן וחיתה. נהר "פריפט" זורם לרגלי הבתים והגשר "ינטל" בנוי עליו.

זאת היתה עיריה קטנה-קטנה, אך הומה חיים. בתיה בנויים מעץ וגגותיה מרעפים. לאורך הרחובות מדרכות עץ סדוקות, ואחר כל גשם, בויץ עד הצוואר. מיליונרים גדולים לא הסתופפו בחצרותיה

(22.6.1941) הגרמנים השתלטו על איזורים רחבים ואף הגיעו אלינו. היתה אוירה דחוסה, מעיבה ומאיימת. לפני בואם לעיירה נשמעו יריות לעברם הם האשימו את היהודים. ב-8 ביולי 1941 ריכוז הגרמנים את יהודי העיירה על הכביש, ליד ביתו של שטיינברג. הם בחרו 30 בחורים חסונים ורצחו אותם. הוטל על הורים אחדים של הנרצחים לקבור אותם. בן אחד שהיה פצוע קשה, ראה את אביו וקרא לו "אבא, עודני חי, תן לי קצת מים, מעי נשרפים". האב נבוך היה ולא ידע מה לעשות, כי לא הרחק ממנו עמדו רוצחים. כשהסתלקו ניסה להציל את בנו, אך זה היה מאוחר מדי. הגרמנים כפו על היהודים את היודנרט - נציגות יהודית שתהיה אחראית בפניהם לביצוע כל ההוראות. מבול גזירות ניתן על הקהילה. יום יום וגזירותיו. מגיל 10 לענוד על יד ימין סרט לבן עם מגן דוד כחול, כדי להבדיל בין יהודי לאוקראיני. אחר כך נצטוו לשאת טלאי צהוב בצורת מגן דוד על הגב ועל החזה. תבעו מהיודנרט לספק להם פרוות, בגדים, כלי כסף, זהב ולבסוף דרשו יהודים לעבודה, כביכול. היודנרט קבע מי ומי צריך להתייצב. תחילה שלחו רווקים. החלה פרשה של חתונות, כדי להיות בסטטוס נשואים ולא ברשימת הנשלחים לעבודה, אחר כך גם את הבחורים הנשואים שלחו ל"עבודה".

בקיץ 1942 פרטיזנים רצחו 2 קצינים גרמנים. כעונש רצחו 110 יהודים במגרש ריץ ספונצ'יק. האקציה הגדולה החלה. בתאריך "ג אלול תש"ב - 26.8.42 הובלו יהודים אל המוות בגבעת פרוכוד. שם נורו בבורות שהוכנו מראש. נתז הדם ממעמקי האדמה. עם עזוב, נטוש ובודד הלך אל מותו. כשנודע לגרמנים ולאוקראינים שיהודים משוטטים ביערות, יצאו לחפש אותם. יום-יום הביאו נמלטים למגרש צ'פליק. כרו שם בורות ובמשך שישה שבועות רצחו 600 יהודים.

היה היתה רטנה, גם אם לא תמיד אפשר היה לאתר אותה במפה גיאוגרפית, האמינו-היא היתה בוהלין של פולין של טרם הפורענות הנוראה עם אוכלוסיה של 4,000 איש רובם יהודים ומיעוטם אוקראינים ופולנים.

עכשו רטנה שייכת לאוקראינה עצמאית. היא נותרה ללא יהודים. קהילה בת 600 שנה הושמדה כליל...

היה היתה עיירה קטנה ונחמדה ושמה רטנה - ואיננה עוד, כך באה רטנה לסיומה הטראגי.

שיטות הוראה מתקדמות.

ברטנה היו תנועת נוער חלוציות. מאות חניכים עברו דרך כור ההיתוך והחינוך בתנועות אלה. לא נשכח את תהלוכות ל"ג בעומר שהרנינו את ליבם של היהודים. היו חוגגים בחיק הטבע, ביער סמוך לרטנה. היו אלה ימי קודש לשירה ולרקודים והיו חוזרים בתהלוכות, קבוצות, קבוצות לאור אבוקות וגומרים בהורה סוערת עד כלות הכוחות. התנועות החלוציות חייבו את בוגריהם לעבור הכשרה ולעלות לא". התעורר בלב הנוער רגש לאומי. רבים עברו הכשרה והגיעו למולדת לפני מלחמת העולם השנייה.

אכן, בחללה של רטנה הקטנה והמרוחקת רבבות קילומטרים מארץ ישראל היתה מורגשת נשימתה ורוח אפה של א". הווייתה וחוויתה. יהודי רטנה היו גאים עם כל הישג ציוני, עם כל דונם שנגאל בארץ, עם כל ישוב שנוסד. הם ישבו על נהר פריפט' וליבם היה בין הכנרת והירדן. נפשם של צעירי רטנה השתפכה בשירי ציון. כל עלייה של צעיר לא"י הוציאה את כל תושבי העיירה לרחובות כשדמעות בעיניהם ורצון עז בליבם להצטרף אליו. כל שליח שבא מא"י הביא חג לעיירה. ריגן לב ונפש והתסיס את העיירה הקטנה הזאת, שאף פעם לא קפאה על שמריה.

ב-1 בספטמבר 1939 פלשו הגרמנים לפולין. במהירות הבזק השתלטו עליה. הפחד אצלנו הלך וגבר מחשש, שמא הם יגיעו גם אלינו. הסובייטים פיזרו באיזורנו כרוזים ובשרו לנו שהם עומדים להגיע לעיירה שלנו ולשחררנו... היתה זו הרגשת רווחה... עם כניסת הסובייטים, ירד מסך אפל על הפעילות של המוסדות הציוניים. כל תנועות הנוער נאלצו לחסל את פעילותן. מיד הוציאו מחוץ לחוק כל המפלגות הציוניות הולאמה מערכת החינוך. שפת האידיש נשארה בתוקף כשפת הוראה, במקום השפה העברית. למעשה, הפעילות הציונית הענפה הופסקה לגמרי.

המצב הכלכלי הוחמר, הסובייטים לקחו או קנו כל הבא ליד, כל החנויות התרוקנו. המסחר שותק. בעלי המלאכה הסתובבו באפס מעשה. נסתימו כמעט כל מקורות הפרנסה.

לעומת המצב הכלכלי החמור, היתה גיאות בפעולות תרבותיות: הוקמו מועדונים, התארגנו קורסים וחוגים למיניהם. כך נמשך המצב עד פלישת הגרמנים.

פרצה המלחמה בין גרמניה ורוסיה הסובייטית

העיירה קאמיין-קושירסק והסביבה

אברהם ביבר

ואף זכה לעלות לארץ כחלוצים לפני המלחמה. בעיירה היה בית ספר פולני של 7 שנות לימוד וכן בית ספר עברי "התחייה", שהיווה גורם מרכזי בחיי החברה והתרבות של העיירה.

היו בעיירה שני בתי כנסת מרכזים די "טריסקער שוהל" וה"סטעפעניער שוהל" ורב אחד שהיה משכמו ומעלה הרב פערלין.

בין המוסדות שהקהילה היהודית הסדירה היו: "לינת צדק", "תלמוד תורה", "חברה קדישא", "חברת משניות", "חברת תהלים" ו"מעוז חטים". עם כל הקשיים הכלכליים ניתן לומר, שרעבים לא היו בעיירה, אם כי היו "מקבצי נדבות" קבועים.

בפרוץ מלחמת העולם השנייה (1 בספטמבר 1939) מנה הישוב היהודי למעלה מ-2000 נפש.

תקופת השלטון הסובייטי (1939-1941)

ב-1 בספטמבר 1939 פלשה גרמניה לפולין ובזאת החלה מלחמת העולם השנייה. צעירים יהודים גויסו לצבא הפולני, נפלו בשבי ונרצחו לאחר מכן במידנק. ב-17 בספטמבר 1939 נתבשרנו, שהצבא האדום נכנס לשטח פולין המזרחית וזאת בהתאם להסכם מולוטוב-ריבנטרופ מ-23 באוגוסט על חלוקת פולין. כמה ימים לאחר זאת, הגיעו חיילי הצבא האדום לעיירה ומיד כונן שלטון סובייטי בעזרת הקומוניסטים המקומיים ואוהדיהם. ליהודים היתה רווחה. ניצלנו מהכיבוש הגרמני וזוועותיהם ונעשינו אזרחים שווים לכל ובכלל. בעיירה נפתח ב"ס תיכון וניתן היה לקבל תפקידים ומשרות שמקורם היה מחוץ לתחום ליהודים ואוקראינים. הנוער נראה שבערצון, וראינו לפנינו עתיד. לדור המבוגר היה קושי עיקרי והוא הכפירה בדת, שחייב אותם לעבוד בשבת. ראינו זאת כגזירה שיש להשלים עימה. מובן מאליה שכל המוסדות היהודים וכן הקהילה בוטלו וכל פעילות ציונית או אחרת היתה מסוכנת.

הכיבוש הנאצי והשוואה

ב-22 ביוני 1941 בשעה 04:00 התעוררנו לשמע הפצצות בעיירה ולא ידענו פשר הדבר. רק לאחר כמה שעות נודע מהרדיו על פלישת הצבא הנאצי לתחום בריה"מ. הוחל בגיוס צעירים לצבא האדום שנשלחו מזרחה.

ביום הרביעי נסוג השלטון הסובייטי מהעיירה. מיד החלה זרימת איכרים מהכפרים שבסביבה, שהחלו בביוזה של מחסני הממשלה ולאחר מכן עברו לפוגרום וביוזה של הרכוש היהודי. בראשם עמדו מתנגדי השלטון הסובייטי ("הורוקים"). תוך כדי כך נרצחו 2 יהודים על-ידי הפורעים.

האוקראינים הקימו מינהל עירוני ומינו את שמואל

העיירה קמיין-קושירסקי גובלת בצפון מערב לביצות פולסיה. עיירה טיפוסית לחיי יהודים בחבל ארץ זה מדורי דורות. לפי האנציקלופדיה הרוסית-סובייטית, נמצאת העיר על הנהר ציר (zyr), יובל של הנהר הגדול פריפיט (pripiet) וידועה כבר במאה ה-12 כעיירה בוואלין (wolyn).

ידוע, כי בימי גזרות ת"ח ות"ט (חלמניצקי ימ"ש) כבר היה קיים ישוב יהודי בקמין, שמנה אז כ-100 בעלי בתים וכולם נרצחו.

העיירה היתה מחוברת לדרום, לעיר קובל בפסי רכבת רגילים וצפונה ללובישנה-ינוב-פינסק ברכבת בעלת פסים צרים.

לעיירה שהיתה בימי הפולנים למרכז אזורי (powiat) אליה השתייכו למעלה מ-40 ישובים יהודים קטנים מפורזים בכפרים ובעיירות שבאיזור.

בפרוץ מלחמת העולם הראשונה היתה העיירה תחת שלטון הצאר (תחום המושב). בתקופת המלחמה נסוגו הרוסים והצבא הגרמני-אוסטרי שלט באיזור. בסוף 1917 עם פרוץ המהפכה הבולשביקית ונסיגת הצבא הצבאי הגרמני מהאיזור, החלו פרעות ביהודים באיזור. נוצרה אז הגנה עצמית (samooobrona) של יהודים שהגנו על עצמם.

בימים הנוראים של 1917, נכנסה כנופיית פורעים שנקראו באלאכובצים ע"ש מנהיגם ורצחו בעיירה כ-120 יהודים וכן יהודים נוספים באיזור.

עם כינון השלטון הפולני (1920) השתפר מצב היהודים. היהודים עסקו במסחר הועיר, ברוכלות ובעיקר בכל המקצועות שהישוב הנוכרי באיזור היה זקוק להם, כגון: נגרות, פחחות, נפחות, סנדלרות, חייטות ועוד. לא היה כמעט מקצוע שמאסו בו. פעם בשבוע, ביום ג' (פעמיים כי טוב) התקיים יריד אלו באו כל איכרי הסביבה, למכור את יבולם ותוצרתם ולקנות את מצרכיהם החיוניים, כגון" מלח, נפט, בגדים, מגפיים, פרוות כבש, כלי עבודה ועוד. עיקר פרנסתם של הסוחרים היהודים היה מבוסס על היריד הזה.

ב-1937, עם עלות היטלר לשלטון בגרמניה ופריחת האנטישמיות בפולין, תוכנן ובוצע בעיירה פוגרום על הרכוש היהודי, ובמיוחד נגד המרכז המסחרי של משפחת קלורמן ושות'. 2 יהודים שהתנגדו ופגעו בפורעים, נדונו למאסר ולקנס כספי גבוה.

בעיירה היה הנוער כמעט כולו ציוני, למדו עברית ושאפו לעלות לארץ ישראל, אולם הדבר היה רק בגדר חלום. נתקיימו תנועות הנוער כדלקמן: "השוה"צ", "החלוץ הצעיר", "החלוץ", "פרייהייט", "בית"ר,, "הנוער הציוני" ועוד. חלק מהנוער יצא להכשרות

האוקראינית התנהגה באכזריות. הופסקה חלוקת ה"שיינים" וכל מי שהצליח לקבל "שיין" הורץ לצריפים שהיו בשטח ונכלאו שם. לא ידענו מה קורה בשטח. רק בשעות הערב נשתררה דממה בשטח והורשינו לצאת החוצה. אז נתברר לנו שהשטח ריק. כל היתר נצטוו להתפשט ערומים, הורדו לעבר בית הקברות ושם נרצחו בבורות שהוכנו מראש. כך נרצחו באותו יום (כ"ז מ' אב תש"ב (10 אוגוסט 1942) כ-2,500 יהודים. נשארו בשטח כ-600 נפש, יתומים, אלמנות והורים שכולים. ידענו, שניתנה לנו ארכה זמנית ושסופנו יהיה כסופם.

הוחזרנו לגיטו שצומצם ונאלצנו שוב להמשיך בחיי השיגרה.

החלה התארגנות של כמה קבוצות לצאת לייערות ולחפש קשר עם פרטיונים שהחלו להגיע שמועות על קיומם. כך יצאו את הגיטו כמה קבוצות ויחידים עם נשק. יצאה קבוצה של האחים דבובל ביחד עם אבא קלורמן ז"ל; קבוצה של דב עמית (דרוג) ויוסלה סגל, דוד לרמן ואשתו לביצות של וידרט ועוד כמה בודדים. הגיטו סיכן את עצמו, אולם לא הוגנב דבר לגרמנים, אם כי היו כמה משתפי פעולה. תלינו תקוות רבות ביציאתם, כי ראינו בכך מוצא וסיכוי להיאבק, להילחם ואולי אף לשרוד.

לצערנו, נחלנו אכזבות. היוצאים נתקלו ביערות בקבוצות פרטיונים לא מאורגנות ששדדו את נשקם, ואף חלק מהם נרצחו וחלק פוזרו, זאת פרט לקבוצת צביבל שהצליחו לרכוש נשק להתקשר עם פרטיונים של "קרוק" ולהצטרף אליהם. במשך הזמן היתה ליחידה קרבית מורכבת מיהודי מניביץ, מקמין-קושירסק ומכפרי הסביבה.

בגיטו חיכינו לסוף. ואולם גמלה החלטה לא להיכנע, כי אם לברוח. וכך היה.

ביום שני, כ"ב מרחשון תש"ג (2 נובמבר 1942) נתברר לנו שהגיע הקץ. החלה בריחה מהגיטו וממקומות העבודה. הצליחו לברוח כ-400 איש מתוך כ-600. היתר הוצאו למחרת היום להורג בבית העלמין. היה כבר חורף קר ואף החל לרדת שלג. רוב הבורחים נסו בכיוון יערות נעוויר (כ-35 ק"מ מקמין). לצערנו הרב, הם נתקלו שוב באוכלוסיה העויינת שתפסה אותם והסגירה אותם לגרמנים, או שרצחו אותם כמו ידיהם. גם הפרטיונים באיזור תרמו את חלקם לרצח ושדדו את הנשק והבגדים מהיהודים. נותרנו כ-100 יהודים בלבד, מהם חלק ביחידות פרטיונים הן באוקראינה והן ברוסיה הלבנה.

עם שחרור האיזור - אביב 1944 על-ידי הצבא האדום, גוייסו או התנדבו חלק לצבא ואף שם נפלו בהמשך המלחמה.

יום כ"ז באב נקבע ליום הקדיש והוכרז ליוצאי עירנו והסביבה.

ורבליה ז"ל כנציג היהודים לגביהם. נאלצנו לצאת לעבודות כפייה וכן הוטלו עלינו כל מיני גזירות אחרות, כגון "נשיאת טלאי צהוב, הגבלות על תנועה, הקצבת מזון וכו'. ביום שישי, ח' באב תש"א (1 באוגוסט 1941) עברה דרך העיר קבוצה של גרמנים ולמחרת הוציאו להורג 8 יהודים שהיו הקורבנות הראשונים של העיירה (שבת, ט' באב תש"א). הגיעה לעיירה פלוגת עונשין של ה"איינזאץ גרופען". הם עצרו גברים בגילאים 16-60 ולמחרת עם שחר (א' ר"ח אלול - 23 באוגוסט 1942) הובילום כ-4 ק"מ מחוץ לעיר ורצחו אותם אלי קבר, שנצטוו לחפור במו ידיהם. נרצחו אז כ-80-100 גברים, ביניהם גם נציג היהודים שמואל ורבליה, שסירב להשתחרר. לקראת הימים הנוראים (תש"ב) הגיעו לעיירה גרמנים שבראשם עמוד ה"גביטסקומיסאר" בשם פריץ מיכאלס ימ"ש. הם שלטו על האזורים "מורדנה, ליובישוב וקמין-קושירסקי ושוב המשיכו להטיל גזרות חדשות מדי יום. הם דרשו להקים נציגות יהודים "יודנראט", שהיה אחראי כלפיהם לגבי קיום כל הוראותיהם. המצב הלך והחמיר. היודנראט עשה כמיטב יכולתו להקל על הסבל.

בסוף מאי 1942 יצאה הגזירה שב-1 ביוני עלינו להתרכז בגיטו שצומצם לאורך רחוב קובל. הגיטו הוקף בגדר קרשים בגובה 2 מטר (ומעליו עוד 1/2 מטר גדר תיל. הצפיפות היתה רבה, כמעט ללא נושא. מפאת הקיץ ניתן היה לישון בחוץ. הכניסה לגיטו היתה דרך שער אחד, שהיה שמור על ידי שוטרים אוקראינים 24 שעות ביממה. לגיטו הובאו גם כל יהודי הכפרים והישובים מהסביבה וכך הגיע מספר תושביו לכ-3000 נפש.

ביום א' 9 באוגוסט 1942, נמסר לנו על ידי היודנראט שלמחרת אין יוצאים לעבודה, אלא לביקורת מחוץ לגיטו. על כולם לצאת, כולל זקנים, ילדים ואף חולים ונכים. ליבנו ניבא לנו רעות, אולם הובטח לנו, שכל מי שעובד אינו צריך להיות מודאג. תהיה רק ביקורת עובדים.

ביום שני בבוקר, הסתדרנו בשורה ארוכה והוצעדנו מחוץ לגיטו בכיוון בית הקברות היהודי (כ-4 ק"מ). לצדי השורה צעדו שוטרים אוקראינים וכן גרמנים. היתר (הנשים והחולים) הוסעו בעגלות. וכך לאחר צעידה של כמה שעות, הובאנו לשטח מגודר ממול בית הקברות. היום היה חם בו השמש לוהטת ואנו מחכים. אחה"צ הגיעו לשטח ה"געביטסקומיסאר" (התברר שערך קודם את ה"שחיטה" בגיטו ליובישוב). הוחל בחלוקת "שיינים" תעודת מעבר. עם התחלת החלוקה נתברר שאין תעודות מעבר לא לילדים (מתחת לגיל 16) ואף לא לזקנים מעל גיל 60. ילדים הופרדו מהוריהם והורים מילדיהם. בשטח נוצרה מהומה ונשמעו יללות וזעקות עד לב השמים. המשטרה

תולדות העיירה רוקיטנה

הוועד

רוקיטנה הייתה עיירה קטנה בוהלין. היא הוקמה בשם אוכוטניקוב סמוכה לערים סרני-רובנו היתה כפר עד ראשית המאה ה-17. התפתחות הסחר בעצים, הקמת בית חרושת לזכוכית וסלילת מסילת הרכבת קייב-קובל, הפכה ליישוב עירוני.

רווחה אגדה על יישוב יהודי גדול שהיה במקום הזה ונחרב בפרעות ת"ח-ת"ט (פרעות חמליניצקי במאה ה-17). הראייה - קיים בית עלמין יהודי עתיק סמוך לרוקיטנה.

משפחות יהודיות צעירים הגיעו לעיירה בראשית המאה ה-20, בעיקר מהסביבה הקרובה. אדון רוזנברג, בעל בית החרושת לזכוכית, בנה שיכונים לפועלים, נטע גן צבורי גדול והקים לעצמו ארמון חורף. יהודי רוקיטנה השתלבו בכלכלת העיירה המתפתחת והתפרנסו בכבוד ממסחר וממתן שירותים לפועלים.

הוקמו שני בתי מלון, קופת גמילות חסדים שהוקמה מתרומות המפרנסים בקהילה היהודית נועדה לתמוך בסוחרים קטנים, בבעלי מלאכה ובמעוטי יכולת. במרוצת הזמן התפתחה והפכה ל"בנק עממי". תוך שנים אחדות התארגנה בעיירה קהילה יהודית שעיקרה אוכלוסיה היתה צעירה וקלטת את החיים המודרניים של תרבות המערב. הקהילה היתה למרכז חברתי ורוחני בכל הסביבה. ר' אהרון שפס כיהן כרב הקהילה ובבית הכנסת הישן "מגן אברהם" התרכזו חיי היהודים בכל ימות השנה. הוקם ב"ס "תרבות" שבו למדו מאות תלמידים. ב-1934 הוקמה "אגודת דוברי עברית" מטעם ביה"ס. לידו פעלה ספריה ציבורית והופיע עיתון קבוע, פעלו חוג דרמה ותזמורת שהופיעו באירועים חגיגיים של הקהילה. ברוקיטנה התפתחה התנועה הציונית שהיתה לה השפעה ניכרת על הנוער. בשנת 1924 נוסד סניף "החלוץ" שהקים מוקד הכשרה במקום. ב-1926 הוקם קן "השומר הצעיר" שחייב את כל חבריו לצאת להכשרה ולעלות לארץ ישראל. תנועת "ביתר" במקום הוקמה ב-1928, פעלה בתחום החינוך ב-1933 הוקמה "ברית החייל" לחינוך צבאי ואימונים גופניים. בשנת 1939 חיו ברוקיטנה והסביבה קרוב ל-3,500 יהודים.

תקופת השואה

בעקבות הסכם מולוטוב-ריבנטרופ, שנחתם בין גרמניה לברית המועצות באוגוסט 1939, סיפחו הסובייטים את שטחי מזרח פולין. הצבא האדום נכנס לרוקיטנה באמצע ספטמבר 1939. האוכלוסיה היהודית השתלבה במשטר החדש, אך כל המוסדות היהודיים נסגרו. עם פרוץ מלחמת גרמניה ברית המועצות (22 ביוני 1941) חיו בעיירה 2,350 יהודים. הגרמנים כבשו את האזור תוך זמן קצר ומיד עם כניסתם לעיירה החלו הפגיעות ביהודי רוקיטנה. מונה יודנראט (מועצת יהודים מטעם) ובחודש אפריל 1942 הוקם הגטו ואורגנה משטרה יהודית. בבנין בית הכנסת החדש הקימו הגרמנים בית מלאכה בו העסיקו לצרכיהם בעלי מלאכה יהודים. רוב הזמן שרר בגטו רעב כבד.

ביום י"ג בחודש אלול תש"ב (26 באוגוסט 1942), נערכה אקציה (פעולת חיסול) בגטו. 1,631 יהודים רוכזו בכיכר השוק מול בית הכנסת החדש. באש רובים שנפתחה עליהם במקום הומתו כ-300 איש. 400 יהודים נתפסו והובלו בקרונות רכבת לעיר סרני, שם נורו, עם יהודים אחרים מהסביבה, לתוך בורות



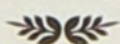
שהוכנו מראש. יתר היהודים נמלטו מן הכיכר ליערות, רובם נתפסו ונרצחו על ידי האוקראינים. האחרים הצטרפו לפרטיזנים הרוסים ולחמו בנאצים ובעוזריהם עד תום המלחמה.

יהודי העיירה, אשר נמלטו בראשית המלחמה עם הסובייטים הנסוגים, התגייסו ולחמו בשורות הצבא האדום. רוב שארית הפליטה של קהילת יהודי רוקיטנה, עלו, אחרי המלחמה, לישראל.

ואלה שמות קהילות ווהלין החקוקים בסלע ב"בקעת הקהילות החרבות" בהר הזכרון, ירושלים

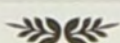
ז. נפת לובומל

לובומל; ברז'צה; אופאלין; שאצק; זאוואלה.



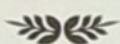
ח. נפת לוצק

לוצק; צ'ארטוריסק; איגנאטובקה; קאשיווקה;
קיברצה; קולקי; קופאצ'ובקה; קראסנה;
רוזישץ; סוקול; טורצין; וולניאנקה; זופיובקה;
סנקייביצ'ובקה.



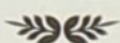
ט. נפת רובנה

רובנה; ברסטצקה; אוסטראה; מזריץ;
אלכסנדריה; גלינקי; הורנגרד-קריפה; הושץ;
יוזפין; קליבאן; קוריץ; מז'יריץ; קריצ'ילסק;
מוצ'ולקי; טוצ'ין; זרולבונוב.



י. נפת סארני

סארני; ברזניצה; דומברוביץ; קליוסוב;
ניימוביץ; ראפאלובקה; רוקיטנה; סרניק;
סטריילסק; ולודימירץ; ויסוצק; ברזוב;
טומאשגורוד; אולזורקה; ז'לוצק; סנובדוביץ;
קארפילובקה; בלזוב.

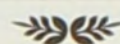


יא. נפת ולודזימיז ווהלינסקי

לודמיר; קוריטניצה; פוריזק; אוסטילה.

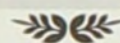
א. נפת דובנא

דובנא; ברסטצקה; בורמל; דמידובקה; קוזין;
מיכאלובקה; מיזויץ; מלינוב; מרוויץ; אוליקה;
אוסטרוזץ; אוזייראן; טרוביץ; וארקוביץ;
וורבה; וולקובייה.



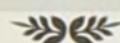
ב. נפת הורוכוב

הורוכוב, דרושופול; לוקאץ; אודזיוויץ;
סויניווי; מילאטין; קיסילין.
ג. נפת קאמיין-קושירסק
קאמיין-קושירסק; לוביישוב פיאסצנה; פנייבנה;
סטוביחוה; גלושה-רבתא; גלושה-זוטא;
הירניק; חוטושב; סדרוביץ.



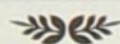
ד. נפת קוסטופול

קוסטופול; אנטובקה; ברזנה; דראז'נה;
(לודוויפול); אוסובה; סלישט זוטא; סטיפאן.



ה. נפת קובל

קובל; הורודוק; צרמושנה; יזיראן; קורטליסי;
קופיצ'וב; מאצייב; מאנייביץ; מלנצינה; נסכיו;
ראטנה; טרויאנובקה; טריסק; ויזבה; קרימנו;
מילאנוביץ; פובורסק; דובייצ'ינו; זאבלוטייה.



ו. נפת קז'מייניץ

קרמניץ; ברז'צה; ביילוורקה; קאטרינבורג;
לאנוביץ; פוצ'אייב; ראחמאנוב; ראדזיווילוב;
שומסק; וישניוויץ; וישגורודק; פולווארק.

הלחימה בנאצים

מרד גטו טוטשין

זאב פורטנוי

אין זה פלא שההמון הנסער והסובל מהיהודים שפך את זעמו ופגע בכמה יהודים קומוניסטים בטוטשין. למחרת היום הופיעה בעיירה פלוגת-עונשין מרובנה, כל ה-20 החתומים על ה"כתב" נלקחו לחצר הבורסקי ונרצחו שם במקום. בין הנרצחים היו: משה גומר, מוליה גומר, מאיר זילברברג, מילקה רוזנברג ואחיה, פרידל גלשטיין ואחרים. היו אלה הקורבנות הראשונים בעיירה.

ביולי 1941 הוקם על פי דרישת הגרמנים, "יודנראט" ובראשו נקבע גצל שוורצמן. על הועד היה לבצע פקודות הגרמנים. לא עבר יום בלי דרישות ונגישות. מלבד דרישות רשמיות היו מופיעים שוטרים אוקראינים וסתם אנשי הפקר מהסביבה ודרשו חפצים שונים. אוי היה למשיבים פניהם ריקם. הפחד היה גדול והיהודים מסרו כל מה שהיה להם.

בחודשים האחרונים של 1941 הודבקו בזה אחר זה צווים גרמנים נגד היהודים: איסור המסחר בין האיכרים, מניעת מגע ביניהם ואחרים. כתוצאה מזה החל רעב בקרב היהודים. רק איכרים יחידים סיכנו את עצמם ובסתר העבירו ליהודים מצרכי מזון וכמובן בתשלום הגון, בינתיים הסתננו ידיעות ממקומות אחרים על רציחת קהילות שלמות בעיירות. היתה הרגשה שהתור מתקרב גם לטוטשין. בימים ההם, בעזרת פליט מלודו' בשם אינג'ינר גרוס הרחיבו את פעולת בית החרושת לאריג וכן התרחב הבורסקי. הגרמנים מצאו עניין בתוצרת שני המפעלים החרשתיים האלה לצרכיהם. הם קיבלו לידיהם את המפעלים והעסיקו בהם רבים מיהודי העיירה.

עובדים אלה קיבלו מהגרמנים תעודות שנחשבו ל"תעודות חיים" - זכות לחיות. למעשה לא נשאר אף בכל מחוז רובנה יהודים וכל העיירות סביב לטוטשין היו נקיות מיהודים "יודנריין".

לא לרבים ידוע הדבר, אך עובדה היא, ואולי מפתיעה, שיהודי העיירה הווהלינית הקטנה טוטשין, מזרחה לרובנה, שהיו כלואים בגטו, הרימו נס המרד נגד מעניהם הנאצים ותומכיהם האוקראינים. אם לדון לפי היקף האוכלוסיה ולפי כוחות הצבא והס.ס. הגרמנים והמשטרה האוקראינית, שנאלצו ללחום כמה ימים עם היהודים המתקוממים בגטו טוטשין ומחוצה לו, היה זה מרד עז, אחד הגדולים בתולדות הגיטאות - קובץ יהודים מדוכאים לחמו באויב חזק.

העיירה טוטשין, בין שתי מלחמות העולם, היתה תחת שלטון פולין, בספטמבר 1939 סופחה לברית המועצות. ערב מלחמת העולם השנייה התגוררו בה כ-3000 יהודים. ב 6 ביולי 1941 כבשו הגרמנים. בו ביום ערכו האוקראינים המקומיים פוגרום ביהודי העיירה, שבוצע לפי פרטי הפרעות של ימי פטליוורה ובשיטות הקווקזים. במוטות ברזל ובגרזנים היכו ביהודים. שדדו ופרעו והתוצאות-70 הרוגים, מספר גדול של פצועים ובין אלה נשים וילדים. הגרמנים העמידו פנים של רודפי צדק וראש הגיסטפו ברובנה כאילו התמרמר על מעשי האוקראינים. למשלחת יהודי טוטשין שבאה לרובנה לבקש הגנה מהפורעים האוקראינים אמר ראש הגיסטפו: "להרוג יהודים זכותנו בלבד. אנו נסדר את העניין."

בעיירה שלטה המשטרה האוקראינית. לשם הצדקת מעשיהם בעיני הגרמנים, הכינו פרובוקציה נגד היהודים. קראו למשטרה 20 יהודים מבין האינטלגנציה (רופאים, עורכי דין, מורים) ותחת איומים הכריחו לחתום על כתב שהם קומוניסטים ובולשביקים פעילים אחרי זה עזבו לנפשם. את הכתב החתום המציאה המשטרה לראש הגיסטפו ברובנה כדי להוכיח שהיהודים הם קומוניסטים וראשיהם עצמם מודים בכך בחתימתם.

נשקן. גדר הגיטו נפרצה והיהודים נקראו לברוח. בחסות העשן והיריות ברחו ליערות כ-2,000 נפש, כשני שלישים מתושבי הגיטו וביניהם נשים עם ילדיהן וזקנים.

האש והיריות נמשכו כל יום חמישי וכן למחרת. יום שישי ה-25 בספטמבר כל הסביבה הוקפה להבות אש. הגרמנים והאוקראינים הופתעו ונבוכו. לא שיערו שה"יודן" המדוכאים ופחותי הדרגה יהיה בכוחם לצאת נגד השליטים. חוצפה כזו לא חזו בתוכנית השטנית שהוכנה מראש, לא הורגלו בכך. הם ירו, רקעו, צרחו וירו אל תוך האש, אל בתי הגיטו הריקים והבוערים וסתם אל תוך האפלה ללא מטרה. כאילו בטאו בזה את רוגזם, ואפשר שרימוני היד המעטים של הלוחמים שנפלו לצדם, הפחידו אותם עד כדי יאוש. כמה גרמנים ושוטרי עזר אוקראינים נהרגו ומספר פצועיהם לא נודע. מן היהודים נפלו כשליש מתושבי הגיטו, וביניהם כמעט כל הלוחמים.

המרד הסתיים ביום השבת ה-26 בספטמבר 1942 משהתייצבו ראשי המרד, שוורצמן והימלפרב, בפני המפקד הגרמני הם נורו ונקברו בבית הקברות היהודי.

גורל הבורחים היה קשה מאוד. רוב האנשים רצו למורד בכיוון בית הקברות, כי משם היה קל יותר לצאת אל השדות. לפנות בוקר החלה האוכלוסיה המקומית להביא לגסטפו יהודים שהתחבאו בגנים, בגינות ובמקומות אחרים.

הכפריים שדדו את היהודים שהיו בדרכים. לעיתים רצחו אותם או הסגירם לידי הגסטפו. בליל השריפה נפלו כמה מאות יהודים בגיטו. היתר ברחו לכל עבר. בתוך שלושה ימים נתפסו מחציתם ונרצחו. במשך 4 שבועות חזרו לטוטשין כ-400 נפש. לא הספיקו לנוח מיטלטליהם, נלקחו כולם והוצאו להורג ליד בית העלמין. אלה שברחו ליער חיו בפחד תמידי. מספרם הלך ופחת. בנובמבר 1943 נמסרה פניית הגרמנים ליהודים ששהו ביער לחזור לטוטשין עיריתם. הובטח להם שלא יאונה כל רע. נענו לקריאה וחזרו כ-150 יהודים, הם נורו מיד עם בואם.

בסוף הקיץ 1942, הגיעה פקודה לרכז את כל היהודים שנותרו בחיים בגטו באיזור בית - הכנסת והקלויז, מיד ציוו על היהודים לגדור את המקום בגדר גבוה עם שער הכניסה. כ-3,000 יהודים נדחקו לתוך הגטו הזה. משפחות אחדות נאלצו להסתדר בכל בית קטן בצפיפות ובמחנק בל יתואר. השער נסגר, אוקראינים וגרמנים חמושים חסמו את כל הדרכים, ופקחו על כל תנועה של היהודים הכלואים, היה ברור לכולם שהגיע תורם של יהודי טוטשין.

ראש הציבור בעיירה החליטו על התנגדות, ובין המארגנים הראשיים היו יושב ראש היודנראט גצל שוורצמן וסגנו מאיר הימלפרב. נקבעה תוכנית פעולה שהביאה בחשבון את מבנה הגטו-כ-60 בתים חד-קומתיים

פזורים לאורך רחוב אחד.

הוחלט להצית את בתי הגטו, לפתוח באש מכלי נשק כדי לזרוע מבוכה בשורות הגרמנים ומיד לברוח בבריחה כללית ליערות הסמוכים. בכספי היודנראט נרכש נפט וחולק בין הבתים.

אורגנו ארבע קבוצות לוחמות, ובשבילן נרכשו חמישה רובים, עשרים וחמישה אקדחים, ורימוני יד.

היו נסיונות להתקשר עם גדוד הפרטיזנים הסוביטי של הקולונל דימיטרי מדבידייב, אך ללא הצלחה.

ראשי המתקוממים ניצלו את התכנסותם של יהודי הגטו לתפילות יום הכיפורים (21 בספטמבר 1942), הציגו בפניהם את תוכנית המרד והדריכו את הציבור כיצד לפעול. ביום ג' בערב ה-23 בספטמבר הוטל מצור על הגטו. ראשי המרד הכריזו על כוננות מלאה והקבוצות הלוחמות תפסו עמדות. שתיים ליד שערי הגטו, שלישית במוצא אחד הרחובות, והרביעית שימשה כעתודה ליד בית היודנראט.

ביום ה-24 בספטמבר עם שחר נעו הגרמנים ושוטרי העזר האוקראינים לעבר גדרות הגיטו. על פי אות מוסכם הוצתו בתי הגיטו ומחסני הגרמנים שעל גבולו. הקבוצות הלוחמות פתחו באש מכלי



היו צעירים שהצטרפו
ליחידות פרטיזנים סובייטיות
ולחמו בגרמנים.

ביום שחרור טוטשין ב-16
לינואר 1944 ע"י הצבא האדום
המנצח, שרדו באזור כשתי
עשרות מיהודיה. ביניהם ניצולים
מיערות פוסטומיטה, קודראנקה,
אורודישין.

מרד היהודים בטוטשין נגד
הצורך הנאצי ועוזריו הארורים
ראוי להיחקק על לוח ליבנו
ולשמש סמל לדורות.

רשימת מקבלי מלגות ותעודות הערכה מטעם האיגוד העולמי של יוצאי ווהלין
בישראל ובעולם - שנת תשנ"ט (1998)

שם ושם משפחה	ארגון	נושא העבודה
אביב אגמי	אוסטראה	הילד היהודי בשואה
נחמה בן-חורין	קובל	קהילת קובל
מרגאי בן-לי	הושטש	שורשים
אייל בסרגליק	רפלוברקה	שירה על השואה
פנינה גבורי	אוסטראה	שארית הפליטה אוסטראה
עדי גליצקי	אוסטראה	מפי סבא - יוסף גליצקי
גיא וישניה	רוזשישין	לזכר ולא לשכח - מדור לדור
ענת זמיר	מנייבין	שורשים
טלי טרוסמן	רוקיטנה	הילד בשואה
טובה יוסף	סטודנטית מ.א.	תנועת הפרטיזנים בווהלין
נטאלי כפרי	מנייבין	קורות העיירה מנייבין וסבתי מינה
לימור כץ	לודביפול	הילד היהודי בשואה
גבי ניימן	קאמין-קושירסק	שורשים
יוליה סרגייב	רוקיטנה	הלוחם-הגבור - צבי אולשנסקי
עדי פרנקה	אלכסנדריה	מחושך לאור
דיאנה קוטליאר	אולבסק	הקהילה, הקבוצה, המשפחה - בשואה
מרינה קוטליאר	אולבסק	חסידי אומות העולם
יניב קמינצקי	רטנה	קורות קהילת רטנה - השואה
שירה קרדוגו	סטודנטית מ.א.	אנדרטה ומשמעותה
נלה קריצמן	וולודימרץ	הסיפור מפי סבא
עדי פטרושקה	לוצק	תיאור אירועי השואה

הקרב של אחרוני היהודים בלוצק

דוד פריטל

האם היינו אנו, תושבי לוצק, מוכנים-פסיכולוגית וארגונית-לאירועים הטאגיים בזמן הכיבוש הגרמני? הפלישה של הצבא הגרמני היתה בבחינת הפתעה גמורה עבורנו, שהרי שלטונות סובייטיים וסטאלין בראשם הכחישו את כל השמועות כאילו גרמניה מתכננת מתקפה נגד ברית-המועצות. אף אני עצמי הייתי כל כך משוכנע בהעדר אפשרות כזאת, שכאשר נאסרתי על ידי הבולשת הסובייטית בשישה ביוני 1941 והאסירים הוותקים שאלו אותי אם תפרוץ מלחמה בקרוב, השבתי בשלילה מוחלטת. הסתמכתי על הודעת "טאס" שיצאה זמן קצר לפני כן. שררו אז שאננות כללית וסיפוק מכך ש"העולם הקפיטליסטי מקיז את דמו", בעוד ברית המועצות הסוציאליסטית שרויה בשלום ובשלווה. הזמן שעמד לרשותנו כדי להיערך לבאות היה קצר ביותר. יהודי לוצק, קובל וכל שאר האזורים הכבושים של ברית המועצות היו הראשונים להשמדה ההמונית. מעשי הרצח ההמוניים בשטחים אלה קדמו לוועידת ואנזה, שנערכה ב-1942. תוך פחות מחודש מזמן הפלישה נרצחו בלוצק כ-4,000 צעירים יהודים באקציות הידועות לשמצה של ימי שני וחמישי.

ברחה היתה דרך ההצלה האפשרית היחידה. אך מפאת קוצר הזמן, מתוך 18,000 יהודי לוצק וסביבותיה הספיקו לברוח רק 300 איש. הגטו הוקם בדצמבר 1941 וחוסל ביולי-אוגוסט 1942, כך שעמדה לרשותנו פחות משנה כדי להוציא אל הפועל תוכניות הצלה (ללוחמי גטו וארשה נדרשו למעלה משלוש שנים כדי להקים את הארגון הלוחם שהנהיג את המרד ב-1943). ייתכן שאילו הרעיון ליצירת קשר עם הבפטיסטים, שגמל בלבי רק בראשית 1943, היה עולה מוקדם יותר, יהודים נוספים יכלו להינצל.

האוכלוסיה היהודית של לוצק היתה מורכבת באותו זמן ברובה מזקנים, נשים וילדים. הנהגתה

המסורתית נפלה קורבן לתהליך הסובייטיזציה שפקד את האיזור בשנים 1939-1941. בספטמבר 1939 גויסו צעירים יהודים לצבא הפולני, ובאפריל מאי 1941 גויסו רבים מהנותרים לצבא האדום. לא מעטים הבריחו את הגבול לליטא ולרומניה כדי להגיע לארץ ישראל.

הסובייטים עצרו את פעילי התנועות הציוניות "גורדוניה" ו"בית"ר", ובהם מאקס יוז, איווה ביברמן, איזיק ספרד ורעייתו, אדק גולדנר, המזכיר הכללי של התנועה המאוחדת וכותב שורות אלה. הסביבה האוקראינית היתה עוינת ברובה. התנועה הלאומית האוקראינית נטלה חלק פעיל בהשמדת היהודים. ללא עזרתה היתה תוכנית ההשמדה מתעכבת ואפשרויות ההצלה של היהודים היו מתרחבות. אך היו גם אנשים כמו ויטולד פומינקו, חסיד אומות העולם, שהציל עשרות יהודים ושהודות לו התאפשר קיומה של "פרטיזנקה" יהודית, שבראשה עמדו אמיל אלבירט ואשר גולדברג. ה"פרטיזנקה" פעלה בלוצק עד למאסרו של אלבירט, אשר עמד בעינויים, לא הסגיר איש מחבריו והתאבד בכלא הנאצי. הודות לגולדברג ואלבירט התאפשרה בריחתם של עשרות אסירים יהודים, ובהם אנוכי, מבניין המשטרה בקרסנה. ניסיון של עשרים צעירים יהודים לצאת ליער נכשל ועקבותיהם נעלמו. הם נרצחו, כנראה, בידי התושבים המקומיים. על רקע הזמן, הסביבה והרכב האוכלוסיה היהודית יש לבחון את התנגדותם של אסירי מחנה העבודה בגימנסיה היהודית בוולקה. לאחר השמדת כלואי הגטו לא היו לאסירי המחנה, יהודי לוצק האחרונים, כל אשליות באשר לגורלם והפעילים שבהם בחרו בדרך המוות תוך כדי לחימה. גבורה מהי? עלינו לזכור אותה על כל צורותיה. פסח ש"ץ, בעל תחנת הקמת, הגיע למקום מחבואי בכפר לישיצה עם בנו איגנס בקיץ 1943 וביקש ממני לקבל את בנו כאילו היה אחי. הוא

שיינדלה כאחות. שיינדלה נהרגה יחד עם אמי ז"ל בעת שחוסל "הגטו הקטן", כאשר אני הייתי במחנה העבודה בקרסנה.

היו מקרים נוספים של הקרבה אישית. אמה של חנקה פיטרמן בחרה להתלוות לבעלה אל המוות וויתרה על סיכוי ההישרדות. כשנודע לאביו של יעקב אלבירט, ר' מוטל, על מות אחיו, הוא זעק: "קצתי בחייו" והנה דבריה של אמי גיטל: "אני מתביישת לחיות כאשר עם שלם מובל לעקידה". אני פונה לאיש התיאטרון שמוליק שילה לחקור את פרשת הצלתם המופלאה - והומנית אמנם, למרבה הצער - של עובדי בית החולים היהודי בלוצק. אני עצמי, אחד העדים הספורים שנותרו בחיים, יכול להעיד על אשר התחולל שם, בשעה שיהודי הגטו הובלו לשחיטה, כעל דרמה אנושית ויהודית כאחת. באותו יום עצמו שבו רצחו חבריהם את יהודי הגטו, סוככו שישה חיילים על שער בית החולים וסיכלו זמנית כל ניסיון של הס.ס. לחדור לתוך הבנין ולהשמיד את היהודים.

עצמו הלך אל מותו, "כדי לא להפריע לצעירים לשרוד". פסח ש"ץ נרצח בידי מרצחי אוקראינים, אך איגנס זכה הודות לו לראות את השחרור ואחר כך התגייס לצבא האדום. הוא נפל בקרב כקצין בעת שהצבא הסובייטי חצה את גבול פרוסיה המזרחית. פסח קיבל את הכרעתו האישית לבד מול האימה. הוא הגיע לרמה מוסרית עליונה שעולה על סיפור העקידה.

אני עצמי חב את החיים לחברת נעורים שיינדל גלרט וז"ל מעיר פרצ'ב על יד לובלין, אשר ויתרה על ההזדמנות לסגת עם הצבא האדום והעדיפה להישאר תחת הכיבוש הגרמני כדי לברר מה עלה בגורלי לאחר שנאסרתי בידי נ.ק.וו.ד. רצה הגורל וביום הרביעי לפלישה הגרמנית יצאתי בשלום מבית הסוהר, לאחר שהוא נעזב על ידי שומריו. בזמן האימה הגדולה בקיץ 1942 מצאנו, אמי ואני, מקלט זמני בבית החולים היהודי

שימש גם בית חולים לשבויים, שבו עבדה



ביקור משלחת ע"י קבר אחים בפולנקה לוצק 1997

ברוך גוטמן

נקמתי ברוצחים



היתר נרצחו בחצר הבית. שמעתי אנחות. לפנות ערב הילדים ביקשו אוכל. המים והאוכל אזלו. הרוצחים שמעו את הבכי מהבונקר השני והתחילו להוציאנו אחד אחד. הצלחתי לחמוק מהם. עליתי לגג של הבונקר השלישי בו היו אחי זינה וג'יסי יעקב.

אחרי שלושה ימים החלטנו לצאת משם בלילה. כשאחי זינה יצא ראשון והצליח לחצות את הכביש הראשי, שמענו פקודות בלווי רירות. אני ויעקב החלטנו מיד לחזור אל הבונקר. לאחר שחיסלו את כל יהודי לודביפול יצאנו מהמחבוא והצלחנו לחצות את הכביש הראשי לכיוון נהר סלויץ. חיפשנו את אחי זינה בין הסלעים, אך לשווא. עברנו את הנהר תוך כדי הליכה ושחיה לסירוגין. הגענו ליער שהיה ליד המחנה הצבאי הפולני. התחבאנו בענפים ושכבנו מרחוק ראינו רועים עם עדריהם, פחדנו שמא יגלו אותנו.

בספטמבר 1942 הגרמנים ועוזריהם האוקראינים נכנסו לכפרים הפולנים, שמעבר לנהר סלויץ, לחפש יהודים. הצלחתי לברוח ליער. הפרטיונים נתקלו בגרמנים והתפתח קרב גדול. הגרמנים

נולדתי ב-10.5.27, להורים בתיה ויצחק הרש גוטמן בעיירה לודביפול, שבפלך ווהלין. עם פרוץ מלחמת העולם השנייה, מזרח פולין ובתוכה העיירה לודביפול עברה לשליטת ברית המועצות. המתקפה הגרמנית על ברית המועצות פרצה ב-22 ביוני 1941 וכעבור שבועיים נכנסו הגרמנים לעיירה. הטור הראשון של הגיסות הגרמניות התבצר אצל הפריץ "מרביוב", אותו יום התחילו לתפוס יהודים לעבודה ואותנו ביניהם. יצא לי לעבוד יחד עם חברים מספסל הלימודים. עבודתנו הייתה לקצור שיבולת שועל מהשדות של הפריץ עבור הסוסים של הצבא הגרמני. כך עבדנו יום יום ללא אוכל.

ברדת הלילה, אני וידידי יוסף גלזומן, החלטנו להסתלק בחשכה. התרחקנו לכיוון הנהר, חצינו אותו לעבר התחום היהודי. עם אור ראשון הצלחתי להגיע לביתי, אבל להיכנס לא יכולתי. הגרמנים והאוקראינים השתוללו והוציאו מהבית כל מיני דברים. ברגע שהתקרבתי לדלת, אחי זינה רמו לי לעלות לעליית הגג, הוא שחרר את הכלב וציווה: "תפוס אותם". הכלב נכנס לתוך הבית, התנפל על האוקראינים והגרמנים ונשך אותם. הפגישה עם משפחתי הייתה מלאת התרגשות בלתי ניתנת לתיאור. ב-25 באוגוסט 1942 בלילה כיתרו הגרמנים את הגטו. עם אור ראשון ריכזו קבוצות קבוצות והובילו אותם למחנה הצבאי הפולני מעבר לנהר סלויץ ביער.

שם הם הוצאו להורג. משפחתי ואני ביניהם נכנסנו לבונקרים שנבנו עוד בימי הרוסים. בערב אף אחד לא נכנס לגטו. למחרת האוקראינים המקומיים והשוטרים התחילו לחפש יהודים. אני, אחיותיי מניה וזלדה, אבי יצחק ויוסף אייזנשטיין היינו בתוך בונקר שהיה מעין כניסה למרתף, אוקראיני אחד התחיל להרוס את הקיר של הבונקר בו היינו. אחרי שהוא מצא אותנו הועיק את השוטרים והגרמנים שהוציאו אותנו לחצר האחורית. אני ואחותי זלדה הספקנו לברוח לבונקר השני, אך

באחד הימים נפגשנו, והוא הזמין אותי והציע לי לעבוד במשרד החינוך, קיבלתי את הצעתו. בחודש יולי 1944 פגשתי את שניאור וולמן שסיפר לי בהתרגשות שהביאו את הרוצח שלך "אונישצ'וק" הוא נמצא "בא.נ.ק.וו.ד." "ב"מצ'ולנקה", ("אונישצ'וק" הוא שהוציא אותנו מהבונקר, ביום השני אחרי חיסול יהודי לודז'פול). כאשר הגעתי ל"בא.נ.ק.וו.ד.", למסור עדות בקשר לרוצח, מסרתי שהנ"ל שיתף פעולה עם הגרמנים, לחיסול היהודים. המפקד שהיינו ידידים עוד מתקופת הפרטיזנים, נתן לי להבין שלא די שהשתתף בחיסול היהודים, ושאל אם ידוע לי אם חיסל גם חיילים רוסים ??

כן, השבתי, כשהצבא האדום נסוג מהעיר, היו חיילים פצועים שלא היה בכוחם ללכת. הרוצח אונישצ'וק חיסל אותם בגרון. אותו מפקד ענה לי: "זאת עדות!" הרוצח הועמד בפני משפט צבאי ושם הוצא נגדו פסק דין מוות.

נקמתי השניה הייתה בפוגשי קצין פולני BUDZINSKY שבא לחופשה. הוא שימש מתורגמן אצל הגרמנים בעיירה לודז'פול, ממנו קיבלתי מכות רצח וגם אני ואחי זינה. נקמתי הגדולה ביותר היתה, כאשר באתי למסור עדות "בא.נ.ק.וו.ד.". אותו רוצח לא הודה באשמה. לשמע הדברים, המנכ"ל יצא מכליו, קרא לעוזרו ואמר לו להביא דלי מים קרים וביקש להכניסו לחדר השני, לקשור את עיניו ולהכניס את ידיו בתוך הדלת ולסגורה בחוזקה. פתאום שמעתי צרחות איזמות, עוזרו של המנכ"ל צועק: "אינך רואה להיכן אתה מכניס את ידיך?". למחרת הוזמנתי שוב ונסענו עם הרוצח למקום מגוריו. בתוך היער עמד בית קטן. כאשר נכנסנו פנימה חשכו עיני - ראיתי את שעון הקיר ואת המזון שלנו מביתי. פרצתי בצעקה "אנא, קחו הכל למשרדכם, איני רוצה דבר, מאחר והכל מגואל בדם משפחתי". במשפט שהתקיים נגדו לא הייתי, אבל המנכ"ל ספר לי שבוצעו דינסי נשפט למוות ונורה. זהו חלק נקמתי ברוצחים !

השאירו חללים וברחו. מאז הם לא העזו להיכנס לתוך היער.

בהיותנו בגטו, יצאה קבוצת יהודים לעבוד בניסור עצים ביערות "סויפה - כמיליבקה". באחד הימים פגשו יעקב פיינמן ודוד דובינה שני פרטיזנים רוסיים ביער ומהם נודע שבקרוב יצניחו פרטיזנים. בסוף ספטמבר 1942 אני ויעקב פיינמן החלטנו לעזוב את האזור הפולני ולעבור ליערות "סויפה - כמיליבקה" לחפש פרטיזנים, אך לשווא. הגיעו לאוזנינו שמועות שגרמנים באים לאזור. באחד הלילות הצעתי ליעקב לחזור לצד הפולני, אך נתקלתי בסירובו. הוא הוציא אותי מהיער להסביר כיצד להגיע ללודז'פול. הגשם התחיל לטפטף, כשהתקרבת לעיירה, החלטתי להיכנס לתוך הבית בגטו, במחשבה שאמצא משהו בבונקר. הבית היה הפוך ומכל המחבואים הוצאו הדברים. חזרתי אל תוך היער. נשכבתי בין העצים וכיסיתי עצמי בענפים, כולי רטוב. חיכיתי שהשמש תזרח כדי להתחמם. נרדמתי. כשהתעוררתי השמש אכן זרחה ולפי צילה ידעתי שעכשיו שעות הצהריים. התחלתי ללכת לכיוון יערות "מצ'ולנקה".

שם נודע לי שקבוצות פרטיזנים נמצאים ביערות "וורנובקע", אבל אי אפשר להגיע למקום עקב שמירה חזקה. באחד הלילות פגשתי פרטיזנים "מאוטרד שיטוב". בקשתי להצטרף אליהם. למרות היותי נער התקבלתי והייתי נכון לכל משימה קרבית.

השתתפתי ב"הורדות" רכבות שנסעו לחזית רוסיה לחמנו נגד הנדרובצים, חיסלנו מפקדות של הגרמנים, נקמנו באוכלוסיה הפולנית שמעבר לאזור הפולני...

בתחילת ינואר, 1944 שוחררה העיירה לודז'פול והסביבה ע"י הצבא האדום. את הפרטיזנים בגיל הגיוס, גייסו לצבא האדום ואת הנערים שיחררו, הייתי ביניהם: גם את הפצועים שבינינו שיחררו וביניהם המפקד שלי KALININ ALEKSEI. התיישבנו בכפר מצ'ולנקה שם הקימו את כל המוסדות. אלכסי קלינין התמנה למנכ"ל משרד החינוך.

חיים אידל שלייפר - הנוקם

איסר ושמואל שלייפר

בה היתה תפיסתו של מפקד גדוד (קומבט) של הבנדורובים.

למרות פקודה לסגת לאחר קרב מר בין הרוצחים לפלוגה של הצבא, התעקש חיים אידל, חדר עם כח לא גדול לכפר, כיתר את הבית בו התבצרו הרוצחים. לאחר קרב קצר וחיתוש מדוקדק במרתף הבית הוציאו את הקומבט והביאו אותו למשפט ולתלייה ברובנה. פעולה נוספת "פרטיזנית" שלו היתה לכידת

רוצחם של משפחת ברוך גוטמן גזבר הועד שלנו. גם רוצח זה הובא למשפט ונורה.

בעשרה בטבת יום שבת תש"ה יצא חיים אידל לפעולה בכפר המרצחים סקיצ'ין שם מצא את מותו לאחר קרב עז. (המידע על לחימתו של חיים אידל הוא מפי עד ראייה ולוחם באותו גדוד, מרדכי בן שכנא ממזיריץ').

חיים אידל קבור עם עוד 37 חיילים לא יהודים בקבר אחים בחצר ארמונו לשעבר של האציל הפולני סטצקי במזיריץ'. על הקבר מוצבת אנדרטה ועל לוח שיש שעליה חרותים 38 שמות ובהם שמו של חיים אידל ז"ל.

המשלחת של יוצאי לודביפול שנסעה באוגוסט 1993 כדי להציב מצבה בגיא ההריגה של יהודי העיירה, ביקרה ליד הקבר של חיים אידל, יש לציין לטובה את שמירת האתר, שמצאנו אותו מטופח, נקי עם דשא, עצים ופרחים. יהי זכרו ברוך

חיים אידל שלייפר נולד ב-1911 בעיירה קטנה בשם סלישטס קטן. ב-1930 עברה המשפחה ללודביפול.

אחרי חיסול הגטו בי"ד באלול תש"ב ברח ליערות הסביבה שם הצטרף לאוטרייד הפרטיזנים של מדביידב. בינואר 1944 שוחררה העיירה לודביפול מהכיבוש הגרמני. העיירה היתה שרופה וכנופיות הרצח של בנדרה שרצו בסביבה. חיים אידל עבר לעיירה מז'יריטש שם גויס לצבא האדום לגדוד ל"תפקידים מיוחדים" שמשימתו היתה מלחמת חורמה בכנופיות בנדרה. מה גם שרבים ממרצחי הכנופיות הללו השתתפו ב-1942 ברצח יהודים ועזרו לגרמנים בחיסול הגטאות. הגדוד הנ"ל ניהל מאות רבות של מבצעים לביעור קני המרצחים; וחיים אידל השתתף בעשרות מהן. הוא לחם בגבורה עילאית, שלנגד עיניו הזוועות של חיסול הגיטו ושל משפחתו, אשתו, בתו, הוריו, אחיו ומשפחתו, אחותו ומשפחתה והאחות הרווקה. משתפי הפעולה האוקראינים עלו לעתים באכזריותם על הגרמנים. אחרי חיסול רוב יהודי הגטו בגיא ההריגה ביער מעבר לנהר סלוטש, גילו הפורעים הרוצחים מחבואי יהודים ובהם חלק ממשפחתו של חיים אידל ורצחוּם בדם קר תוך עינויים קשים, לא על ידי כדורי רובה, אלא בכלי עבודה וכלים חקלאיים. אש הנקמה בערה בעצמותיו של חיים אידל ובמקרים רבים הסתכן והפר כללים של מפקדת הגדוד וחיסל רוצחים בדרכים "עוקפות". אחת הפעולות מיני רבות אידל הוביל



אליה סרגייב (ברמן) - דור ההמשך

צבי אולשנסקי - לוחם נועז

מבוסס על פי סיפורי סבא מימי השואה על בן דודו צבי אולשנסקי. צבי נולד בשנת 1912. עם התבגרותו למד נגרות אצל בעלי מקצוע בסטולין, גויס לצבא הפולני, למרות היחס הלא הוגן של קציני פולין ליהודים, הגיע לדרגת סמל, כי באופיו היה חזק ובהיותו יהודי הראה שהוא ממלא את תפקידו כחייל על הצד הטוב ביותר. עם שחרורו מהצבא עבד בכפר כנגר ובזה גם עזר להורים בפרנסתם. עם פרוץ מלחמת העולם השני (אחרי שחלק מפולין עבר לרשותה של רוסיה) גויס על ידי הצבא האדום, היחידה שבה לחם נפלה בשבי הגרמני, אחותו שגרה בסטולין שיחדה גרמני אחד ושיחררה אותו מהשבי. הגטו לא היה לפי רוחו, אז הוא חזר לעבוד כנגר במחתרת אצל גויי הכפר. אבל גם פה ארבה לו סכנת חיים. צבי החל לחפש פרטיונים שהתארגנו כבר אז בסביבה כדי להלחם יחד באויב האכזרי ולנקום את דמם של היהודים שנשפך במחנות ההשמדה.

הפרטיונים היו מוכנים לקבלו לשורותיהם בתנאי שיבוא עם נשק. למצוא נשק היה קשה מאוד בימים ההם, ואז צבי התחיל להתחבא ביערות סביב כפרו ולתור אחרי אפשרות השגת נשק. ביער גר שומר היער, "חיצקי", שהיה בימי פולין מנהל דואר בסביבה. צבי התחיל להתקרב אל ביתו בלילה כדי להרגיל את הכלבים ששמרו על הבית ונתן להם אוכל, בערב חורפי אחד, ניגש אל הבית, עם רובה עשוי מעץ כבעל מקצוע וברובה הזה שבר את חלון החדר בו התיישבו בעלי הבית לאכול ובצעקות ובפקודות, נתן להם הוראות לא לזוז מהשולחן. רק הסבתא הייתה רשאית לקום ולהביא לו את הרובה והנדרש, שהיו בפקודתם. כמו כן מעיל פרווה והרבה אוכל מכל מה שהיה להם. בינתיים הוא, כאילו חילק גם פקודות בקול רם לחייליו, שהיו, כביכול, איתו מסביב לבית (אף על פי שהוא היה לבדו). עם הנשק והאוכל, קיבלוהו לפרטיונים ומייד התחילו לשלוח אותו לפעילות חבלה נגד הנאצים.

והנה עוד תחבולות חבלה של צבי: עם רובה אחד היה עובר מעמדה לעמדה ומצליף בגרמנים, כאילו היו גדוד פרטיונים שלם. ביודעו גרמנית בתחנת הרכבת "טומשגורוד" הזמין אצל הגרמנים עזרה כאילו הוא עם גדוד גרמנים נלחמים בפרטיונים, ומצבם מסוכן. הגרמנים התפתו ושלחו עזרה מרוקיטנה הקרובה. בהתקרב העזרה למקום המועד, נתן צבי פקודה לחסל את כל הקרונות, הקטר והחיילים הגרמנים על ידי פיצוצים של חומר נפץ מתחת לפסי הרכבת שהוכן מראש (סה"כ בזמן מלחמת העולם השני 2 פוצץ 7 גשרים שבהם עברו הגרמנים ו-18 רכבות). בתקופת המלחמה בנאצים הצטיין צבי כלוחם ונוקם אמין, מונה כמפקד יחידה, שבין לוחמיה היו הרבה יהודים. יחד עם זאת הוא אירגן תחת חסותו הרבה ניצולים יהודים שברחו מהגטאות; זקנים, נשים וטף ולהם סיפק אוכל ומגורים. הרבה יהודים מהסביבה חבים לו את חייהם שניצלו, כמו: נח וולפין מסטולין, פינצוק ישראל, וולקון חיה (פינצוק) בת-שבע אדלר, משפחת טרוסמן יחיאל, משה, ויששכר, יחיאל הנפת.

בשנות 1944-1945 הוחלט על ידי הסובייטים לכבדו בתואר "גיבור ברית המועצות", כלוחם מצטיין, אבל צבי ביקש לשחררו הביתה מאחר ופה עוד נשארו לפליטה קרובי משפחתו, בקשתו ניתנה לו, צבי הספיק לעלות ארצה אבל מצב בריאותו הורע, והוא נפטר ערירי, את גופתו תרם לחקר הרפואה ואחרי כל הבדיקות הובאה גופתו לקבורה בהר הזיתים בירושלים. זכרו נשאר לנצח בקרב כל בני המשפחה והמכרים.

בתשובתו למה לא כתב על פעילותו ונקמתו? כדי שידעו להבא, ענה בקיצור:

"מי יכול להאמין שבן אדם מסוגל לנקום כמו שנקמתי, ואיני רוצה שאחרי מותי ילעגו עלי ועל פעולותי".

יהי זכרו ברוך !



Nehkama Mit Sekhel

The remarkable Achievements of Dov Lorber, ז"ל (ל"ז) Part One of Two Parts

Earlier this year, at a Men's club breakfast, Joe Voss commemorated the Shloshim of Mr. Dov Lorber by relating the remarkable story of Mr. Lorber's career as a leader of a partisan group deep in the forests and marshes of the western Ukraine during World War Two. Mr. Lorber helped save hundreds of Jewish lives - men, women and children - and participated in sabotage raids against the Nazi German occupation forces. We appreciate Mr. Voss's efforts to adapt his remarks into a two-part series for the Synagogue Tribune.

Mr. Lorber, is one of many holocaust survivors living in Seattle. He passed away in December 1997 at the age of 81. Mr. Lorber arrived in Portland in 1951. He married Channah who then lived in Seattle. She, too, is a Holocaust survivor, having lived through the Warsaw Ghetto uprising in a family bunker with her father and sisters, a survival story remarkable in its own right.

Those who knew Mr. Lorber personally realized the unique individual he was. In contrast to most other survivors, Mr. Lorber had the opportunity during the Holocaust to take "Nehkama" (revenge) for the murder of members of his family and of his landmen.

Dov Lorber was born in Manievich, Volynia, Czarist Russia, in 1914. Poland captured this district, a Ukrainian speaking area, in 1920 from the just emerging Soviet Union. Between 1920 and 1939 the Polish government settled Poles in empty parts of Volynia with farmers and estate managers from central Poland.

Manievich was an unusual Jewish Shtetl. Unlike the other towns in Poland, where Jews



had lived for generations, Manievich was newly established, built around a railroad station of a new rail line, completed in 1906. This rail addition was important to Czarist Russia because it shortened the travel time between Warsaw and Kiev by about an hour. Jewish entrepreneurs from Kiev and Moscow came to Manievich before WWI and established sawmills and fish hatcheries nearby to exploit the area's huge forests and rich rivers. During the Polish occupation, 1920-39, lumber and fish were sent weekly by rail to Central Poland and beyond. Some of the area's Jews prospered.

Mr. Lorber's father moved from a nearby village, Lishnuvka, to Manievich in 1906 in search of a better life. Dov was the oldest of four children. He served in the Polish military for the required two years in 1935-37.

In September 1939 the Red army occupied Manievich, much to the relief of the local Jewish community who feared German occupation. The community now numbered over 3,000 persons. It was swelled by the influx of refugees from Terespol (then under German occupation). The Soviets brought political, economic, and social changes to Manievich. The Polish mayor was replaced by a local Ukrainian leader. According to Yehudah Merin, now of Ramat-Gan Israel, young Jews for the

first time were able to pursue vocational training, free from the discriminatory restrictions that existed under Polish rule. Polish capitalists, Jews and gentiles, throughout Volynia were deported to North Russia and to Siberia in 1940-41, as potential "enemies of the people". However, Manievich was spared deportation.

Germany invaded the Soviet Union in June 1941.

The local Soviet bureaucracy left Manievich a week after the start of German-Soviet hostilities (June 1941), retreating to Kiev. Some local Jews joined them, but the Lorber family did not join the Soviet retreat. Dov Lorber recalls his father was undecided until escape was no longer practical.

The local Ukrainians vented their hatred of Soviets, Poles and Jews during the chaos that followed the departure of the Soviet administrators. Ukrainian hoodlums broke into local government warehouses that stored grain and cattle that had been confiscated from local farmers by the Soviets. They embarked on a pogrom, breaking into selected Jewish homes to "relieve" them of items the local peasants from nearby villages coveted. According to Mr. Merin there were, fortunately, no Jewish casualties, just a free-for-all, tolerated - probably abetted - by the newly created local Ukrainian militia. The pogrom stopped as soon and the first German motorcycle-borne troops arrived in Manievich one week later. The locals were admonished by the newly arrived German gendarmes to halt the destruction of public and private property.

The nature of the Nazi regime was as yet unknown to the Ukrainians and to the local Jews. Neither Jews nor "goyim" could predict what the occupation would be like. However, the Manievich Jews did have access to better grapevine news brought by Jewish refugees who fled Brest during Germany's 1939 invasion of Poland. Ukrainians, meanwhile, hoped for

a more benign occupation at the hands of the Germans and political independence.

The one-week delay between departure of the Soviets and the arrival of the first German troops suggests that Manievich was strategically unimportant to the conquering German army. It remained relatively unimportant through most of the war (except for its rail line) until the Red army was at the town's door. This factor, plus the huge forest areas surrounding the town provided the opportunity that Mr. Lorber and others realized could be exploited to increase the survival chances of at least some of Manievich's 3,000 Jews. As detailed below the partisans saved hundreds of Jews, even though the Einsatzgruppen that operated in Northern Volynia followed the recipe of murdering all local Jews in 1942.

Mr. Lorber first escaped from Manievich to Lishnukva, the village where his father was born. There he stayed with friendly "goyim", and took a little time to assess the new, potentially perilous situation. Together with 11 other local Jewish young men, he brainstormed how to save themselves from future Nazi terror tactics.

Mr. Lorber, 27, unattached, was free of old notions, based on German behavior in WWI, regarding the German occupiers. He chose to believe that the Nazis might eventually kill all the Manievich Jews, after 375 were rounded up and murdered in October 1941. He saw that the Nazis occupying Manievich were significantly different from the Germans who held the town in 1915.

Normal life continued in Manievich for three months, while the Germans got their bearings. The October 1941 murders were the first extermination action. 375 young Jews (based on a list concocted locally with the help of from the newly created Ukrainian police), were arrested and ostensibly taken to repair bridges nearby. All of them were in fact stripped naked and murdered in a grave outside of town,

used previously to bury injured horses. ("Konskie Mogily").

The Germans and the Ukrainian police attempted to keep the affair secret. Manievich Jews were fed false rumors that their kin were in nearby camps and in need of extra clothing for the coming winter. Dov Lorber got wind of the truth when he cajoled one of his Ukrainian customers to level with him as to what really happened. One farmer, after crossing himself, told Mr. Lorber what happened and where their graves were located. Lorber took his aunt to the grave site. He now realized the nature of the enemy.

Mr. Lorber concluded that he and his family must find a way to separate themselves from these occupiers. But how and where? The local terrain was a potential asset. Manievich was adjacent to, actually surrounded by, deep forests, marshes and bogs, not readily, accessible to the unfamiliar Germans. The area was the southern edge of the famous Prypet marshes. While weighing their ultimate chances of surviving in the forest, Lorber and his companions slept in the forest for safety's sake, then ventured into nearby Lishnukva during daylight hours, ever on the lookout for German trucks used to collect village Jews and transfer them to the Manievich ghetto. Creation of this ghetto was apparently decreed by higher German authorities, for it followed a pattern used in most of Poland.

The Manievich Ghetto was geographically defined, but unfenced. It was guarded ineffectively by Ukrainian police. The Germans maintained a skeleton staff of gendarmes in the town to support a civilian engineering corps called the Todt. Several "Todtniks" were tenants in Jewish homes; the homes were comfortable and the Jews understood German. The Nazis set up a self-financing scheme to cover the cost of guarding the ghetto. The Manievich Judenrat was forced to collect and "contribute" the funds, a practice employed throughout out Volynia.

Manievich Jews were limited to the ghetto, and Ukrainian policemen were glad to exercise their new powers to shoot violators on sight. Nevertheless, it was possible to escape from the Ghetto under cover of darkness if one was careful. Daring young Jews did join Lorber's group increasing their number to 18 in August 1942.

This Jewish "gar in (nucleus)" faced a daily problem obtaining food. At first they collected potatoes and other root vegetables from abandoned farms. Once they had obtained weapons, they coerced farmers into sharing their produce instead of delivering the crops to the Germans. This became possible because the Germans abandoned efforts to control the broad area and began instead to concentrate on the rail line.

It was then that Lorber was introduced by Yosef Zweibel from the village of Gryva to a local Ukrainian leader, Nikolai Konishchuk, the former communist head of that village. Konishchuk had left Gryva, together with the local Soviet administrators, ahead of the German invaders. He was trained by the Soviet NKVD, (the predecessor to the KGB, responsible for internal security) to operate behind enemy lines as a partisan. He was sent back to Gryva secretly, with weapons, maps, field glasses, and money, to organize a local partisan detachment in the huge forests nearby.

Konishchuk, who went by the nom-de-guerre of "Kruk", was 28, married, with two young children, and as Lorber quickly discovered, an intelligent person who knew the forest and the surrounding area intimately, a quick learner, and a natural leader. Also Lorber soon realized Kruk was not infected by the anti-Semitic virus so prevalent among Ukrainians and Russians.

Next issue: Hundreds of Jews take refuge in the forests with the partisans, who mount a sabotage campaign against the Nazis.



נקמתי בנאצים ובעוזריהם

יצחק קופרברג



מאמרים רבים נכתבו ומחקרים נעשו על פרטיזנים בכלל ועל פרטיזנים יהודים בפרט. והיות ואני אחד מהם, אני רוצה לספר איך נהפכתי לפרטיזן. פרטיזן זה לא חייל שמקבל צו גיוס והוא מתייצב ביחידה, מקבל מדים ונשק, ומלמדים אותו איך להשתמש בנשק בזמן הצורך, אתה חי תחת משטר צבאי, בלי דאגות ובעלי בעיות מיוחדות.

הייתי חייל בצבא הפולני והייתי גם פרטיזן בזמן המלחמה ובכן אני רוצה לציין, שזה שני סוגי לוחמים שונים לגמרי. בתור חייל מלמדים אותך כל פרט ופרט הקשור בלחימה. יש גם בתי ספר שמלמדים את תורת הלחימה. לא ככה זה בפרטיזנים, פה בית הספר שלך הם החיים בעצמם,

והנסיבות שאתה עוזב את הבית ובורח ליער. פה אתה צריך ללמוד איך לחיות ביער, איך לקבל מזון, איך להסתתר שלא יגלו אותך. איך להתגבר על תופעות טבעיות כמו גשם, שלג, קור. להתגונן בפני כל מיני חיות ולהיזהר שלא יגלו אותך הגויים המקומיים, כי בדרך כלל הרוב רוצים לעזור לגרמנים להשמידך. ביער אתה נהפך לחיה שצריכה לחיות לפי החושים שלה ולהתגונן מכל רע שבא, ויחד עם זאת לדאוג לקיום.

היה לי מזל שהצלחתי לברוח בזמן מהעיירה ליער, ולאחר תקופה קצרה נהפכתי לפרטיזן. אתה יכול להיות איש בריא וחזק עם כוח רב, אבל בלי נשק ביער, אתה חסר ערך. הנשק הוא הדבר הכי דומיננטי. את זה לא ידעתי לפני המלחמה. כשפרצה המלחמה בין גרמניה ופולין והצבא הפולני הובס במהירות הבזק, אלפי חיילים פולנים זרקו את נשקם ביערות שבסביבה. הגויים האוקראינים שגרו אתנו בסביבה היו מאוד להוטים לנשק. להם היתה מנטליות אחרת. תיכף אחרי שהצבא הפולני הובס, הם חיפשו ביערות נשק וכמעט כל אוקראיני הביא הביתה רובה או אקדח והטמין את הנשק במקומות שאי אפשר היה למצואם. שאלתי פעם שכן אוקראיני שלקח הביתה רובה, למה הוא צריך את זה, הרי יש הודעה שצריך להחזיר את הנשק שאנשים אספו. הוא ענה לי שהוא מחביא אצלו לשעה שחורה. לי, זה לא היה מובן. הבנתי זאת כשברחתי עם קבוצה קטנה ליער וביננו היה יהושע קנוניץ, שהיה לו אקדח ועל ידי זה הרגשנו את

עצמו בטוחים יותר. כשברחנו ליער יצרנו תיכף קשר עם ברל לורבר ("מלינקה"), נודע לנו שהוא הצטרף למפקד "קרוק" שנשלח מרוסיה לארגון פרטיזנים והם היו מזויינים בנשק. בפגישה הראשונה עם "מלינקה", הוא לא היה מוסמך לקבל אותנו ולצרף אותנו לקבוצתו. כעבור כמה ימים הוא בא בלילה עם המפקד "קרוק" וביקש מהמפקד שיקבל אותנו לקבוצה שלו. השאלה הראשונה ששאל, היתה - האם יש לנו נשק. כשענינו בשלילה הוא סרב לקבל אותנו ואמר לנו שפה ביער אין שום ערך לבן-אדם בלי נשק. כאן את גורלך ועתידך קובע הנשק. אבל מאחר והוא רצה להגדיל את קבוצת הלוחמים שלו, הוא נתן לנו רובה והעביר אותנו למקום בטוח יותר בעומק היער והדריך אותנו איך להשיג נשק מגויים שהנשק מצוי ברשותם. ועכשיו הבעיה הכי חשובה אצלנו היתה להשיג נשק. המפקד "קרוק" יצר לנו קשר עם כמה איכרים שהם היו נאמנים לרוסים ומתנגדים לגרמנים והם הדריכו אותנו לאיזה איכרים ללכת ולדרוש נשק. השיטה היתה כזאת - היינו באים בלילה עם הרובה והאקדח שהיה לנו לאיכר שהיה ידוע שיש לו נשק. נכנסים הביתה ודורשים ממנו שימסור לנו את הנשק המצוי ברשותו. במקרים בודדים, מיוחד שלא נהרוג אותו, היה מוסר לנו נשק. רובה או רובה מקוצר ("אטרז"). אבל ברוב המקרים הגויים לא רצו למסור את הנשק. השיטה שלנו היתה לא להרוג אותו, אלא להשכיב

מקרה של התקרבות אנשים ליער ובמקרה של אנשים מזויינים לפתוח עליהם באש, במקרה ולא ידעו את הסיסמה. והנה בא שליח מהשמירה להודיע למפקד "קרוק", שהם עצרו גוי אחד שהלך בשביל שמוביל לעומק היער. נסעתי עם קרוק כמלווה ועוד שני בחורים לשמירה. כשבאנו לשמירה ישב אוקראיני על הדשא ועל ידו עמד פרטיון שלנו עם הרובה דרוך ושמר עליו. "קרוק" ניגש לאכר והתחיל לחקור אותו מה הוא עושה פה ביער, ולאיוזו מטרה הוא בא, מהיכן הגיעה ומי שלח אותו. "קרוק" אמר לנו לעשות חיפוש על גופו באם מצוי ברשותו נשק, אבל חוץ מגרזן שהיה תקוע בחגורתו, כמנהג האיכרים, לא היה לו כלום. האכר סיפר ל"קרוק" שפרה שלו שצריכה להמליט לא חזרה אתמול הביתה ובכן הוא הולך לחפש אותה, ואולי גם המליטה ביער. הוא סיפר למפקד את כל הפרטים מי הוא ומאיפה בא. והיות שלא היה שום חשד נגדו חשבתי שהמפקד יגיד לו להסתלק מהמקום ושלא יספר לאף אחד שראה פה אנשים מזויינים. אבל המפקד אחרי החקירה אמר לבחורים שלנו לקחת את האכר איתנו לתוך היער. כשהיינו בעומק היער המפקד חיסל אותו וחזרנו לבסיס.

למחרת הודמן לי לשוחח עם המפקד ושאלתי למה הרג את האכר בזמן שלא היה שום חשד נגדו. המפקד צחק ואמר לי שאין לכם עוד נסיון בפרטיונים. אסור שאף אחד ידע שבתוך היער אנחנו נמצאים, זה יכול להיות האדם הכי ישר, אבל היות שהוא ראה אותנו אז הדרך הכי בטוחה שהוא לא יגלה לאף אחד הוא לחסל אותו. אספר לכם מה שקרה לנו לפני שהצטרפנו ל"קרוק". היינו בעומק היער היכן ש"קרוק" הכניס אותנו. חיפשנו נשק בכדי להצטרף ל"קרוק". יום אחד בשעות הצהריים חוניק וולפר עמד על המשמר כ־200 מטר מהמקום שהיינו מרוכזים. פתאום שמענו יריה מכיוון העמדה של חוניק. מיהרנו למקום. הוא סיפר שראה שני אנשים הולכים בשביל שמוביל למקום שלנו והוא פתח באש והם הסתלקו. חשבנו שבזה נגמר העניין, אבל זה לא היה ככה. שני האכרים הללו הלכו למשטרה וסיפרו להם שהם יודעים את המקום איפה שמסתתרים יהודים.

אותו על הרצפה עם הפנים למטה ולקשור חבל סביב הבטן שלו ולהכניס מקל מתחת החבל ולסובב את המקל ביחד עם החבל, ובכל סיבוב שעשית עם המקל, החבל היה חונק אותו יותר ויותר ובכל פעם ופעם שאלנו אותו האם הוא נותן נשק, אז נשחרר אותו מהחבל שגרם לא כאבים נוראיים. היו מקרים שהוא לא יכול היה לעמוד בכאבים של החבל והיה מבקש לשחרר את החבל והוא היה נותן נשק. היו מקרים שבהם האכרים היו ערמומים וביקשו לשחרר אותם מכאב החבל, וכששחררנו אותו ביקש שנלך אתו למקום שבו מוסתר הנשק בחצר ובדרך היה בורח. היו מקרים שהאכר אמר "תהרגו אותי ונשק לא אתן". היו מקרים שקיבלנו רובה תמורת כסף, זהב, הלבשה, סוסים או פרות. היו אתנו בחורים מהכפרים והם, לפני שברחו ליער, מסרו את הרכוש לשמירה אצל גויים נאמנים יותר, וביער הרובה היה חשוב מכל רכוש שבעולם. אחרי תקופה מסויימת רכשנו נשק בכל מיני צורות, אז הסכים המפקד "קרוק" לצרף אותנו למחנה שלו. תוך זמן קצר, הפעולות נהיו רציניות, כגון הורדת רכבות מהפסים, שרפנו גשרים, השמדנו קוי טלפונים, שמנו מארבים לגרמנים. היינו יוצאים לפעולות נגדם בגויים ששיתפו פעולה עם הגרמנים והיה להם חלק בהשמדת היהודים. עשינו פעולות לרכישת נשק, היות ולחלק מאתנו לא היה עדיין נשק.

היינו יוצאים לאגור מזון לתקופה ממושכת, בעיקר לחורף. למדנו גם איך להתנהג ביער ולהסוות את קיומנו ביער. את הסודיות שאנו נמצאים ביער שמרנו במאה אחוז. אפילו את המדורה (קוסטיאר) אסור היה להבעיר אש גדולה, שלא יראו אותה מרחוק.

שימוש בנשק היה מותר רק במקרה הצורך להגנה בכדי שהגרמנים לא יבינו שיש מישהו ביער. זכור לי מקרה הקשור בסודיות. הבסיס שלנו היה מאוד עמוק ביער, במקום שהגישא אליו היתה מאוד מסובכת וקשה. על יד הבסיס היתה תמיד שמירה, אבל לא רק בבסיס היתה שמירה, גם בכניסה ליער, בשבילים שהובילו ליער היתה תמיד שמירה. השומרים היו חייבים להודיע לבסיס על כל

בדרך לנו בכמה נקודות פרטיוניות שפעלו במקום, אבל לא פעלו בהורדת רכבות, כשספרנו להם על המשימה הם קיבלו את זה בלעג.

לפנות ערב הטיל עלי "מלינקה" את המשימה, לנוע לכיוון פסי הרכבת ולהטמין מוקש מתחת הפסים. בלילה, כשרק הירח החל להאיר, קיבלתי מוקש וחמישה בחורים לפיקודי ולאבטחה וגם מורה דרך, איש מקומי. את התעלה העביר אותנו המקשר עם סירה, ומשם הלכנו מרחק של 8 ק"מ בכיוון פסי הרכבת. כשהתקרבנו במרחק 30-40 מטר מפסי הרכבת, ארגנתי את האבטחה שלי עם הבחורים שהיו אתי ובוחילה הגעתי לפסי הרכבת. הטמנתי את המוקש מתחת לפסי הרכבת, הסוויתיו כדרוש וחזרנו בחזרה דרך התעלה לכפר. כל הבחורים הלכו לנוח על הקש שבאורווה ואני לא נרדמתי. עליתי על גג האורווה והשקפתי לכיוון פסי הרכבת. פתאום בא הזקיף ואמר לי שהוא שומע רכבת נוסעת מכיוון מערב מזרחה, כעבור כמה דקות שמענו התפוצצות אדירה ומכיוון פסי הרכבת עולה עמוד אש ועשן שחור. לא שמענו יותר את נסיעת הרכבת.

אחרי הפעולה התחלנו לנוע חזרה לבסיס. היינו בנקודות הפרטיונים שלעגו לנו קודם והם קיבלו אותנו בכבוד רב. הם כבר ידעו על הצלחת הפעולה. בפעולות כאלו - הורדת רכבות, השתתפתי פעמים רבות, 8 רכבות הורדתי במו ידי ו-6 משאיות פוצצתי בכבישים. השתתפתי בקרבות עם גרמנים, השתתפתי בהרבה פעולות אחרות שגרמו אבידות גדולות וקשות לגרמנים. בידי תעודות המעידות על פעולות שלי. אספר על קרב פנים אל פנים עם גרמנים בו השתתפתי. יצאנו 10 פרטיונים תחת פיקודו של הרוסי קירילוב, הוא הלך לפעולה במדי הצבא הגרמני. חצינו את פסי הרכבת קובל-קייב והתמקמנו במשך היום ליד כפר הוליווקה. קירילוב היה אנטי נאצי נלהב והוא רצה בכל מחיר לשכנע חיילים רוסים מצבא וולאסוב ששמרו על המסילה, שהצטרפו לפרטיונים. הוא ניהל אתם משא ומתן ממושך על-כך.

בדרך נכנסנו לביתו של אוקראיני לאומי עשיר סבסטיאן שמו, כשהרגיש שהפרטיונים מתקרבים

למחרת בשעת הצהריים בדיוק, כשהתכוננו לארוחת צהרים, הגיע כח מזוין של שוטרים למקום שהותנו ופתחו באש עלינו. למזלנו הצלחנו כולנו לברוח. השוטרים באו למקום שהיינו בו קודם, אבל לא מצאו אף אחד. הם השמידו כל מה שהיה במקום. אם חונק היה הורג את שני האיכרים, אף אחד לא היה יודע על קיומנו.

כעבור תקופה מסוימת נודע למפקד שלנו "קרוק", כי בקרבת הבסיס שלנו נמצאת יחידת פרטיונים רוסים תחת פיקודו של "דיאדא פייטיה" (אלוף משנה ברינסקי). המפקד שלנו בא בדברים עם "דיאדא פייטיה" ועברנו להיות תחת פיקודו. "קרוק" קיבל פקודה לארגן את האנשים שלו ללחימה נגד הגרמנים. כל האנשים שהיה להם נשק עברו לקבוצת הלוחמים. ואלה בלי נשק או מבוגרים עברו למחנה משפחה והם ניהלו את המשק. את הלוחמים המזוינים חלקו לפלוגות ומחלקות מפקד הפלוגה שלי היה "מלינקה" ואני הייתי סגנו וגם מפקד מחלקה. קבלנו הוראה לבצע פעולות חבלה ובמיוחד להורדת רכבות. אני עברתי הדרכה להיות חבלן, ולמדתי איך להטמין מוקשים תחת פסי הרכבת, על מנת להוריד את הרכבת מהפסים ולגרום נזק גדול לרכבת ולקרונות שהובילו חיילים, טנקים, תותחים וכלי נשק אחרים מזרחה לחזית הרוסית. במשך הזמן רכשתי נסיון רב ואומץ להורדת רכבות.

הרבה פעמים קיבלתי פקודה ללכת לפסי הרכבת קובל-קייב, עם הבטחה של 4 פרטיונים למקש את פסי הרכבת. למזלי, את הפעולות עשיתי בדייקנות ובהצלחה וכשחזרתי לבסיס אחרי פעולה נתקבלתי בכבוד רב. לאחר פעילות מוגברת של יחידות הפרטיונים, כשהציר קובל-קייב היה יותר מדי עמוס בפעילות פרטיונים, החליט המטה לשלוח קבוצת פרטיונים לבצע חבלות בציר הרכבת ברסט-מוסקבה והיעד היה קוברין גובוסילקי. המרחק מהבסיס שלנו, "קרסני בור" לקוברין היה בערך 200 קילומטרים. המפקד קרוק קיבל עלי את המשימה ושלח את מלינקה עם הקבוצה שלו לבצע את הפעולה. כעבור כ-10 ימים הגענו לכפר גובוסילקי השוכן על התעלה המקשרת את הדניפר עם הבוג.

את המגדל. הקבוצה יצאה לקאמין־קושירסק ואחר 9 ימים הם חזרו והודיעו למטה שמגדל המים מגודר בגדר תיל ואי אפשר לבצע את המשימה. כעבור חודשיים שוב עלתה התוכנית במטה לפוצץ את המגדל. "קרוק" רצה להוכיח שהוא עם הפרטיונים היהודים יכול לבצע את המשימה הזאת והחליט להטיל את הפעולה הקשה על היחידה של "מלינקה", שרובם היו יהודים. עם ערב יצאה היחידה דרך היער לכיוון קאמין־קושירסק. מורה דרך היה אכר אוקראיני מקומי שהכיר יפה את הסביבה. החל לרדת גשם, אבל אנחנו המשכנו בלי לעצור. אחרי הליכה של 15 קילומטרים הגענו לתעלה בה המשכנו עד לקילומטר מהמגדל. "מלינקה" שלח 2 סיירים לבדוק את השטח מסביב למגדל. הסיירים חזרו ידווחו ל"מלינקה" שהמגדל מוקף גדר תיל גבוהה. כמה מהפרטיונים הביעו חשש שלא ניתן לבצע את המשימה.

"מלינקה" היה בדילמה ולא ידע מה להחליט. היות והייתי סגנו הוא לקח אותי לצד ושאל אותי מה לעשות? אמרתי לו שאני מפחד מהמפקד "קרוק" יותר מאשר מן הפעולה. באם נחזור בלי לבצע את הפעולה, היה מקרה בעבר כשחזרנו מפעולה לא מוצלחת שהיתה תחת פיקודו של אליושה, אליושה חזר פצוע. "קרוק" לא התחשב בזה, העמידנו בשורה, עבר מפרטיון לפרטיון והסתכל לפרצופו של כל אחד וצעק בכעס ברוסית ("סטרוסילי") פחדתם. וכשבא תורי הוא התרגז מאוד וצעק לי בפנים - אתה היית חייל פולני וגם אתה פחדת ("סטרוסיל"). בכעס הוציא את האקדח נגדי. למולי עמדה אשתו מרה והיא תפסה את ידו וצעקה: מה אתה רוצה ממנו, הקבוצה לא היתה תחת פיקודו. ואז הוא הכניס את האקדח לנרתיק.

"מלינקה" קם ממקומו ובכדי שמצפוננו יהיה נקי, במקום לשלוח מישהו הוא שאל מי מתנדב ללכת לבצע את הפעולה. הרמתי את היד ואמרתי שאני מתנדב. "מלינקה" נתן לי את המוקש וצרף עוד חמישה בחורים. התקרבנו לגדר. הבחורים הוציאו עמוד מהגדר ועשו לי מעבר. אחרי נכנס "מלינקה" עם יתר הבחורים. לפני שעברתי את הגדר תכננתי להיכנס בשקט כמעט בגניבה עם

לביתו הוא התחבא באורווה, וכשעזבנו את הבית הוא רץ לגרמנים והודיע להם שבסביבה מסתובבת קבוצת פרטיונים. בדרכינו לכפר הוליווקה נכנסנו לבית אוקראיני וביקשנו לסעוד לבנו. שנים מהקבוצה נשארו בחוץ לשמירה וכל היתר נכנסו פנימה. פתאום שמענו שהוקיף שלנו צועק עמוד, מי שם? והגרמנים פתחו ביריות.

יצאנו במרוצה, והתפתח קרב פנים אל פנים. וקירילוב בכידון דקר גרמני וגרמני אחר ירה בקירילוב והוא נפל. גם הירש בליישיטין נפגע קשות בבטנו ועל יד השיחים נפל ונפח את נשמתו. הקרב נמשך כרבע שעה והגרמנים נסוגו אל כפר הוליווקה. בזמן הקרב ראיתי על ידי את זפרן שמריהו ("וירני") את חמילוב והגרוזין. המשכנו לירות על הגרמנים. לאחר שהגרמנים עזבו את שדה הקרב נהיה שקט מסביב ולא ראיתי אף אחד מהחברים שפעלו איתי יחד. ידעתי שאסור לי להישאר זמן רב בשטח הזה, התרוממתי והתחלתי לחשוב לאיזה כיוון אני צריך ללכת. פתאום שמעתי רחש לא רחוק מהמקום שעמדתי. התקרבותי ושאלתי את הסיסמה. קיבלתי תשובה מתאימה, הכרתי אל קולו של הגרוזין. התקדמתי עוד 20 מטר ומצאתי את הגרוזין פצוע בשתי ידיו. הוא סבל מכאבים חזקים והתחנן לפני שאגאל אותו מיסוריו וביקש ממני לירות בו. דברתי אליו דברי עידוד ולקחתי את הרובה שלו, תמכתי בו וצעדנו באיטיות לכיוון הבסיס. בדרך פגשתי עוד שני פרטיונים מהקבוצה שלי את זפרן והאוקראיני חמילוב, ויחד היה יותר קל להגיע לבסיס. במרוצת הזמן הגרוזין החלים והוא היה לידידי הטוב.

מגדל המים. אספר על עוד פעולה שהשתתפתי בה. בין קובל והעיירה קאמין־קושירסק היתה מסילת ברזל צדדית דרכה לא נסעו רכבות עם חיילים וציוד מלחמתי. קאמין־קושירסק היה מרכז כלכלי שהגרמנים שלחו מכל הסביבה באמצעות רכבות לגרמניה - מזון כמו בקר, צאן, חזירים, סוסים, תבואות, תוצרת חקלאית מכל הסוגים שהיתה בסביבה. מטה של הפרטיונים החליט לפוצץ את מגדל המים שסיפק שרותים לקטר הרכבת. שלחו קבוצה של פרטיונים לא ממחנה "קרוק" לפוצץ

התחיל להתחנן בגרמנית - אל תהרגו אותי יש לי אשה וילדים", התחנן והתחנן על נפשו. בוריס עמד רכון מעל הגרמני וצעק בקול נרגש - אתה יודע שאנחנו יהודים. הגרמני החוויר כמו סיד ולא הוציא יותר הגה מפיו.

פעולות נקמה. בקבוצה של "מלינקה" היו הרבה פרטיזנים מהכפרים הסמוכים לישניבקה, קרסין וגריבה, והיה ידוע לנו שכל המרצחים הלאומנים שעזרו לגרמנים להשמיד יהודים, גרים בבתייהם בנחת, באושר ובעושר, אחרי חיסול היהודים. מלינקה ואחרים ביקשו מהמפקד "קרוק" רשות לנקום במרצחים והמפקד כל פעם דחה את בקשתנו. אבל אחרי שפוצצנו את מגדל המים בקאמין-קושירסק הוא נתן לנו רשות לבצע פעולות נקמה. קיבלנו 7 עגלות עם סוסים והורה לנו שמותר לנו להביא את המרצחים לבסיס המוות בסיס 5, שנבנה למטרה זאת. עלינו אסר להרוג את המרצחים. במחנה המשפחה היה יהודי מבוגר בשם אשר פלאש, כששמע על הפעולה ביקש מהמפקד שירשה לו לנסוע יחד עם החברה. לפלאש לא היה נשק. כשקיבל רשות לנסוע אתנו, לקח אתו מקל חזק ועלה על העגלה. ל"מלינקה" היתה רשימה איזה רוצחים להביא לבסיס. לפנות ערב הבחורים היהודים עלו על העגלות ונסענו ליעד. בלילה באנו לכפרים ונסענו מבית לבית לפי הרשימה ומכל בית הוצאנו את המרצחים. העמסנו אותם על העגלות וחזרנו ליער. פלאש הלך בראש השיירה וכשכל העגלות היו בתוך היער הרים את המקל כמו מנצח המרים את שרביטו והתחיל להרביץ מכות רצח ברוצחים ובכל מכה צעק - זה בעד אשתי וזה עבור הבן שלי שלמה וזה עבור פרץ וזה עבור שמערל ואחריו כל הפרטיזנים, כל אחד הלך ברגל על יד העגלה ומרביץ לרוצחים וקורא בשמות כל המשפחה שנספתה. הבחורים עברו מעגלה לעגלה והרביצו לרוצחים ובכל מכה משמיעים שמות עבור מי הוא מקבל מכות.

מקהלת המכות והשמות נמשכה עד שמסרנו את הרוצחים לבסיס המוות שם גמרו איתם. הלכנו לגנות. לכולם כאבו הידיים מהמכות שהרביצו למרצחים.

עוד אחד בתור אבטחה לגשת בשקט למגדל, להצמיד את המוקש לקיר ולהדליק את הפתיל ולברוח. אבל החברה ראו שאני נכנסתי לתוך החצר ואין התנגדות, קיבלו מרץ, רצו לבית שהיה על יד המגדל שם התגורר המכונאי של המגדל. סירוזה צוייבל ביקש מאתנו שלא נעשה שום רע למכונאי, היות ולפני שהוא ברח מקאמין-קושירסק, המכונאי עזר לו להשיג נשק.

נכנסתי ראשון, הלכתי למגדל. מצד אחד היה קיר מגן בלי חלונות. הצמדתי את המוקש לקיר והייתי מוכן להדליק את הפתיל. פתאום בה "מלינקה" ואמר לי לקחת את המוקש בחזרה היות והבחורים לקחו מהמכונאי את המפתח של המגדל, ואפשר להיכנס בפנים ולהניח את המוקש מתחת למשאבות. "מלינקה" אמר שהוא יתן לי אות מתי להדליק את הפתיל. כשהלכתי עם המוקש אל תוך המגדל ראיתי שהחברה מוציאים את האנשים מהבית ומולי בא פרטיון והוביל ילדה בגיל 12. היא היתה לבושה בכותנת לילה ולא בכתה, רק עמדה מפותחת והפרטיון לא ידע מה לעשות איתה. אמרתי לו להוביל אותה במרחק 30 מטר מהבית לכיוון הגדר להשכיב אותה על האדמה ולשמור שהיא לא תברח להוציק עזרה.

אחרי שהוציאו את האנשים מהבית, "מלינקה" נתן פקודה לעזוב את המקום ולי הוא אמר להדליק את הפתיל. הדלקתי וברחתי אחרון. כעבור שלוש דקות נשמעה התפוצצות אדירה וברק אש האיר לרגע את חשכת הלילה. התרחקנו במהירות מן המקום. בעיר נשמעו קולות אזעקה ויריות חזקות. כשחזרנו הביתה לבסיס, המודיעין של הבריגדה כבר ידע על הצלחת הפעולה והיחידה היהודית נתקבלה בכבוד מנצחים.

זכורה לי אפיזודה מפעולה פרטיזנית בה הרגשתי רגע של אושר. למטה נודע, שליערות על יד מניבין נוסעים אוקראינים לעבודה ביער בליווי גרמנים. נשלחו כמה קבוצות להציב מארב לגרמנים. אני הייתי עם בוריס רדובסקי ז"ל במארב נגד הגרמנים באחת הדרכים שהאוקראינים נסעו עם ליווי גרמני. וכשעגלה התקרבה לטווח האש שלנו פתחנו ביריות. הסוסים עם העגלה ברחו וגרמני פצוע נפל בקרבתנו. אני ובוריס יצאנו מהמארב. הגרמני שראה אותנו,

ומכיר את השפה, ואת העיר. למדתי בקובל בגימנסיה.

יצאנו לדרך. נכנסו לקובל דרך ה"ויאדוקט", ראינו את טחנת הקמח של ארמרניק הרוסיה, וכן בית החרושת לשמן של צופרפיין, כמעט כל קובל היתה הרוסה מההפגזות הקשות שספגה. הלכנו דרך רחוב לוצקה ההרוס, פתאום ראיתי את בית הכנסת הגדול מרחוק עומד על תילו. הייתי סקרן לדעת מה מתרחש בפנים. ביקשתי רשות מהמפקד להיכנס פנימה. ניגשתי לבית הכנסת, שהיה פרוץ, ללא דלתות, אבל בפנים נתגלה לפני מחזה נוראי שלעולם לא אשכח. בכל הקירות מהריצפה עד התקרה היו רשומים שמות של יהודים שרוכזו בבית הכנסת לפני הרצחם. כולם ביקשו נקמה. הכתוב היה בכל מיני שפות ובכל מיני צבעים וגם בדם. נתקלתי בשמות של המורים שלי מהגימנסיה. שמות חברים שלמדנו יחד. כשיצאתי נתקלתי בפינה למטה בשם יעקוב דרוג, אשתו והילדים, שהיה שותף של אבי בסחר עצים. את המחזה המוזעזע הזה לעולם לא אשכח. אחרי שהצבא הרוסי כבש את קובל מחדש, קיבלתי שחרור ונסעתי לעיר רובנה שם התרכזו רוב הפרטיזנים והחברים ושם עבדו. ביום 5.6.45 קיבלתי הומנה מהקרמלין לבוא למוסקבה לקבל אות הצטיינות. נסעתי וקיבלתי. ברצוני לציין, שזה מקרה מאוד נדיר שפרטיזן היה מוזמן לקרמלין לקבל אות הצטיינות. כל התעודות ממטה הפרטיזנים על הפעולות שלי ואות ההצטיינות נמצאים אצלי למזכרת.

בחודש אוגוסט 1945 הגעתי עם משפחתי דרך אוסטריה לאיטליה. באיטליה הפרטיזנים והחיילים לשעבר היו מאורגנים בתנועה בשם פ.ח.ח. (פרטיזנים חיילים חלוצים). אני קיבלתי תפקיד לנהל את המפקדה בעיר מילנו ולעזור לאנשי פ.ח.ח. לעלות בעליה ב' ארצה. עליה ב' והבריחה היתה תחת חסות והנהלת השליחים מארץ ישראל בשם מרכז לגולה. בשנת 1950 עליתי ארצה, הסתדרתי בעיר חולון והיו לי חיים שלווים ומאושרים עד שקיבלתי הודעה מרה מהצבא שהבת שלי דורית נהרגה.

מאז אני חי, מפני שאני חי, בלי שמחת חיים, בכאב ובפצע עמוק בלב עד עולם.

בשנת 1944 אחרי שהצבא האדום כבש בחזרה את העיר רובנה, באה פקודה לפרק את תנועת הפרטיזנים וכל הפרטיזנים שהיו בסביבה קיבלו פקודה לנוע לעיר רובנה. אותי הזמין המפקד "קרוק" ללשכתו ואמר לי שאני לא משתחרר. שאלתי למה? הוא ענה לי: היות והמלחמה עוד לא נסתיימה, יש פקודה לשלוח קבוצת פרטיזנים מעבר לבוג ולהמשיך בפעולות, לפזר מוקשים בדרכים בהם נעים הטנקים הגרמנים. בקשתי שישחרר אותי היות ובמחנה האזרחים היו לי אמא ואחות ואני צריך לעזור להם להשתקם. הוא אמר לי שאת רשימת הפרטיזנים לשלוח מעבר לבוג הוא לא ערך. הוא קיבל את שמותיהם ממטה הפרטיזנים והם בחרו את הכי אמיצים. אחרי שהפרטיזנים עזבו את העיר, היינו קבוצה של 6 פרטיזנים שקיבלו פקודה להגיע לעיר קייב בכוחות עצמנו ולקבל שם הוראות לפעולות הבאות מעבר לבוג. חלק מהדרך עשינו ברגל וחלק נסענו ברכבת המקומית שתוקנה. בקייב קבלנו נשק וציוד מוקשים וקבלנו פקודה לנוע חזרה דרך היערות עד מעבר לבוג לחזית. זכור לי מקרה מעניין. עברנו את החזית הרוסית ובלילה אחד הגענו עד החפירות ("טרנשיות") של הגרמנים. הן היו ריקות. רק גוויות של חיילים גרמנים היו בפנים. היה חשך מאוד וחיפשנו בחושך מקום שאפשר יהיה לעבור את ה"טרנשיות", פתאום הצבא הרוסי שהיה מאחורינו פתח בהפגזה חזקה עם קטיושות מעל ראשינו והשטח מסביב היה מואר ובקלות עברנו את ה"טרנשיות" לעבר הבוג, שם היה היעד שלנו. כאן לא היו יערות, היו משקים בודדים בשם כוטרם. המשקים היו מרוחקים אחד מהשני. התמקמנו באחד הכוטרם שם המתנו שלושה חודשים. הקרבות התנהלו מסביב לעיר קובל. שמענו את ההפגזות של הצבא הגרמני וגם שמענו את ההפגזות של הצבא הרוסי על הגרמנים (הבומים היו מאוד חזקים). הקרב על קובל נמשך בערך חודשיים. יום אחד נשתרר שקט בחזית ולא שמענו שום הפגזות. המפקד שלנו קיבל פקודה להיכנס לעיר קובל ולבדוק מה מתרחש שם, האם באמת הצבא הגרמני עזב את העיר או שמא זה תרגיל הטעייה. המפקד אמר לי לצאת אתו לסיור בקובל, היות ואני "פולני"

בעקבות השואה

ביקור ראשון ברטנה

אביבה שאול-גפן (דור המשך)

כפי שהבטיחו לה, למצוא את שרידי עצמות אביה, שנרצח והוטמן במקום ידוע ביער בהירניק, וזו גם הסיבה שהביאה אותה לכאן בשנית. מאחורי יושבים יחזקאל והדסה קוטלר, בפעם הראשונה באיזור. גם יהודה כגן, שישב בכלא האוקראיני במשך אחת עשרה שנה, כשניסה לבקר כאן בפעם הקודמת, נפעם ושוקק, מי יודע, השלטון אומנם התחלף, אבל רק שלא יעצרו אותו שוב...

ורק יפה, שנקעה את רגלה במדרגות, מיד עם הגיענו לקובל, מרוב התרגשות בוודאי, נותרה באכסניה עם כאביה וההחמצה הגדולה. אנחנו יוצאים מקובל ביציאה הצפונית לכיוון בריסק. לפנינו דרך של כחמישים ק"מ, אשר אמורה להימשך כשלושת רבעי השעה. האם תהיה ומתנקזים בראשי כל הציורים שהעליתי בעיני רוחי. אנחנו "מקפצים מעל שורה ארוכה של מסילות ברזל, אחדות מהן ישנות מאד וחלודות ואחדות חדשות יותר, כאן עוברות הרכבות מורשה לקייב. הדממה המוחלטת ששררה במכונית נשברת בבת אחת.

מכונית הסטיישן של הנהג הפולני שלנו, מארק, מנתרת על פני המהמורות הרבות שבדרך, אבל

אנחנו מיטלטלים מזה יומיים במכונית בדרכנו אל מטרטנו, ולמרות שמאז דרכה כף רגלנו לראשונה על אדמת פולין, התנסינו בהתרגשויות רבות, הנה עכשיו, לאחר המעבר לאוקראינה, מתחילה ההתרגשות האמיתית.

השעה חמש לפנות ערב. לאחר מנוחה קצרה באכסניה בקובל אנחנו יוצאים לדרכנו. כולנו חסרי נשימה וקצרי רוח, מחליטים להקדים ולנסוע עוד היום, על אף השעה המאוחרת וגם אם לא נספיק הרבה.

אחרי נסיעה של יומיים במכונית וחילופי-דברים בלתי פוסקים, כולנו מתכנסים לפתע בתוך עצמנו בדממה. איש אינו פוצה בינתיים את פיו. לפקוד את ביתם, מי לראשונה ומי בפעם השניה, אימי, המבוגרת שבחבורה, הם כולם ניצולים, שחוו על בשרם בילדותם או בנעוריהם את זוועות ההישרדות, בדרך זו או אחרת, כאן בסביבה ממש. כל אבן וכל עץ מזכירים להם משהו מחוויות אותם הימים, אבל כולם שותקים ונאלמים דום כמוכי הלם. בן-ציון, שיושבי לידי, ואחיניתו לאה כבר היו פה בשנה שעברה. גם חונא כבר היה כאן, לאה מצלמת את הדרך במצלמת וידאו, אבל במזוודה שלה היא הביאה שקיות ניילון שחורות, מקווה,



גילוי המצבה בשנת 1995 לזכר 2500 יהודי רטנה שנרצחו בפרוכוד

ועליו כתוב: וידרניץ "כאן ביער היו עורכים את קייטנות הקיץ בעת החופשה מביה"ס, וגבירי העיירה היו באים לנפוש כאן עם משפחותיהם. אנחנו ממש קרבים לעיירה, כל המבטים מופנים לצד ימין, איפה בית הקברות ה"חדש" שהיה כאן? במקומו ניצב שם עכשיו מפעל לתמרוקים, מגודר ושלטים ענקיים ועליהם ציורי ורדים, כפרסומת. דוקא כאן, במקום שעליו עמד בית הקברות היהודי, כמו לעג לרש, מפעל לייצור סבון ובשמים... כל כך הרבה אדמות פנויות מסביב, מנענעים כולם בראשם, ודוקא כאן "נימצא" המקום המתאים למפעל התעשייתי.

אנחנו נכנסים לעיירה מדרום בכביש הראשי ה"שסיי" - החוצה את העיירה, היום כביש רחב וסלול היטב ומדרכות רחבות להולכי רגל משני צידיו. אנחנו לא עוצרים כרגע בעיירה, רק חולפים על פניה בכיון צפון לפרוכוד.

אנחנו נוסעים קודם כל לראות איך מתקדמות העבודות באתר הזכרון בפרוכוד והרי לשם כך באנו לכאן - להסיר את הלוט מעל המצבה החדשה, הניצבת בכניסה ליער, שבו נטבחו לפני חמישים ושלוש שנים רוב תושבי רטנה. בהתקרבותנו למקום הנורא הזה מסתבר שהעבודות באתר עדיין בעיצומן. ביום ראשון נקבע המועד לטקס, עכשיו כבר יום חמישי בערב, המצבה כבר על מקומה, אבל עבודות התשתית מסביב עוד לא הסתיימו. אוקראינים אחדים טורחים על עבודות הגינון והכנת דרכי הגישה שרשרת הברזל מקיפה את המצבה נצבעה בצבע סגול מזעזע וכולנו מסכימים שצריך לצבוע אותה מחדש, כיאה, בשחור.

אנחנו מתקרבים אל המצבה בדחילו ורחימו, נוגעים באבן, קוראים את הכיתוב, דורכים על האדמה שבקרבה טמונים למעלה מאלפיים מבני משפחותינו. רגע של התייחדות. כל אחד רואה בדמיונו את מה שארע כאן ב"ג באלול תש"ב (26 אוגוסט 1942) - וכל מה שעולה בראשי באותו רגע הוא שירו של ביאליק - "השמש זרחה והשיטה פרחת, והשוחט שחט". וגם עכשיו - השמש עדיין זורחת, היער מסביב ירוק ופורח, הציפורים מציצות, ואוקראינים בריאי גוף ושזופי עור הולמים בקרקע במעדריהם. רק שלא יחפרו עמוק מדי... אחר כך אנחנו סובבים על עקבינו וחוזרים

אנחנו לא מעירים לו שיאט קצת, כי דרכנו אצה לנו, העיקר שנספיק להגיע בטרם ערב. היום הוא יום קיץ נאה, אפילו חמים במקצת, השמש כבר נוטה למערב ורוח נעימה נושבת מבעד לחלונות הפתוחים. כל יושבי המכונית ננערים בבת אחת, סופקים כפיים מרוב השתאות: כמה השתנתה הדרך... כמה הכל אחר.

מישהו נזכר איך היו עושים את הדרך הזו בעגלה במשך כל הלילה, העלויות בדרך היו קשות לירידה הבאה, אז היו שוב מטפסים ועולים לעגלה, וכך במשך כל הלילה. ואילו עכשיו המכונית דוהרת, למרות המהמורות, בכביש הסלול הגשרונים, גשר בכל צומת והרבה ביצות. עכשיו אין זכר לביצות, הדרך ישרה כסרגל, הגשרים נעלמו, בכל זאת חלה פה קידמה כלשהי...

אך יש דברים שלא השתנו: בצידו הדרכים עובדים האכרים כמימים ימימה, עומסים בקלשונות את החציר על גבי העגלות וממהרים לשוב לביתם בטרם ערב. אנחנו חולפים על פני העגלות עץ ישנות שדפנותיהן עשויות כלונסאות מאונכים, כפי שראיתי אותן בתמונות שבאלבום של הורי. אנחנו חולפים של פני הצמתים והנוסעים ממלמלים את השמות, הזכורים להם היטב: זאמשן... טובב... ביצ'ן... מיסלינה... סקון... וידרניץ...

כשאנחנו חולפים על פני צומת ביצ'ן, אמא מזנקת נסערת ממקומה, מתרוממת ובוהה דרך החלון לכל העברים, כמחפשת משהו... מה את מחפשת? אני שואלת אותה, והיא חוזרת ומספרת לי את הסיפור המוכר: כאן זה קרה, כאן בצומת הזה... יענקל גרוב ודודי אביגדור אולצו לקפוץ מן העגלה עמוסת החציר, שבתוכה הסתתרו כשנמלטו על נפשם מן הטבח ברטנה. האיכר שאסף אותם ראה לפתע מכונית צבאית ובה חיילים גרמנים באה לקראתו. הוא פקד עליהם לרדת, שמא יערכו חיפוש בעגלתו... אבל זה היה כבר מאוחר מדי. הגרמנים הבחינו בהם במנוסתם וירו אחריהם. אביגדור נורה ונפל הוא חיכה עד רדת החשיכה, משם נמלט ליערות והצטרף לפרטיזנים. אבל גופתו של אביגדור נותרה מוטלת פה בצומת... ואמא שלי עדיין מחפשת...

המכונית חולפת ביעף על פני המקומות המוכרים. הנה, כבר אנחנו קרבים לרטנה, שלט

אמא לא רוצה לזוז משם. אולי מישוהו יצא לקראתנו מן הבית, אולי מישוהו יפתח חלון וישאל מי אנחנו. אבל איש לא יצא ולא פתח חלון. דממה מוחלטת בכל הרחוב.

אנחנו פוסעים ומתקדמים שוב אל כיכר השוק של פעם. היום כיכר זיכרון לחללי המלחמה האוקראינים. אנדרטה גבוהה במרכזו של גן מטופח למדי. לא רחוק משם בנין יפה ומבהיק בלובנו. הבנק המקומי החדש. הבנין מוקף גן ועצי פרי, שביל יפה מוביל אליו ואפילו ספסלים לשיבה. אנחנו קוטפים כמה אגסים זעזעריים, לא בשלים או אולי מין זן לא מפותח, נועצי בהם שיניים ומתישבים על אחד הספסלים, כדי להתבונן מסביב. הרבה ירוק לכל מלוא העין. אמא אומרת שגם הצמחיה היא אותה הדיגוקסין, פורחים כמו פעם. העיירה

נחמסה, הבתים נהרסו, אבל הפרחים, צמחי פרא עקשנים, שבים ומלבלבים בכל אביב מחדש. במקום המרכזי, סמוך לכיכר, שבו עמד פעם בית משפחת שפירא, ניצב היום מבנה גדול וחדש. נראה כמו מבנה ציבורי חשוב, ומאחוריו מחסנים אחדים ומבנים הנראים כמו בתי מלאכה. בפינה אחרת ניצב עדיין בנין הבנק הישן, מסויד לבן וחלונותיו הכחולים מוגפים. הבית הזה לא נהרס, אך למה הוא משמש היום? אנחנו רוצים לשאול הרבה שאלות, אך כל הבתים אטומים, אין יוצא ואין בא. היכן הם כל תושבי העיירה? האומנם ידעו על בואנו והסתתרו בבתיהם מחמת הבושה? ואולי הם מציצים אלינו מבעד לחרכי התריסים ואינם מעזים לצאת, שמא נשאל משהו, שמא נרצה לדעת יותר ממה שהם רוצים לספר.

כשחזרנו על עקבינו, מצאנו את שתי הנשים חסרות הגיל יושבות עדיין באותה תנוחה על הגדר. הודינו להן ונפרדנו לשלום. כשפנינו מהן, שמענו אותן ממלמלות משהו. רק הדסה הבינה את מלמולן - הן אומרות שהן רעבות ואין להן מה לאכול. התרחקנו משם בסלידה. זו היתה הנקמה הקטנה והמתוקה שלנו... עלינו על המכונית שהמתינה לנו. כשיצאנו את העיירה, כדי לשוב ללינה בקובל, החל כבר לרדת הערב. ישבנו דוממים במכונית, כל אחד והרהוריו עימו.

לעיירה. אמא מבקשת מן הנהג שיעצור ויוריד אותנו בכניסה לרחוב מיצקביץ', היום רחוב שלשצ'ה, הרחוב שבו נולדה וחיה עד עלותה לארץ. אנחנו עומדים בכניסה לרחוב, המומים, לאן לפנות? ורק אמא שלי, אשה בת שמונים ושנים, וכאילו לא עברו יותר מששים שנה, לא שכחה את הכיוון והיא פותחת בריצה, שאיש מאתנו לא מסוגל להשיג אותה ואנחנו בעקבותיה, בקושי מדביקים אותה. היא בוחנת את שורת הבתים בצידו הימני של הרחוב, היא זוכרת בדיוק היכן עמד הבית, ולמרות שידוע לה מפי הניצולים כי הבית לא שרד, היא מתעקשת ומחפשת, אולי בכל זאת נשאר משהו, אולי מחסן בחצר, אולי עץ, אבל לא מצליחה לזהות דבר. היא נבוכה ומתרגשת, חוזרת ובודקת, אולי התבלבלה, רצה הלך ושוב הלך ושוב, אין במה להיאחז. הבתים אחרים וזרים. היא רצה קדימה עד כיכר השוק, מונה את הבתים לאחור, אחד אחד, כאן היה הבית של משפחת שפירא, כאן של משפחת בנדר, אולי כך תצליח לאתר את המקום המדויק. הכל לשווא. הרחוב השתנה, היא אומרת בפסקנות, הוא אפילו יפה יותר. הבתים החדשים בנויים מליבני סיליקט לבנות, הרוב סלול אספלט ומדרכות משני עבריו. עצי הליבנה גבהו מאוד והם מצילים על כל הרחוב. הגדרות בחזיתות הבתים צבועות כולן בצבע כחלחל בהיר. אמא מהססת קצת, לפי שכבות הצבע הרבות, אולי רק הגדרות שרדו מאז. בחזית אחד הבתים יושבות שתי נשים אוקראיניות ומפטטות. נשאל אותן, אולי הן יודעות משהו על עברו של הרחוב. אנחנו מתקרבים, קשה מאוד לאמוד את גילן של הנשים האלה. הן לובשות בלואי סחבות, יחפות וכפות רגליהן מטונפות בבובץ, מטפחות דהויית למצחקן, הפיות חסרי שיניים. אולי הן זוכרות משהו?

בעזרת הדסה, היחידה בינינו הדוברת אוקראינית, אנחנו מנסים לפתוח בשיחה. הן זוכרות את היהודים שגרו כאן לפני המלחמה. אמא שואלת אם הן זוכרות את משפחתה - פיינטוך - "אלה שהיו עושים כובעים?" הן שואלות. כן, הן זוכרות, הבית הרביעי מכאן, הן מראות בתנועות יד, מבלי להניד עפעף. אנחנו מזדרזים לעבר הבית הרביעי, בית מספר עשרים ושנים, שני בתים צמודים זה לזה ניצבים שם עכשיו, שום דבר לא דומה למה שהיה. אבל



המסע לרוז'ישץ'

גרברסקי משה

ב-22 באוגוסט 1942 חוסל הגיטו בעיר רוז'ישץ' והסביבה. התוכנית לחיסול בוצעה בדייקנות שתוכננה היטב ע"י הנאצים ימ"ש. נרצחו 6,000 יהודי רוז'ישץ' והסביבה-הורים, ילדים, אחים ואחיות. עברו שנים ולא ידענו מקום קבורתם של יקירנו. במשטר הקודם לא היתה אפשרות לבקר ולבדוק את מקום קבורתם, אולם עם שנוי המשטר במדינה שונה גם היחס אלינו.

בביקור בעיר מולדתי, נפגשתי עם ראש העיר. בעזרתו האדיבה ובעזרת מוסדות ממשלתיים הוקמה מצבה לזכר יקירינו.

נענינו להזמנת ראש העיר לבוא לטקס גלוי המצבה. החברים גרברסקי משה, מרמור אריה ז"ל א.מושקט, צבי רויטר וצ' שפירא ז"ל אירגנו קבוצה של 30 בני עירנו לנסוע לרוז'ישץ'. להלן דברים שנשאתי בטקס גלוי המצבה:

"בני רוז'ישץ' וכל המכובדים שנאספו עמנו כאן ! הגענו לכאן מישראל, ילדי העיר רוז'ישץ' ובני דור ההמשך להעלות את זכרם של הורינו, אחינו ובני משפחתנו אשר נרצחו בדם קר ע"י הצורר הנאצי ולומר לעולם לא עוד !!!

הורינו ואחינו נרצחו על לא עוול בכפם ורק משום היותם יהודים. ניסו להשמידנו ולכלותינו, אך לא יכלו לנו. אנחנו נצולי השואה עלינו לישראל והקמנו בית מחדש בארצנו הקדושה, בית המסמל את התקומה המחודשת, את החופש ואת ההמשכיות.

יצרנו יש מאין ולמרות המאבקים של תקומה, הצלחנו ליצור גן פורח, מקום בו נוכל לשכון לבטח מבלי שיוכלו לפגוע בנו, שוב.

גם אתם, בני אוקראינה, השתחררתם לאחרונה משלטון זר, שלטון שלא איפשר התפתחות והליכה בדרכי אבותיכם. אתם עוברים זמנים לא קלים, אך סוללים דרך לבנין מדינה חופשית, עצמאית ומאוחדת.

אנו מקווים כי דור ההמשך שלנו אשר בא עמנו לביקור זה, ימשיך להגיע לפקוד קברי אבותינו. לכל הסובבים אותנו אשר באו כמונו לחלוק כבוד לזכרם של יהודי רוז'ישץ' שנרצחו בידי הנאצים, מבקשים אנו לאחל לכם הצלחה, ידידות, אחווה, שלום וברכה.

אנו מביאים עימנו ברכת בני עמנו מארץ הקודש ומחלים לכם בריאות ושגשוג. בהזדמנות זו אבקש להודות לכם על קבלת הפנים החמה והידידותית, בתקווה שהיחסים יתהדקו וימשיכו לדורי דורות. לכם, בני דור ההמשך, אנו הדור הבוגר מבקש מכם לכו בדרך הברכה והצלחה וזכרו תמיד את השורשים, את כור מחצבתכם, את המקום ממנו באנו ובו טמונים יקירינו."

הטקס עצמו נוהל בצורה מכובדת. שני דגלי ישראל התנוססו באתר הזכרון. נציגי השלטון המקומי, ראש העירייה, נציגי השלטון במחוז ונציגי הרשמי של הנשיא נטלו אף הם חלק בטקס ונשאו את דבריהם. בתום הטקס נאמרו פרקי תהילים, "קדיש" ו"אל מלא רחמים", וכן שרנו את ההימנון הלאומי "התקווה". כל המשתתפים כ-400 איש. הוזמנו ע"י עיריית רוז'ישץ' ובחסותה לארוחת צהריים. נסיעה זו הייתה חשובה לכולנו ותישאר חקוקה בזכרוננו.



האורחים מישראל בוהלין

ז' לישצ'וק - עתונאית אוקראינית

ששם בנה אביו ווקולה מקום מסתור. כולנו מזומנים לביתו הדל, אך הבית מלא חום. האורחים מרגישים עצמם כמו בבית. השולחן ערוך מכל טוב. ללברין, נשמה טובה, כמו לאביו. כשבן-ציון מגיש לו מתנות הוא אומר: "אני לא צריך כלום. אני שמח שאתם ניצלתם ושלא הרגו אותנו. זה שכולנו בחיים זאת המתנה הכי טובה. אני כמו אבי ואתה, בן-ציון, יודע איזה מצפון גדול היה לו וזה ירשתי ממנו..." מביתו הלכנו לגבעה לפקוד את קברו של יעקב הוכמן גיסו של קמינצקי בן-ציון. הם קוראים למקום "גבעת יעקב" מתוך כבוד והערכה. לברין אדם צנוע ופשוט, אבל בשבילי (ז'ל'). הוא אדם גדול, בעל תכונות נעלות. יש לו משהו בלבו ובנשמתו שאי אפשר לקנות בכסף. לפי המלצתו של בן-ציון קיבל תואר "חסיד אומות העולם" על הצלת משפחה יהודית בזמן המלחמה הנוראה.

זכרון העבר מביא את אלחנן שטיינגרטן למקום הולדתו. זכרונות על אנשים טובים ועל משפחות שלמות שנטבחו ע"י הפשיסטים. כשהגיעו הגרמנים לרטנה הם רצחו 30 יהודים צעירים וביניהם את אחי לייבל בן ה-20. הנרצחים נקברו בבית הקברות היהודי שנמחק מעל פני האדמה ובמקומו ב-1958 הקימו בית חרושת לבשמים.

כשהתחולל מעשה הטבח הנפשע, משפ' שטיינגרטן עברה לסמולנה אל היערן בוכהולט. הוא, למעשה, הציל את כל המשפחה. יחד עם היערן עברו למחנה הפרטיונים. ב-1944 התגייס לצבא האדום, לחם באומץ וקבל על כך אותות הצטיינות. ב-1946 המשפחה הגיעה לאיטליה ומשם לישראל. אלחנן מגיע לרטנה בפעם השלישית, אך הפעם יחד עם בנו יצחק שנולד בישראל. אם יציעו לאלחנן לבחור נסיעה לארה"ב או לרטנה, הוא יבחר ברטנה, כי כאן הזכרונות. הכל יקר לו וקרוב לו. בין האורחים שהגיעו לרטנה היה קוטלר יחזקאל ורעייתו הדסה. משפחתו-הורים ו-6 אחים גרו ברח' קשטנובה. יחזקאל הצליח לברוח מהגיהנום. היה ברוסיה, קוחסמן ואובקיסטן. ב-1943 גויס לצבא. היה בחזית ונפצע 3 פעמים. הוא לחם ע"י בריסק.

המקום היקר ביותר לאדם הוא מקום הולדתו בו לראשונה ראה את זריחת השמש, מריח את ריח הפרחים, טועם את המים הזכים והטעימים, נושם את האוויר הצח והנקי, טועם את הלחם המתוק וכך הוא צועד את צעדיו הראשונים ומתפתח. גם במצבים קשים, כאשר נאלץ האדם לעזוב את המקום, הזכרונות אינם נותנים לו מנוח. הלב מושך לשוב ולראות את מקום הולדתו.

הזכרונות עולים... והנה, הנה באים האורחים מישראל הרחוקה לרטנה והסביבה. הצעירים שנולדו בישראל, רוצים לראות את מקום הולדתם של הוריהם. אין ספק, ללא המלחמה והשוואה שבוצעה ע"י הפשיסטים נגד היהודים, לא היו עוזבים את המקום, היו ממשיכים להיות בקרבת האוקראינים ברטנה ובכפרים מסביב. יודעים אנו שהיהודים חיו בשלום ובשכנות טובה.

כשפרצה המלחמה, הגרמנים כבשו את האיזור והתחילו במעשה רצח. היו גם אוקראינים מעטים שניסו להציל יהודים ואף סיכנו את עצמם ואת קרוביהם. לצערי הרב, רוב היהודים נרצחו והמעטים שנותרו בחיים נסעו לישראל לבנות חיים חדשים. הנה הזכרונות מביאים את האורחים מישראל למקום הולדתם... במיניבוס שכור הגיעו האורחים מוורשה לרטנה. לפי התוכנית נסענו להירניק - מקום הולדתו של קמינצקי בן-ציון. את האורחים מלווה וולנטיינה קרגלוק - סגן ראש מחוז רטנה ולישצ'וק עתונאית. ראש כפר הירניק, אדם דנילוק, מקבל את כולנו במאור פנים. משם נוסעים אנו לכפר קטן ברודה לבקר משפחה אוקראינית שהצילה את משפ' קמינצקי בזמן השואה. בדרך אנו נעצרים ע"י ביתו של בן-ציון "זה הבית שלי, כאן נולדתי..." אומר בדמעות חונקות. על פניו מופיע כאב. זה ביקורו השלישי במקום.

נוסעים לברודה. לברין מטביוק, המציל את בן-ציון ובני משפחתו, מחכה לאורחים בקוצר רוח. הפגישה של בן ציון עם לברין היתה לבבית - מתחבקים, מתנשקים ובוכים יחד. ההתרגשות היא גדולה...

לברין מוביל אותנו לרפת ומראה את הפינה

לבקר שוב. הפעם אולי תצליח לפקוד קבר הוריה ואולי אפילו תקים מצבה...

בין האורחים המכובדים שפגשו היתה גם שיינדל גלר עם בתה אסתר לדלסקי. ושני נכדיה הילה ורועי. שיינדל נשארה בחיים לבד מכל משפחתה הגדולה. באדמת רטנה נותרו עצמותיהם של הוריה וארבע אחיותיה וילדיהם. היא מדברת כל הזמן על הטראגדיה הגדולה. דמעות זולגות ללא הרף והיא מוחה אותן כאילו אין להם סוף.

הצעירים כל הזמן שואלים שאלות והמבוגרים מספרים להם, כדי שידעו ויזכרו את הטוב ואת הטראגדיה.

במכוניות, באוטובוסים מגיעים אנו ותושבי הסביבה יחד עם האורחים מישראל לגבעת "פרוכוד", לקבר האחים, לקיים אזכרה. ברקע מתנוססים דגלי זהב - כחול של אוקראינה ולבן - כחול של ישראל. בדברי הפתיחה אמר פידורישין - ראש כפר פרוכוד "לפני שנתיים, במקום הזה הוקמה מצבה לזכר קורבנות מלחמת העולם השנייה - לאזרחי העם היהודי שחיו ברטנה וכפרי הסביבה ונרצחו ב-26.8.42 ע"י הפשיסטים..."

"בשם האורחים דיבר קמינצקי בן-ציון בעברית ודבריו תורגמו לאוקראינית. כך אמר "חלפו 55 שנים להשמדת יהודי רטנה והסביבה. אנו שרידי השואה מבכים ומתאבלים על חורבן העיירה וזועקים את זעקת אבותינו לא לשכוח!... תאריך הרצח האכזרי חרוט עמוק בתוכנו. חלפו שנים רבות מאז הטראגדיה, אך הכאב נשאר. הזמן אינו מרפא והלב אינו שוכח..."

באנו להזיל דמעה, להדליק נרות נשמה, להתפלל לעילוי נשמותיהם... אנו אסירי תודה על הטיפול שאתם מקדישים באתר קדוש זה. שימרו עליו, המקום הוא יקר לנו מכל... יברך אתכם אלוהים!" האורחים מישראל והמקומיים הניחו זרים. האורחים הדליקו נרות, התפללו ולבסוף שרו הימנון ישראל.



מאמר זה כתבה העיתונאית ז' לישצ'וק שהופיע בעתון "רטניבשצ'ינה" (רטנה) בספטמבר 1997. מביעים אנו תודה לבת עיירתנו טובה גנדלסמן שתרגמה את המאמר מאוקראינית לעברית. יישר כוח!

עם השחרור מהצבא חזר לרטנה לחפש משהו מהמשפחה. אף אחד לא נשאר בחיים. זהו ביקורו השני בעיירה בשנים 1995, 1997. כאשר הבריאות תאפשר לו, יבקר שוב, כי כאן נשארו הקרובים, כאן עברה ילדותו, נעוריו, כאן הכל יקר לליבו. רעייתו הדסה, נולדה בלבוב ו-3 שנים חיה כאוקראינית אצל אישה אוקראינית, על כן השפה האוקראינית שגורה בפיה היטב. היא אבדה את עקבות מצילה. חיפשו אותה ללא תוצאות. אחרי המלחמה נסעו להשתקע בישראל. נוסעים אנו לכפר וולימצ'ה. שם נולדה שיינדל גוטסמן (ברונשטיין). היא מבקשת לחפש שרידים ממשפחתה. היא נשארה לבד בחיים. למרות הגשם השוטף, אנשים מחכים לבואה. דליה מיקוליוק הכריזה בשמחה "הנה התלמידה שלנו... הנה שיינדל שלנו... אלוהים, האם חשבנו שאי פעם נתראה?" יפה נפלה בורעותיה. אנשים מעלים זכרונות. למדו יחד בבית"ס. זכור להם כי שיינדל בבית"ס לא כתבה בשבת, בגלל אמונתה. אחת הנשים הביאה אפודה ששינדל סרגה בזמן המלחמה בהיותה בביתה במחבוא. את הסודר קבלה למזכרת. שוב זכרונות... הנה הגיע אדם גבוה ובקול בס אמר: "שיינדל בורנשטיין שלנו!". מחבק ומנשק אותה. שניהם בוכים. האיש מסתכל על שערותיה, נוגע בראשה. "השערות לא היו כאלה. ישבת בספסל הראשון בכתה ואני משכתי מאחור בשערות. איזה שערות בלונד היו לך...?" יפה רוצה לדעת על בני משפחתה. מתי רצחו אותם? איפה נקברו? נודע לה, לפי סיפורו של אחד הנוכחים, לשדה בכפר קטן צ'ופריק ע"י וולימצ'ה הגיעו יהודים מרטנה שברחו מהשחיטה להסתתר, גם יהודי וולימצ'ה הגיעו לשם. הם חפרו שוחות והתגוררו שם. לבסוף האוקראינים הלאומניים הקיפו אותם וירו בהם. היתה אשה צעירה עם תינוקת על ידיה וירו בה ישר במצח. נרצחו אז ל"ו יהודים.

איש בשם קלינצ'וק אומר: "שניידל, המשפחה שלך היתה בצ'ופריק, גרתי קרוב למקום שהרגו את כולם. הוריי קבורים בקבר אחד ליד עץ". עכשיו קשה להגיע למקום בגלל הגשמים והבוץ. אנשי המקום הבטיחו להקים יד לכבוד הנרצחים. את הספורים העצובים שמעו כולם בעיניים דומעות. אדם נולד לחיות והנה באו פושעים ורצחו את החיים. שיינדל עם הזכרונות העגומים מקווה

ג'ורא זוסמן

"הייתי גאה להניף את דגל ישראל לזכר הקורבנות"

רשמים מ"מסע שורשים" שערכו ג'ורא זוסמן ואחותו לאוסטראה, עיר הולדתו של אביהם באוקראינה. זכות גדולה נפלה בחלקי כאשר הוזמנתי לקחת חלק במסע זיכרון ושורשים לעיר הולדתו של אבי, אוסטראה, שבמערב אוקראינה, ליד גבול פולין. עד 1939 היתה אוסטראה בתחום פולין. בעקבות ההסכם בין בריה"מ לנאצים על חלוקת פולין, לפני פלישת הגרמנים לרוסיה, עברה אוסטראה לבריה"מ ביחד עם כל חבל גליציה. כשהתמוטטה בריה"מ לפני מספר שנים, הפך חבל זה לחלק מאוקראינה. עיר קטנה אוסטראה ומשאביה דלים. אך ככל שדלות התושבים גדולה, כך רחב ליבם וקבלת הפנים החמה לה זכינו, הפתיעה לטובה את כולנו. אין זה סוד כי פרנסי העיר והמדינה רואים את ישראל כמעצמה ומצפים מאיתנו לעזרה וסיוע. עיריית אוסטראה עושה רבות לשמור על שרידי התרבות היהודית שהיתה כאן. בית הכנסת הגדול שוקם וכן שופצו בית העלמין וקברי הקדושים שנרצחו על ידי הגרמנים בסיוע האוקראינים בתקופת השואה.

מדי שנה עורכת עיריית אוסטראה אזכרה לנרצחים. הפעם השתתפנו, חברי המשלחת הישראלית, ביחד עם העירייה, בעריכת טקס האזכרה. הייתי גאה לעמוד שם, מניף בידי את דגל ישראל, תוך כיבוד והוקרה לזכר הקורבנות. בטקס נוסף הוסר הלוט ממצבה לזכר הקורבנות, שהוקמה בתרומות יוצאי אוסטראה. יצאתי עם אחותי לרובע "העיר החדשה", בנסיון לאתר את בית אבינו, שלצערנו לא קיים עוד ובמקומו הוקם מפעל לעיבוד מוצרי חלב. אולם בסמטה קרובה ניצב כמעט כמו פעם בית סבו של אבי, טובל בים פרחים ועצי פרי. במהלך שהותנו באוסטראה נערכו לכבודנו קבלות פנים רשמיות, קונצרט, מופע של להקה יהודית ולהקות אחרות בכיכובה של זמרת האופרה הנפלאה מרינה יעקובוביץ. כן נערך לכבודנו ערב פרידה בבית התרבות העירוני.

המרחבים הירוקים שמצאתי באוקראינה הם עצומים, והפרות הרועות משרות אווירה פסטורלית. אולם העין משקרת. כאשר יורדים מהאוטוסטרדה ההלם גדול, כשנוכחים כי הזמן עצר כאן מלכת לפני מאה שנה והמאה העשרים כאילו טרם הגיעה לכאן. כפריות בלבוש מרושל יושבות על שרפרפי עץ וחולבות במו ידיהן את הפרות, כשהחלב ניתן לדליי פת. דליים אלה, אגב, משמשים באוקראינה לא רק לחליבה, אלא גם לשאיבת מים מהבאר, כסל קניות וככלי קיבול לפירות וירקות. אפילו טרקטור אחד לא נראה בשטח וכל העבודות נעשות בידיים. וכאשר כבר רואים מכונות - חלקן "תקוע" בצדי הדרכים כשבעליהם מתקנים אותן.

קייב, שהיתה נקודת המוצא והחזרה שלנו, הפתיעה לטובה. עיר נקייה, שרוב בנייניה עתיקים ויפים. העיר טובלת בירק ויער עצום מסביב לה. בולטת העובדה שצי המכונות הנע ברחובות הוא מיושן, אבל בנות המקום יפהפיות והתושבים אדיבים. אומנם רובם אינם דוברי אנגלית, ולכן מומלץ לבקר שם בחברת אדם הדובר את שפת המקום. המלצות נוספות: לא לטייל בעיר בשעות החשיכה, לא להפגין את רמת החיים שלנו ולא לנסוע באוטובוסים הצפופים.

הפתיעה לטובה, הראויה לציון היתה חברת התעופה "אוקראין". הטיסות היו נעימות, השירות טוב והאוכל טעים.

הביקור באוקראינה היה לי חוויה אדירה, שרשמיה ילוו אותי בוודאי זמן רב.



ביקור באוסטראה 1995
גילוי המצבה

יצחק שטיינגרטן (דור ההמשך)

חוויות ורשמים מביקור ברטנה והסביבה

ממשיכים במעלה הרחוב, זה הבנק וכאן בית ספר "תרבות" וממול ביתם של משפחות ווינשטוק-עולם שלם וחיים שנעקרו מהשורש. כולם מעלים זכרונות, מצביעים על הבתים הקטנים והחצרות ומספרים לך מי גר כאן פעם, מה היה עיסוקו מה היה מעמדו בקהילה מי שרד ומי נרצח.

ומבעד לתריסים מציצים בך אוקראינים שמן הסתם חוששים שהגיע יום חשבון ואנו מתכוונים לתבוע ולהשיב את הרכוש שנגזל.

מגיעים לאנדרטה בפרוכוד הכל כל כך שקט, ירוק ופסטוראלי ואתה שואל את עצמך איך קרה מה שקרה?

וככל שיסבירו יבארו ויפרשו, ההגיון אינו קולט את ממדי החורבן. ולצלילי "הקדיש" של אבא ובן ציון, הקרקע האוקראינית החומה-שחורה הזו שאנו עומדים עליה הספוגה בדמם של יהודי רטנה מקבלת כעת גוון כהה יותר, ונפלאות מבינתי דרכיו של בורא עולם, אם עדיין צומח כאן משהו על האדמה המקוללת הזו.

ומשם לגיא ההריגה בצ'פליק - היום נבנים שם בתים חדשים. בעת שחופרים בקרקע מתגלות מדי פעם עצמותיהם של יהודי העיר שנורו כאן למוות. פה הוצאו להורג אלו שניצודו על ידי האוקראינים צאצאי פטלורה, ביניהם פעוטות שאך למדו לעמוד על רגליהם.

אם יש צדק בעולם הרי שהוא מופיע היום בדמות העוני הנורא וחייהם העלובים של תושבי המקום והארץ הזו. מי יתן ומצבם ישאר כזה לעולם! אולם בחשיכה הנוראה שעברה על אירופה לפני כ-50 שנה היו גם קרני אור בודדות אותן זכינו לראות בביקורנו. ראינו את דיר החזירים שבו הוסתרה וניצלה משפחת קמינצקי. הם הוסתרו ע"י איכרים פשוטים וטובי לב. היינו בכפר קטן שבו הוסתרה יפה גוטסמן במשך כשנתיים והיינו עדים לפגישה מרגשת בינה לבין מציליה. חבל שאלו היו

על אם הדרך בין קובל לבריסק מתגלה שלט ועליו כתוב באוקראינית-רטנה.

כבן למשפחת שטיינגרטן שגדלתי על סיפורי רטנה בבית הורי יבל"א ובבית סבי וסבתי יעקב ובת שבע שטיינגרטן ז"ל, נסגר מעגל בחיים ומתמלאות משבצות ריקות בתשבץ המורכב הזה. ינקתי את הסיפורים וההוויה של העיירה במשך שנות ילדותי ובגרותי ועתה הם מתחילים לקרום עור וגידים, והתמונות מקבלות משמעויות אחרות. מה שהיו עד היום סיפורים על עיירה קטנה ורחוקה באוקראינה ששורשי צומחים ממנה, הופכים כעת למשהו מציאותי. אני נרגש, אבל למרבה הפלא אני מרגיש כאורח במקום הזה-יש לי בעצם חלק בכל מה שקורה כאן היום למרות שאיש מבני משפחתי לא נותר כאן.

נכנסים לרטנה:

עיירה קטנה שכמוה ודאי מאות ברחבי אוקראינה, רחוב ראשי וממנו מסתעפים רחובות קטנים ימינה ושמאלה, חלקם סלולים וחלקם דרך עפר כבושה שבחורף הופכת לבוץ שחור ודביק.

בתים חד קומתיים, רבים מהם ישנים הבנויים מעץ גס, מעט מכוניות ולפעמים גם עגלה רתומה לסוס מחזירים אותך באחת לסיפורי שלום עליכם על השטעטל. הדבר שחסר להשלמת התמונה הוא דמויות יהודים בעלי זקנים לובשי שטריימלים וחובשי קאפוטות. אבל הם לא יהיו כאן יותר - הארץ הזו לא נטתה להם חסד - היא הפכה לבית קברות ענק ואת שארית הפליטה הקיאה מתוכה. הנה אנחנו עומדים בקרן הרחוב הראשי וככר השוק, במקום בו עמד דודי לייבל לפני הוצאתו להורג ודבריו האחרונים "דרישת שלום לאמא, היא לא תעמוד בזה" מספר לי אבא וגורם לי לצמרמורת. דמעות חונקות את גרוני.

רחוב השוק - הנה המקום בו עמדו בתיהם של סבא רבא בן ציון וסבא יעקב וכאן אני גדלתי - ממשיך אבא. הלב נצבט.

כמה נוראה ואיומה היתה הטרגדיה שנפלה על יהודי אירופה ומה היה הטריגר שהאיץ והביא להקמת מדינה יהודית חופשית וריבונית - אלו אינם דברים מובנים מאליהם.

זו חובתי כלפי בני משפחתי שלא הכרתי שקבורים שם - להנציח ולא לשכוח.

זו חובתי כיהודי וישראלי לומר לאוקראינים, לפולנים ולשאר העמים שחברו עלינו לכלותינו-אנחנו קיימים - ואצטט מדבריו של הנדון למוות איש האצ"ל יוסף שמחון שאמר לשופטיו האנגלים-"לא תשמידונו, קום נקום בכל פעם מחדש ונעמוד על נפש אומתנו-כי נצחית היא. לפניכם עלינו על בימת ההיסטוריה ואחריכם נרד ממנה. ואילו אתם -גורו לכם מפני משפט האלוהים".

רק טיפות בים של אנטישמיות ומוות. ברטנה אני פוגש באוקראיני זקן שמחבק את אבא ומספר שהיה פועל במנסרת העצים של סבי יעקב שטינגרטן - אני מרגיש שזו בעצם הזדמנות אחרונה לשמוע את מה שהיה וקרה כאן ממקור ראשון, מאנשים שחוו את הדברים בעצמם, וכשילך דור זה לעולמו ישארו רק הספרים, הסיפורים והקלטות. אשרינו שזכינו אנו לראות, לשמוע ונסינו להבין את מה שהתרחש כאן מפי אלו שהיו כאן. קשה ואולי בלתי אפשרי לספר במילים ובפרק זמן כה קצר מה עשה לי הביקור ברטנה. רק כעת אני מתחיל להבין את מה שראינו וחווינו. אני מאמין שאחזור לרטנה.

זו חובתי המוסרית לילדי ולדורות הבאים כדי שידעו מאין צמחו שורשיהם, על מנת שיבינו עד



רוקיטנה והסביבה / הועד

הועד מונה 5 חברים: ראש הועד - יששכר טרוסמן, הגזבר - אשר בינדר, המזכיר - יצחק צ'צין, חברים - מרים סלוצקי-מירום, רפי שפירא ומשה טרוסמן - דור ההמשך. חברי הועד נפגשים מדי 3 חודשים. בארגון רשומים כמאה איש יוצאי רוקיטנה והסביבה. בשנת 1993 ביקרה קבוצה ברוקיטנה ואז תוקנו הגדרות סביב בית הקברות הישן בעיירה. כן שופצו המצבות ונצבעו השמות.

בביקור ב-1995 הוקמה מצבה בכפר ברזוב על קבר האחים של כ-700 נספים. לאחרונה הוצאנו חוברת בשפה הרוסית לפי בקשת ההנהגה ברוקיטנה, לצורך לימוד על יהדות רוקיטנה והשוואה בבתי הספר. גם השנה יצאה קבוצה די גדולה וביניהם בני דור ההמשך (לשמחתנו).

באנדרטה ב"היכל ווהלין" מופיעים שמות של 87 לוחמים פרטיזנים, חיילים מהצבא האדום וכן מהצבא הפולני.

אנו עושים מאמצים לגייס את דור ההמשך לפעילות בארגון.

מסע קצר אל העבר - "הנקודה היהודית" מינה זמיר (מרין) - דור ההמשך

ברחוב זאמויסקה בו התגוררה אמי פגשנו באקראי מספר נשים ואחת מהן זכרה פרטים רבים על משפחתה של אמי.

אחת אחרת, אשה ישישה שהיתה נשואה ליהודי, התארחנו קמעא בנסיון לשחזר מראות מן העבר. אמי ביחד עם אמה-סבתי חיה-וביחד עם אחותה רויזקה (שושנה) ברחו מזרחה לכיוון רוסיה עם פלישת הגרמנים, במלחמת העולם השנייה. עם תחושות קשות ועצב בלב אנו מדרימים לכיוון אושוויץ ובירקנאו, מחנות ההשמדה הגדולים ביותר על אדמת פולין, ליד העיר היפהפיה קראקוב. רושם עז וקשה השאירו על כולם ובמיוחד על ה"סברס" מחנות ההשמדה בהם ביקרנו: אושוויץ בירקנאו - ליד קראקוב, ומיידנק, ליד העיר לובלין. עיר בה גם היתה קהילה יהודית משגשגת, בה גם ביקרנו בבית העלמין היהודי, ובישיבת "חכמי לובלין". בקראקוב בקרנו, בין היתר, ברובע היהודי קז'ימיז', בבית הכנסת, בבית הקברות ועוד. משם לעיר חלם - הידועה והמפורסמת, על פי האגדות בתושביה הטפשים, והנקראים בלעג: "חכמי חלם". שם המתנו, לאחר פרידה ממלווינו הפולנים - הנהג והמדריך המקומי - לרכבת שתובילנו לעיר לוצק, הנמצאת בטרטוריה של בריה"מ (עכשיו אפשר לומר כבר בריה"מ לשעבר).

העיר לוצק - עיר המחוז של איזור ווהלין - זהו מחוז הולדתו של אבי יהודה. איזור זה, נוף ילדותו של אבי, מצוי בין אוקראינה לבילורוסיה. המתנה מעייפת ומורטת עצבים בת לילה שלם (בתוך האוטובוס הפולני) לרכבת שתגיע מרוסיה על מנת לקחת, חוץ מאיתנו, ערב רב של פולנים, רוסים, אוקראינים, חלקם שיכורים, בחזרה ללוצק. עם הפציע השחר הגיעה הרכבת. נוף מוכר לאבי חולף לנגד עינינו, גם לי נדמה כי כבר הייתי פעם פה.

ב-7.8.91 יצאנו קבוצה קטנה בת 24 ישראלים, ביניהם יוצאי העיירות מנייביץ' וקולקי ומספר בנות-דור שני "צבריות" למסע קצר אל העבר של הורינו - יוצאי ווהלין.

הגענו לוורשה וסיירנו בה, גם באתרים יהודיים, שכל אחד מהם היווה נקודת ציון בהיסטוריה הכואבת של יהודי פולין.

היינו במקום האנדרטה של "מורדי הגיטאות" של הפסל נתן רפופורט, שם מתקיימת מדי שנה עצרת זכרון ובה משתתפים מכל העולם, גויים ויהודים. ביקרנו וחזינו בשרידי חומת הגיטו. ביקרנו ב"אומשלגפלאץ", משם הובלו יהודי וורשה למחנה ההשמדה טרבלינקה. משם גם הובלו קרובי משפחתה של אמי-לובה-אל מותם. ביקרנו גם בבית-העלמין היהודי בוורשה, שכמעט ולא ניזוק. עדיין ניתן היה לראות מצבות ישנות ומפוארות. בין השבילים איתרנו את המצבות של אידה קמינסקה "אם התיאטרון האידי", את זו של יל. פרץ הסופר הידוע ועוד.

במקום כמעט נסתר, בצילו של בנין מודרני ההולך וגבנה, מצוי המכון ההיסטורי היהודי. שם יכולנו לחזות במוצגים מהווי החיים היהודיים התוססים שהתקיימו בעבר בפולין, כלי קודש וכן מסמכים שסיפרו על תולדות הקהילה היהודית שם, בת 1,000 השנים.

בזמן היותנו בוורשה, נפנינו, הורי לובה ויהודה ואנוכי, לביקור קצרצר בעיירת הולדתה של אמי -קאלושין (מרחק 56 ק"מ מוורשה). נסענו לעיירה שקטה וטיפוסית, ואמי בקושי זיהתה את הרחוב בו התגוררה בילדותה,

אם כי את הכנסייה שנותרה כשהייתה, זיהתה בקלות. כמו גם את בית הקברות הנוצרי שבסמוך לו בו נקברו יהודים שנרצחו, תוך כדי פלישת הגרמנים לעיירה.

זכותנו, אך מתרצים בסופו של דבר... והנה, אנו בחצר ואבא כל כך מתרגש.

מטרים ספורים משם, ניצבים עדיין ביתה של אחותו הנשואה בלה אייזנברג גם הבית של סבתו של אבי - סבתא מנוחה.

בטקס הזכרון שקיימנו ליד המצבה ביער במנייביץ', אנו מניפים את דגלנו הלאומי, כחול לבן ואבי עטוף בטלית עורך תפילה נרגשת ואומרים קדיש בצוותא.

סיימנו את הטקס המרגש בשירת ה"תקווה". זו היתה נקודת השיא במסענו הקצר אל העבר של הורי.

לבקשתנו, הוסענו ע"י המארגנים המקומיים ליערות קוכוב, שם התמקמו במלחמת העולם השנייה שתי יחידות פרטיזנים שרובן היו מיהודי מנייביץ' ועיירות אחרות סמוכות. שם גם הוקמו 2 מחנות משפחה יהודיים. לוחמים אלה רשמו דף מפואר במלחמתם בגרמנים ובעוזריהם האוקראיניים. זהו ב"קליפת אגוז" המסע לעבר של משפחתי, מסע אופייני ליהודי פולין - ווהלין. ראינו נופים ומקומות נוספים, אך היריעה קצרה מלספר זאת כאן.

ביצות, עצי ליבנה, אורן וערבות, בתים כפריים עם גגות קש, איכרים חורשים אדמתם עם פרות. הזמן כאילו עצר מלכת במקומות אלה. כשהגענו לעיר לוצק, לאחר שחלפנו על פני מספר ערים ועיירות עם שמות מוכרים לנו מספרי שלום עליכם ואחרים, המתין לנו במקום קומץ מיהודי המקום, ביניהם חבר ילדות של אבי שנשאר לחיות בלוצק, ו"ליבו במזרח" - בארץ ישראל. למחרת, אנו אמורים לצאת לכיוון העיירה קולקי והעיירה מנייביץ' - עיר הולדתו של אבי. ביער הסמוך לעיירה מנייביץ' אנו עתידים לקיים אזכרה ליד המצבה שזה מקרוב הוקמה בלב היער, לציון 50 שנה (13.8.91) להירצחם של יהודי מנייביץ', וביניהם בני משפחתו של אבי, שנותר היחיד מבני משפחתו - אוד מוצל, משום שבחר לנסות ולהציל עצמו ע"י בריחה מזרחה לעומקה של רוסיה, כשלמרבה הצער בני משפחתו האחרים לא שזעו לאזהרות ולא האמינו שעד לכאן יגיעו הגרמנים. העיירה מנייביץ' הפכה לעיר מרפא נעימה למראה. אנו מבקרים בשכונת המגורים של אבי וחבריו המעטים שנותרו והם עימנו במסע זה.

הנה, אנו מתקרבים לבתים של אבי וחבריו, שעדיין עומדים על תילם, בתוספות קטנות שהוסיפו להם ע"י האחרים, הגויים שפלשו אליהם.

ועתה, רגע מרגש ביותר, הנה אנו עומדים להכנס לביתו של אבי בו מתגורר היום זוג רוסי צעיר. לא ברצון נותנים לנו להכנס, שמא נתבע את



גילוי המצבה של קדושי מנייביץ' והסביבה - מנייביץ' אוגוסט 1992

רשמי מסע לרוקיטנה

שוורץ יעקב

עזבתי ב-8 ביולי 1941 את עיירתי רוקיטנה. היתה זו עיירה מאוכלסת ע"י רוב יהודי ומיעוט פולני. האוקראינים התרכזו בכפרים סביב העיירה. היהודים הטביעו את חותמם על כל מהלך החיים במסחר, בחיי התרבות ובחיי החברה.

פרוץ מלחמת רוסיה גרמניה ב-1941, היוותה את התחלת הסוף של יהדות ווהלין בכלל ורוקיטנה עירי בפרט.

והנה שוב אני בעיר בה נולדתי, התחנכתי וביליתי את שנות ילדותי. אחרי העדרות של 57 שנים חזרתי אליה. לא הכרתי אותה, הכל השתנה. רוקיטנה ללא יהודים רק מעטים הצליחו לשרוד ביערות, בפרטיזנים או בגלות רוסיה. הפולנים עברו לפולין. במקומם ובמקום היהודים הנספים הגיעו אוקראינים מהמזרח והתגוררו בבתים שעמדו ריקים. בתי הכנסת והמבנים הצבוריים היהודיים נמחקו מעל פני האדמה ובמקומם בנו בתים חדשים.

הכנסיה הקאתולית הפכה לבית תרבות. הרחובות כוסו באספלט. נבנו בתי ציבור חדשים. ביה"ס "תרבות" הפך להיות בית חולים אזורי. התפתחה יוזמה פרטית - דוכנים בשוק ואף חנויות מזון ואחרות. שתי חנויות שייכות ליהודי יליד המקום הנשוי לאוקראינית. הקים משפחה בת שלושה דורות. לשאלתי, מדוע אינו עוזב את רוקיטנה ועולה לישראל השיב - "איני מסוגל לעזוב את בני ונכדי..." משארית הפליטה שמנתה כ-200 יהודים, נשארו בעיירה שתי נשים ושני גברים, בעלי משפחות מעורבות. ביקרנו בבית הקברות. זהו השריד היחיד שנשאר ברוקיטנה היהודית. השטח מגודר ומטופח. הוקמה מצבה על קבר 80 היהודים שנורו בזמן הבריחה מהמגרש שבו רוכזו יהודי המקום, להעבירם להשמדה בעיר המחוז סרני.

השלטונות המקומיים טפלו בנו יפה ואף השתדלו לעניין אותנו בהקמת מפעלי פיתוח שונים. רובם ככולם אינם יודעים על העבר היהודי של העיירה. השארנו להם חוברות ברוסית המספרות על תולדות היהודים במקום. ביקשנו מהם להפיץ אותם בבתי הספר ובמועדונים.

בעיר סרני קבלה את פנינו בתו של היהודי היחיד הגר שם. היא הדריכה אותנו בביקורנו בגיא ההריגה של 18,000 יהודים מכל האזור שהוצאו להורג בשלושה קברי האחים. על כל קבר קבעו שלט הכתוב באוקראינית:

"לזכר קורבנות הפשיזם", מבלי להזכיר את היהודים. על התל האחרון הוקם לאחרונה מגן דוד ענק מבטון צבוע בכחול. צעדנו ביער, באותו שביל בו צעדו יקירינו בדרכם האחרונה. אנחנו חזרנו, אך הם לא זכו לכך...

הביקור ברובנה, העיר הגדולה בעבר, השאיר רושם מדכא. בית הכנסת הגדול משמש עתה כאולם הספורט ובו הוקצב מקום תפילה והתכנסות ליהודים הספורים - שרידי השואה. מעטים באים לתפילה, מתפלל, יליד רובנה, הדרך אותנו איך להגיע לגמנסיה "תרבות" בעבר. המבנה עומד על תלו והוא משמש כבניין למחסנים. למרבה האירוניה שוכן מבנה זה ברחוב ע"ש פטלורה הלאומני האוקראיני, שידו היתה בארגון פוגרומים ביהודים בסוף מלחמת העולם הראשונה.

אחד הרחובות הראשיים ברובנה נקרא ע"ש סטפן בנדרה ששיתף פעולה עם הגרמנים. הוא פקד על אוקראינים לאומנים שרצחו יהודים יחד עם הנאצים.
...בשטח "סוסנקי" הוצאו להורג 22,500 יהודי רובנה. הוקמה מצבה לזכרם ועליה כתוב באידיש, עברית ואוקראינית על יהודי רובנה שקיפחו את חייהם במקום הזה. מסביב קבעו לוחות אבן ועליהם חקוקים שמות הנרצחים ומעליהם מתנוססת לגובה מנורה.
רטט עובר בגופך למקרא שמות מכרים, חברים לספסל הלימודים, מורים וקרובי משפחה. עצוב. עצוב מאוד...

המשכנו לקייב ומשם לבאבי-יאר, מקום הוצאתם להורג 50,000 יהודי העיר. הוקמו שתי מצבות, האחת כללית - מרשימה מאוד, מעשה ידיו של פסל אוקראיני נודע. למרגלותיה שלושה לוחות עליהם כתוב באידיש, אוקראינית ורוסית "כאן נרצחו 100,00 אזרחים סובייטים" כ-500 מ' משם, ביוזמתו של הרב לאו - הרב הראשי לישראל, הוקמה אנדרטה מיוחדת, לזכר היהודים הנספים, בצורת מנורה.
... החיים היהודיים באוקראינה בכלל ורובנה בפרט הם חיקוי עלוב ופסטי, ממה שהיה בעבר. רק בתי העלמין וקברי האחים נשארו כעדות אילמת!

היינו, ראינו, סגרנו מעגל ונוכחנו לדעת שפרק רוקיטנה, מחוז ילדותנו תם ונשלם עבורנו. ילדינו, דור ההמשך, שהיו איתנו למדו פרק בתולדות העם היהודי וקורות משפחתם. הם בודאי הסיקו מסקנות לגבי העתיד בארצם.

לא נתגעגע לאדמה טמאה זו שרוותה דם יקירינו. לא נשאר לנו אלא לזכור, להזכיר ולהנחיל זכרון זה לדורות הבאים אחרינו.



חזרה לשורשים

הילה לדלסקי (דור שני - נכדה של יפה ברשצ'ינסקי-גלר)

אינני יודעת איך להגיל
 אינני יודעת על מה לדבר
 כי משפט אומר לכל בן-אדם.
 גם אלף מילים לא יעבירו את ההרגשה -
 של להיות צר בארץ שונה.
 מה גדול הוא הגטא ומה עצום הפסע
 הנוודותי להכל דרך שישה אנשים
 דרך הסיפורים שלהם והגמולות
 ניסיתי ללמוד ולהפנים.
 התייגדנו עם צכר יקירינו בפרוכוד,
 ניסינו לעלות על עקבות עשנים,
 מצאנו שרידים מאותה תקופה
 נפגשנו עם גסידי אמות עולם ואגרים,
 ראינו את ביה"ס של בן-ציון וכל הבזורה,
 גונא ויצחק שמצאו את עובדי המסגריה,
 נצטו על התצמורת הקוטלורים הביבים,
 וסבגא שלי האמיצה
 ואני שמחה שהבאנו לה מעט גאווה,
 באופן אישי אני מרגישה,

בציטוט משוררים, או בסיפור לא רגיל.
 על מה שהיה ולא ישוב יותר.
 שום דבר לא ישווה להיות שם!
 הקרה, הצורבת, הנוקשה
 שאולי רק בשנים האחרונות מבינה
 של הרע אנשים, נשים וטל גסר ישע.
 שבצוין גמדי ישראל גיבורים
 דרך האימונים והמקומות
 אמרו שודעתכם: "צר לא יבין".
 הבטחנו לא לשכוח ולעולם לזכור,
 העלנו זכרונות על אל מרגק השנים,
 כמו הסוודי שיפה סרגה,
 שהקריבו את גייהם כדי להציל אגרים
 את הבית, בית הכנסת היכן גרה המורה,
 שהיתה שייכת למשפחה מפוארת וגדולה,
 שהפילאו אותי בזכרונם המדהים.
 שמעדה ככל בזכורה,
 בגור שושה דורות לפארת משפחה.
 שמצאתי משפחה גדשה,

ואכן בנימה של אופטימיות ועם המון אהבה...



אברהם אפלבויס

רשמים מביקור שורשים בוהלין 15.7.97-7.7.97

בדבריה שלומית מזרחי. שירת "התקוה נושנה" שיקרינו לא זכו לה, הדהדה במרחב, לנוכח המעמד המכובד והעצוב.

"פסטורלי"-אומרים הישראלים על נוף שכזה, חורש אורנים, איושת העצים, ציוץ הציפורים והשלווה, כאן נמצא קבר האחים.

הגדר הנמוכה שסמנה את אתר קבר האחים איננה יותר, כולגנים הרסו אותה, כך אמרה לנו ראש המועצה הכפרית של רפולובקה הישנה הגב' אולגה. אם לא יתוקן המצב, במשך השנים מעטות ייעלם כל סמן של קבר הקדושים.

אנו מחוייבים, איפוא, ללא כל נימוקים, לגשת להקמת גדר חזקה, מיסודות בטון ומברזלים, וכ'ו. מצבה שעליה יחוקקו בשפה העברית את מה שאירע כאן למשפחותינו, במקום הנורא הזה, בט"ז באלול, התש"ב - 29.8.1942

ניתן לעשות זאת בתנאים הקיימים, עכשיו. על אם הדרך, בצד חלקת היער ובתחילת השביל המוליך לקבר האחים, הקימו הסובייטים מצבת בטון.

הטקסט שהיה כתוב במקור שונה ע"י השלטון האוקראיני וזה תוכנו כעת:
"חבר עצור"!

א. העליה לקבר האחים

"בגבעת באכוב" רפולובקה

מה יש לחפש שם באוקראינה שאל אותי ידיד, באזכרה לקרוב משפחה, השתהיתי לרגע והשבתי לו בשאלה מה אתה מחפש כאן בבית העלמין? הוא נשאר המום, הרכין ראש ולא ידע מה להשיב. היתה לי שאיפה להגיע לאותו מקום שבו נרצחו בני המשפחה ובני הקהילה שלנו. גם אני הייתי במסע זה, רצה הגורל וכיוון המסע שונה. יצאנו, איפוא לבקר, קבוצה של יוצאי רפולובקה הישנה והחדשה ובני משפחה אחת מוולודימורין, 5 שרידים מן הגיטו, - נכדים, בנים ובנות שנולדו בישראל וסביהם. מלווים ע"י ידידים מבני המקום, בפטיסטים, אשר נתנו לנו מחסה וסיוע בעת מצוקה, עלינו לקבר האחים "בגבעת באכוב", ליד הכפר סוכובוליה. ערכנו אזכרה, עפ"י מסורת ישראל ובביטויים חופשים אחרים.

הדלקנו נרות נשמה, אמרנו פרקי תהילים, קדיש ואל מלא רחמים אמרנו דברים שבאו מן הלב. "לא שכחנו אותכם"-זעק ידידי יענקלה שטרק בדבריו-זעקה זו בת שלוש המילים האלה נישאה בקרבנו בדומיה עד אין קץ.

"מן הדליקה ההיא" של הסופר חיים גורי, הביאה



גבעת באכוב, רפולובקה - האזכרה ליד קבר האחים.

נעלמו. החולות ודרכי העפר שהכרנו כילדים ונערים, לפני כ-60 שנה אינם עוד. ולא הספקנו לתאר את מה שענינו רואות וכבר לפנינו שלט גדול, מאיר עיניים, בשפה האוקראינית: "סטרה רפליבקה".

מימינו חורשת אורנים צעירים כאן צריך להיות בית העלמין של עיירתנו אשר שימש גם את הקהילות הקטנות מהסביבה, עד הכיבוש הגרמני. מנקודה זו יכולנו בעבר להשקיף על כל העיירה, המשתרעת עד הנהר סטיר במערב ולכל אורכה, מדרום "האוגרוד" ועד למבואות הכפר בבקה בצפון. הכל כאן השתנה, הצמחיה שולטת בכל כיכר השוק שליד הכנסיה וכך גם גן הירק הגדול שליד בית-הספר. כל הבתים היהודים במרכז העיירה ומחוצה לה אינם. במקומם הוקמו בתים כפריים טיפוסים, לא צפוף, עם חלונות ומשקופים צבועים בצבע כחול, חלק מהם דמויי בקתות, הכל קטן יותר, נמוך יותר ושקוע יותר.

הגגות של הבתים מצופים בלוחות אסבסט, אין יותר גגות מכוסים בקש או קנה סוף "צרט". כנראה אלה היו החומרים שסיפקה הממשלה לבנייה, זה גם מונע שריפות.

רק בית אחד דו קומותי, בעיירה הוא נמצא במקום איפה שעמד ביתנו, עד שנת 1942. ממול בית המרקחת "אפטקה" של הכפר. במקום בית הכנסת "ליובישיער שיל", נמצא משרד המועצה הכפרית "סל-סווייט". כאן עובר השביל לנהר סטיר כבעבר, מאתיים מטר. הנהר התכווץ, זה כבר לא נהר אשר שטים בו ספינות קיטור (פארוחוד), עכשיו זה נחל. להקות אווזים וברווזים משוטטים בחוף ומשייטים במים, כמעט ואין רואים בני אדם. כעת בונים על הנהר סטיר, בחלקו הצפוני, גשר מביטון, במקום גשר העץ הישן והרעוע. הכיכר הגדולה, בה נערכו הירידים, מכוסה בצמחיה, שיחים ועצים, כאן היו "הרמיוזה"-קלוב ומכבי האש.

מאחורי כל זה עומדת, במלוא תפארתה, הכנסיה הפרבוסלבית בצבעי לבן וירוק, גדר מסורגת סביבה, מימינה עובר השביל בו הוליכו את החתן והכלה לחופה ליד הנהר סטיר. בית הכנסת "סטעפאניער שיל" לא קיים.

ברחוב הראשי נתקלנו בתושבים בודדים שגילו בנו התענינות, הותיקים שביניהם זכרו את שכניהם היהודים, מוכנים לדבר ולספר מעט על זכרונות

כאן בשנת 1942 נרצחו ע"י הכובשים הפשיסטים 2500 אזרחים השייכים ללאום היהודי. עד כאן! אני מאמין שהאזכרה בשנת תשנ"ח תיערך על קבר האחים, עם הסרת הלוט מן המצבה שתקום שם במהרה.

ב. רפאלובקה הישנה

ביום חמישי, 10.7.97, יצאנו מן המלון "טוריסט" ברובנה קבוצה נפרדת לביקור ברפאלובקה הישנה ובכפר סופאצ'וב. נסענו לשם במונית, יעקב שטרק, בתי עין-יה, וחתני משה טרי, אנוכי עם הנהג המקומי, מרחק של 150 ק"מ.

הקבוצה, ממשפחת גרובר-מרפאלובקה החדשה, יצאה לסיור בעיר סרני ובוולודימרץ.

הכבישים טובים, לא צפוף בדרך וכך אנו חולפים על פני מקומות, ישובים, אשר שמותיהם כתובים על גבי שלטים. בחלקם מוכרים לנו ביישובים שבהם היו קהילות יהודים, כגון: קוסטופול, ודולבונוב, דובנה, קליסוב-חוצים את הנהר הורין, סרני, דומברוביצה, סטולין, אנטונובקה אלכסנדריה, ז'אלוצ'ק, פולין דולגובוליה, וולודימרץ, קווניצובסק (עיר חדשה), רפאלובקה וכו'. הירוק שולט בכל, חלקות יער, מישורי שדות עצומים וכרי-דשא. כמעט ולא רואים בני אדם במרחבים האלה, עדרי בקר מעטים במרעה, פה ושם עגלה רתומה לסוס. הבתים הכפריים דומים זה לזה, מסגרות ומשקופי החלונות צבועים בכחול-הדבר בולט במיוחד, הגגות מצופים בלוחות אסבסט.

נעצרנו שוב ליד המצבה של קבר האחים, על אם הדרך ביציאה מחלקת היער של רפאלובקה החדשה, חוצים את הכפר סוכובוליה ואת חלקת היער השנייה, אלה יערות דלילים יותר ממה שהיכרנו והנה משמאלנו מבני ענק שכמותם ולא-אינו כאן בעבר-ארובות עצומות, המתנשאות לגובה רב, של תחנת הכח הגרעינית של העיר קווניצובסק.

הכפרים וואראש, פולונוב וצ'רטורסקי אינם עוד, במקום עומדת עיר חדשה ובה כ-40,000 תושבים. לאורך הדרך משמאלנו הדאציות של תושבי העיר קווניצובסק, בקתות, בקתות עם חלקות אדמה מעובדות, לידן.

הגבעות שהקיפו את רפאלובקה הישנה פשוט

הביקור באלכסנדריה

שלום גולני

בשנת 1996 ביקרנו ברובנה ובלאכסנדריה - עיירה ללא יהודים. האוקראינים במקום אינם יודעים הרבה על היהודים שחיו בעיירה מאות בשנים והושמדו. רק כמה נשים זקנות, זכרו את המשפחות היהודית ואת שמותיהן. אחת מהן אפילו למדה איתי בבי"ס עממי, והזכירה לי שמות המורים. הבתים היהודים כמעט כבר אינם, חוץ מבודדים פה ושם... תחנת הרכבת "וולושקי" לא השתנתה, גם היום אין תעשיות מיוחדות באזור. הכפריים בסביבה מתקיימים מחקלאות, עובדים עם כלים יותר חדישים. מכוניות בודדות רואים ליד הבתים. את גשר העץ המפורסם החליף גשר מברזל ובטון, את דרכי העפר - החליפו כבישי אספלט.

ביקרנו ליד המצבה ביער "סביטי". בבית הקברות היהודי נעקרו המצבות וקיימים רק אבני הקברים. על מחצית שטחו של בית הקברות נבנו בתים, ביניהם עוברת דרך עפר. בשטח מסתובבים עזים, תרנגולות, ברווזים... עצוב מאוד... לבקר במקום. "אלכסנדריה של מעלה כבר לא קיימת, קיימת אלכסנדריה של מטה".



הביקור בקמין-קושירסקי ביום הזכרון - 1997

שושי פלג לבית דוניץ

חשתי חובה מיוחדת לעמוד היום כאן בפניכם, ניצולי קאמין-קושירסק והסביבה, להביט בעיניכם, העיניים שראו הכל, ולהביע במספר מילים את תחושותי.

תחושות של בת ליהודה דוניץ, זכרו לברכה, מסטוביכבה, ולחיה אמי היקרה לבית ברש מקאמין-קושירסק, שתיבדל לחיים ארוכים וטובים. תחושות של בת הדור השני, שברק בשנים האחרונות החלה לחוש את שעבר עליכם הגיבורים הניצולים.

בכל השנים שמעתי את הסיפורים, השתתפתי בחלק מהטכסים, אך משום מה נוצרה בתוכי - בת הדור השני - חומר, שאולי מילאה תפקיד מרכזי בהגנה עלי, כמו על שאר אחי בני הדור השני, ואיפשרה לי ולנו לגדול ולהתפתח, למרות הכל.

כפי שאמרתי, בשנים האחרונות התעורר בלבנו זיק חבוי, שדחף אותי ואת דב אישי, לצאת ולנסות לגעת בשורשים. וכך החלטנו (אני ובעלי דב), לבקר בעיירה קמין-קושירסקי והסביבה. המסע החל בקייב וביקור בבאבי יאר, עמק הבכא של העם היהודי, שגורלם של היהודים דמה לגורל היהודים בקאמין ובטיקוצ'ין, ובעוד עשרות עיירות בצפון אוקראינה ופולין. משם יצאנו ברכבת לקובל והמשכנו ברכב לקמין.

בקמין הסתובבנו ברחובות, חשנו וראינו הכל. ראינו את בית הספר "תרבות" שבו למדתם, ראינו

את שרידי המלון ברחוב קובל. ביקרנו בבית הכנסת שנותר בגיטו ומשמש כיום כמכולת, ובבית הכנסת שבמרכז העיירה המשמש כיום כגן ילדים. ביקרנו בבנין התרבות שהוקם על ידי הסובייטים במרכז הכר ששמה כמקום מסחר ליהודים, שוטטנו על גדות נהר הציר, ואף איתרנו את הבית של אמא ברחוב פילסודסקי ליד תחנת הקמה. יצאנו לבקר לחופי הניזורקה, ששימשה אתר בילוי לצעירי קאמין ואף הרחקנו אל תוך היערות ולאורך הביצות עד לסטוביכבה, כפר מולדתו של אבי יהודה דוניץ, שם מתגוררים עדיין פולנים אוקראינים הזוכרים היטב את המשפחה.

אך אילו יכלו הקירות והעצים לספר את שראו עיניהם, הארץ היתה רועדת. וכך, מרוגשים עד לעמקי נשמותינו, עמדנו מורכני ראש ליד בורות ההריגה שביער ליד קמין ובבית הקברות. עמדנו כשלנגד עינינו חולפים מחדש כל הסיפורים, סיפורי האקציות, סיפורי ההתעללות, וסיפור ההשמדה מצמרר השיער של יהודי קאמין-קושירסק. שם עמדנו והבנו, שלמרות הכל ובזכות הניצולים, ניצחנו. ניצחנו בזכות הרוח שנשתמרה על ידי המובלים למוות, ובזכות הרוח של אלה שהצליחו לברוח ליערות ולשרוד. עצם העובדה שעמדנו שם דב ואני, אולי כנציגי הדור השני, ניצחנו. ואת הניצחון הזה חובתנו לשמר מכל משמר כאן בארצנו הטובה לעד.

אני מבקשת כאן בפני כולכם סליחה. מכם הניצולים סליחה ממך אמא, על השנים שהקשבנו ולא הבנו, כי לא יכולנו להבין על השנים ששמענו ולא חשנו, כי לא יכולנו לחוש. אך מעתה הכל אחרת, כי היינו שם וראינו. היינו שם והרגשנו. היינו שם ונגענו במקומות הקדושים, נגענו בשורשים ובאלה שנותרו שם.

ומכאן כולנו ממשיכים יחד לעד.

אני מאחלת לכולכם בריאות ואריכות ימים ומקווה לראות את כולכם כאן גם בשנה הבאה.



קאמין קושירסק - גילוי המצבה 1992 בבית העלמין

אחר המלחמה

לסבא היקר

צחי קויפמן - נכדו של זליג קויפמן ז"ל

כי בחייך היית איש אשכולות,
אדם שידוע כל דבר לעשות
כשהאחרים אפילו לא רצו לנסות.

את זמנך תרמת לאגודת יוצאי "סרניק"
כי העבר על הלב היה מעיק
פעלת רבות למען העיירה
כדי שכולם יזכרו את מה שאירע.

אבל החיים סבא לא תמיד האירו פנים
וכשהם לא מאירים הם מפיה שחורים
ומי כמוך סבא יודע את סבל החיים
כשיושבים מרותקים לכסא לגלגלים.

והסבל המשיך, המשיך וגבר
עד השבת של כ"ד באב,
אותה שבת בה מחוג החיים נעצר דום
ואתה סבא אמרת שלום.

ועכשיו סבא כשהגוף טמון בפנים
והנשמה עומדת לצד אלוהים
יודע אתה בפנים
כי אותך לא נשכח לעולמים.

ולנו הנכדים לא נותר לקוות
שגם מהמרומים תוכל להמשיך ולראות
את מה שכל כך רצית לראות
לראות את גילית הופכת לנערה.

לראות את עומר עולה לתורה
וגם את לירז הולכת לתיכון
ואת גלעד מסיים את הגנון
לראות את שרוני נישאת לבחיר ליבה
ואותי, צחי, הולך לצבא.

דע לך, סבא, כי תמיד תהיה לנו פינה בלב
לסבא זליג הטוב והאוהב.

זה מכבר עברו להם 30 ימים ולילות
מאז עזבת אותנו בעינים אדומות,
אדומות ובוכות, מסרבות להאמין
שסבא שלנו איננו עוד בין החיים.

סבא הו סבא ! הימים חולפים
והלב עדיין קרוע מבפנים,
והדירה פתאום כל-כך ריקה,
כי רק לך היא מחכה.

איך זה סבא ככה פתאום
אמרת די ! ועצרת את השעון
אתה שנלחמת בעוז וגבורה
הרמת ידיים ושבת חזרה.

והימים חולפים והלילות עוברים
ותמונתך מתנוססת בחלומות הכי יפים,
בלורית קצוצה ופנים אדומות
והעיניים אוי, העיניים הכחולות
העיניים שמספרות את סיפור החיים
החיים ביערות עם החברים הכי טובים.
עם מתתיהו ואלק ועוד רבים אחרים
כשנלחמתם ביערות ווהלין הרחוקים.

ג'ינג'י הם קראו לך, הפרטיון הגיבור
שיצא לנקום בגזע השחור,
להרוג כל אנטישמי
להציל כל משפחה שנמצאת במסתור.

הימים חלפו ושרדת את המלחמה
עלית לארץ וביחד עם מרים הקמת משפחה,
משפחה שאני מקווה ומאמין
העניקה לך גאווה ושמחת חיים.

בארץ הצטרפת להפרחת המדבר
וב"סולל בונה" הפכת לשם דבר,
כולם רק לצידך ביקשו להיות



יארן פון לייד אין טרויער

אברהם בראונסטיין שטאטן, פילאדעלפיה



אייב
בראונסטיין
פילאדעלפיה
1998

די באן-סטאנציע, וואס איז געשטאנען פארבאריקאדירט מיט אויסגעשניטענע ביימער פון דערבייאיקן, דאטשע-וואלד, דאס האט עדות געזאגט, אז די יידישע פארטיזאנער, וועלכע די רוסישע צייטונג האט אנגערופן רוסישע בירגער, האבן די דייטשע-אקופאנטן, געלערנט בלס סיהאט מיר וויי געטאן צו זען, וויאזוי ס'איז פארניכטעט געווארן א פרעכטיקער וואלד מיט סאסנאווע ביימער, וועלכע האבן געדינט מיט זייער ריינער לופט צו היילן די מיט סוכאטע אויפגעגעסענע לונגען. מיט זיי איז אויך פארשניטן געווארן די יונגע פארלעך, וואס פלעגן קומען שפאצירן אין וואלד און חלומען וועגן א בעסערער צוקונפט. איך גיי אויף די קוליעס און מיין הארץ קלאפט. אזויפיל מענטשן... נאר קיין איין באקאנט פנים. קיינער פון די וואס האבן אונדז מיט 4 יאר צוריק, וויינענדיק און אן ווערטער, באגלייט, מיט דעם געדאנק: "ווער ווייסט צי מיר וועלן זיך ווען אמאל זען?" מיט שוועריקייט מאך איך מיר א וועג צווישן די אוקראינער, וועלכע קוקן אויף מיר מיט בייזע שפיציקע בליקן. און מיטאמאל... איך גלויב נישט מיינע אויגן. א באקאנט פנים! ... נישט מעגלעך?? א פרוי שטייט און פארקויפט בולקעס. איר קול וואס רעקלאמירט די סחורה איז מיר באקאנט. איך שטופ זיך נאענטער צו איר און זי דערזענדיק מיר - א סאלדאט אויף צוויי קוליעס, ענטשולדיקט זיך וואס זי האט מיר נישט באמערקט, זי וואלט פאר מיר פארהאלטן א בולקע, זי טרייסט מיר אז באלד וועט קומען איר שוועסטער מיט פרישע

אין מאי, יאר 1945, האבן זיך סוף-סוף געענדיקט 7 בלוטיקע לאנגע יארן, מיטן גרויסן נצחון פון די אלייערטע ארמיען בראש מיטן ראטן פארבאנד, פאראייניגטע שטאטן, ענגלאנד אין אנדערע, איבער נאצי דייטשלאנד עסטרייך, איטאליע אין זייערע פאכאלקעס פון פיעלע אנדערע פעלקער. צענדליקער מיליאנען קרבנות האבן באצאלט מיט זייערע לעבנס. פאר דער גאנצער פרייער וועלט איז דאס געווען א פולשטענדיקער נצחון איבער די שווארצע כוחות. פאר אונזיידן, שארית הפליטה, נעבעכדיקע רעשטלען, נאכן אויסראטן 6 מיליאן אונזערע עלטערן ברידער שוועסטער, קינדער, זיידעס באבעס איז דאס נישט געווען קיין נצחון, נאר א באפרייאונג פון א שרעקליכן קאשמאר וואס האט געהערשט במשך לאנגע שווערע בלוטיקע יארן.

אין מיר די נעבעכדיקע רעשטלאך זיינען געשטאנען פאר א שווערע דילעם, ווי די פאלקס - ווערטלעך האבן געקלינגען "ווי אהין זאל איך גיין?... אין וואס ווייטער ייד באפרייטער...". מ'האט מיר, פערזענליך, שוין איינמאל באפרייט אין 1939 ווען דער ראטן - פערבאנד האט אונטערגעשריבן דעם שענדליכן הסכם אזוי באווסטער "מאלאטאב - ריבענטראפ הסכם..." פארטיילן פוילן צווישן דייטשלאנד אין ראטן-פערבאנד. אין ווי געזאגט... אין יאר 1939, האבן די סאוויעטן "באפרייט" די פוילישע געגנט פון וואנען איך שטאם און זי אנעקסירט צו אוקראינע. פון דאן האבן זיך אנגעהויבן די צרות אין מיין שטעטלע, מאניעוויטש. דעם סך-הכל האב איך ערשט זיך דערוויסט ווען איך האב זיך נאך דער מלחמה אומגעקערט אהיים. וועגן דעם וועל איך שפעטער דערציילן.

אין 1940, האבן די סאוויעטן מיר מיט נאך אנדערע יידישע בחורים מאביליזירט, אין דער רויטער ארמיי, כאטש מיר זיינען סאוויעטישע בירגער נישט געווען. נאך 4 יאר פון קאמפן מיט די דייטשן, אוממענטשלעכע ליידן, בין איך געווען פריי צו גיין אהיים; אויף צוויי קוליעס און מיט א קערפער פול מיט ווינדן, אזוי ווי אן אונטערגעשאסענער פויגל וואס קומט צו זיין פארברענטן נעסט, בין איך אנגעקומען אהיים קיין מאניעוויטש.

דאס ערשטע וואס איך האב דערזען איז געווען

סחורה. הערנדיק איך קול, דערקען איך איר אז דאס איז שרה משה רונפלדס, דעם שטאטישן גביר'ס, טאכטער. איר טאטע, אז געווען א באווסטער סוחר נישט נאר אין אונדזער שטעטל, נאר אין דער גאנצער געגנט. "שרה זאג איך איר, איך דארף נישט קיין בולקע, איך דארף אן ענטפער, איז עמיצער געבליבן פון מיין משפחה?"

"ווער זענט איר?" פרעגט זי. איך זאג איר ווער איך בין. ווער מיינע טאטע-מאמע, מיינע שוועסטער און ברידער זיינען געווען. זאגט זי מיר, אז מיינער א ברידער געפינט זיך אין שטעטל. "יא, אייער ברידער בערל ארבעט דא אויף דער סטאנציע. ער רעדט אלעמאל וועגן אייך." זיין הויז איז געבליבן גאנץ און ער וויינט דארט."

איך לאז זיך אין דער ריכטונג פון מיין ברודערס הויז, נישטא קיין צייט אנצוקלאפן. איך פאל אריין אין שטוב...א פרוי וואס איך האב קיינמאל נישט געזען, 4-3 קינדער ביי דער וואנט און אין א בעטל ליגט א יונגערמאן מיט איין האנט. א מלחמה-אינוואליד. ער קוקט אויף מיר, באמערקט אז איך בין ענטוישט און פארלוירן. פלינק גיט ער א שפרינג אראפ פון בעטל, גיט מיר די לינקע האנט, פירט מיך אין א צווייטן צימער און רעדט צו מיר אויף אוקראיניש, "דו מוזט זיין בערקא'ס ברודער, אבראשא? אלעמאל אין וואלד, בעת פארטיזאנער זיינען געזעסן ארום פייער פלעגט ער רעדן וועגן דיר. ער איז געווען זיכער אז דו וועסט זיך אומקערן..." און מיט דעם לויפט ער ארויס פון שטוב. די פרוי דערציילט מיר, אויף פויליש, אז עס איז נישטא קיין עסן, נישטא קיין ווייניג... איך הער נישט וואס זי רעדט...מיין הארץ קלאפט האסטיק... איך דערהער פון דרויסן א הויכן געשפרעך און האסטיקע טריט. "בערקא", מיין ברודער בערל, פאלט אריין דער ערשטער, מיר כאפן זיך ארום. איך פארליר די קוליעס, און מיר פאלן ביידע אויף דער ערד... ער העלפט מיר זיך אויפהייבן, מען כאפט זיך ווידער ארום: "אבי מען זעט זיך לעבעדיקערהייט!"... אלע אין הויז וויינען, מיר שטייען אין מיטן צימער און טאפן איינער דעם צווייטן "איז דאס טאקע אויף אן אמת?" אזוי... בין איך דארט מיט מיין ברודער אפגעווען א שטיקל צייט. דער ווינטער גייט פארביי. עס איז ערב יום-טוב-פסח... איך באק מצות פאר עטלעכע יידישע משפחות. פארשטייט זיך פון חמצדיק מעל, אבער ס'איז דאך מצות...

נאך יום-טוב, דער וועטער איז שוין ווארעם, נעם איך מיינע קוליעס און פארלאז מיין געבורט שטעטל, מיינע באפרייער "די סאוויעטן" און לאז זיך אין וועג. ווו-אהין? געהערט אז דורך דער שטאט כעלם און דערנאך לובלין, קען מען אריבער די גרענעץ קיין אונגארן און פון דארטן איבער די בערג, קיין עסטרייך. אין עסטרייך האב איך זיך געטראפן מיט מיין ברודער בערל און מיר האבן זיך געלאזט צו דער איטאליענישער גרענעץ, מיטן געדאנק אנקומען קיין ארץ ישראל "פאלעסטינע". ביי דער גרענעץ זיינען מיר צעטיילט געווארן. די ענגלענדער האבן מיר צוריק געשיקט קיין עסטרייך אין א שטעטל מיטן נאמען "עדמאנט" אין געוועזענע ארמיי-באראקן. ווו מען האט געשאפן א פליטים-לאגער D.P. ס'האט זיך דארט איינגעשטעלט א יידישע "מלוכה". מיט א יידישן לאגער-פירער, יידישע פאליציי און א סאניטארע-אפטיילונג. אויך א וואלד-בריגאדע, וואס האט באדארפט צושטעלן האלץ פאר די איינוווינער פון פליטים-לאגער. די בריגאדע מיט מיר בתוכה זיינען געפארן אין די ארומיקע וועלדער, אויסהאקן בויער בכדי צושטעלן האלץ. מיר זיינען אפט באווארפן געווארן מיט שטיינער דורך דער עסטרייכישער אנטיסעמיטישער יוגנט. מאכט זיך איינמאל אזא פאל, מיר שטייען און מיר ווארטן נעבן די לאסט-אויטאס ארויסצופארן אין וואלד צו דער ארבעט. פלוצלינג דורך א הילכער, ווערט איבערגעגעבן אז די "יו-ען" האט באשטעטיקט, אז עס זאל געשאפן ווערן א יידישע מדינה, א היים פארן יידישן פאלק. מיר זענען געווען איבעראשט פון דער דאזיקער פריילעכער בשורה. מיר זיינען נישט מער "שטאטנלאז"! מיר די "בריגאדע האלץ-העקער", אנשטאט צו פארן אין וואלד נאך האלץ פארן צו דער באן-סטאציע, זינגען יידישע, העברעישע און רוסישע לידער מיט פריילעכע געשרייען צווייטן געגעבן די עסטרייכער, אז מיר האבן א מדינה. מיר האבן געשפּעט נחת, זעענדיק ווי די עסטרייכער פאר שרעק פארמאכן זייערע געשעפטן און פארשווינדן פון די גאסן. נאך א האלבן טאג פון דעמאנסטרירן, האבן מיר זיך אומגעקערט אין לאגער, צו הערן וויכטיקע רעדעס פון גרויסע יידישע פירער און געפייערט דעם היסטארישן טאג מיט דער האפענונג אז צו אונדזערע ליידן האט גענומען א סוף און וועלן זיך שוין מער קיינמאל נישט איבערחזרן.

עדותו של "חסיד אומות העולם" ב"יד ושם" מטביוק לברן ווקולוביץ'

חלב, לחם, תפוחי אדמה וירקות... אימי, אננה, היתה מבשלת בסיר גדול אוכל והביאה אותו כאילו לחזירים, אך למעשה העמידה את התבשיל בפתח המחבוא.

מה הניע את אבי להחביא יהודים? סיכון גדול נטל על עצמו. אילו היו תופסים את בני משפחת קמינצקי, היו הורגים אותם ואותנו. המניע? כלל אנושית! הרי אנחנו בני אדם ואבי ריחם במיוחד על הילדים הקטנים. הוא נדר נדר להציל את כל המשפחה, ויהי מה!

הנאצים הכריזו על מתן פרס לאוקראינים שיסגירו יהודים לגרמנים. אך למזלנו לא היו מלשינים.

אם כי רבים ידעו שהם נמצאים אצלנו. היו לי אחים ואחיות צעירים. אבי ציווה עליהם ועל כולנו לשמור סוד ולא לספר לחברים בבית הספר ולאף אחד שאנו מחביאים יהודים, וכך היה! כאשר הצבא הגרמני נחל מפלות בחזית החל לסגת. ה"קוזקים" ניצלו את המצב ועזבו לשרת אצל הגרמנים. הם ברחו ליערות להתארגן ולהלחם בהם וגם בצבא הרוסי, במטרה להקים מדינה אוקראינית עצמאית.

גודע להם שמשפ' קמינצקי מסתתרת בביתנו, הם פנו אליהם והזמינו אותם לבוא למחנה שלהם לעזור במלחמתם, כגון: לתקן נשק ולסרוג סודרים וגרביים.

לא היתה להם ברירה. בשעה שהם עזבו אותנו, נפרדנו מהם בדמעות ובחיבוקים והם נסעו לרציצה. עתה, אני בקשר הדוק עם בן-ציון ותודה לאל שהם נשארו בחיים. בן ציון ביקר אצלנו כבר 3 פעמים.

בשנת 1995 נמסרה עדות זו ע"י מטביוק לברן ווקולוביץ' ל"יד ושם" בירושלים.

העדות תורגמה מרוסית לעברית ע"י טובה גנדלסמן.

גר אני בכפר קטן ברודה ליד רטנה באוקראינה המערבית, המקום נמצא 60 ק"מ מקובל ו-70 ק". מבריסק.

בשנים 1939-1941 היה אצלנו השלטון הסובייטי. עם פרוץ מלחמת העולם השנייה, הגרמנים כבשו את האיזור והצבא הסובייטי נסוג אל האיזורים הפנימיים של אוקראינה. נשארו תחת השלטון הגרמני.

בכפר שלנו היו 300 בתי אב והוא משתרע על שטח רחב מאוד. משפחתנו מנתה 9 נפשות - הורים, 4 בנים, ו-3 בנות. השלטון הגרמני הקים משטרה שאליה גוייסו אוקראינים משתפי פעולה והם נקראו בפנינו "קוזקים". בכפר שלנו לא היו יהודים, אך ידענו משמועות שהגרמנים והשוטרים ה"קוזקים" רודפים אחריהם בכל מקום ורוצחים אותם.

בכפר הסמוך גורניקי, גר הרצל קמינצקי. אבי ווקולה היה תמיד בקשר הדוק ובידידות עימו. לא רק אבי גם אוקראיניים רבים מהסביבה העריכו אותו מאוד בגלל יושרו וכיבדו אותו כבן אדם הגון.

אבי היה איכר, אדם מאמין, איש פשוט וטוב לב. כאשר נפוצו שמועות על השמדת יהודים בכל מיני מקומות, צץ אצל אבי הרעיון לעזור למשפחת קמינצקי ולהצילה ממוות.

אכן, בזמן השואה משפ' קמינצקי בהרכב של 7 נפשות וביניהם 2 ילדים בגיל שנה וחצי ושלוש, מצאה אצלנו מקלט. אבי ווקולה ז"ל הכין עבורם מחסה באסם, ליד דיר חזירים. בנה "חדר" קטן בתוך קש ושחת. הכניסה היתה צרה ונמוכה שדרכה הם זחלו פנימה. לא פעם בלילות הקרים והמשולגים הזמין אותם אבי לבית להתחמם. הם הוותרו אצלנו במשך 7 חודשים.

ביום, דלת האסם היתה נעולה. מידי ערב יעקב הוכמן החתן ובן ציון הבן, יצאו מהמחבוא לבקש מהאיכרים האוקראינים מצרכי מזון. קבלו מהם -

מי יצילנו משכחה?

נתן לבנה

לאחר מאה ועשרים, כאשר רבים מאתנו, שבעי ימים (ורוגז) ייאספו אל עמיהם - מי ימשיך אז במפעל הנצחת זכר יקירינו, טבוחי והרוגי מלכות הרישעה, שאנו עוסקים בו בלי ליאות? שהרבה פנים ומטרות להנצחה זו. ואחת מהן - להזכיר לדורות הבאים להעלות אבדנם הטרגי של הורים, אחים, אחיות וכו', כירושלים החרבה, על ראש שמחתם. למען יזכיר ויאיר להם, כעמוד האש, דרכם לשחרור מעול זרים ואל הגאולה השלמה.

מי יבוא במקומנו - ובנינו אינם הולכים בדרכינו אלה, לא כאן ולא בארצות הפזורה. וחלק ניכר מה "מאה ועשרים" עוד מעט מאחורינו... אם כן, למי אנו עמלים? ולשם מה אנו "הורגים" את עצמנו על דברים שביום מן הימים יכלו מאליהם, יום, שאפשר והוא לא ירחק כל כך, כפי שרבים סבורים. אפילו השלט על הקיר "היכל יהדות ווהלין", סבורים הפסימיסטים, אותיותיו תשורנה אחת אחת כעלים בשלכת, עד שייעלם כליל. שהרי מטבע הדברים הוא שאותיות (קדושות) פורחות. כלום מישוהו אשם בדבר? טיעון זה אנו שומעים לעיתים מזומנות באסיפות ובמפגשים והוא בא לידי ביטוי בצורות שונות גם בכתב יד ובמכתבים המגיעים אלינו. אנשים תמהים על שהאיש אינו עונה, או שאינו יודע לענות על שאלה זו, ומה לעשות בכדי לעניין את בנינו במעשינו, למען יטו גם הם אוזן ולב ושכם לפעילות זו של דור ההורים, יוצאי המקומות ההם, שלדידם חובה קדושה היא. אך לא אצטט הרבה מאימרות כנף אלה שבע"פ ובכתב, אם כי יש ביניהן הברקות ביטוי מענינות, למען תקצר היריעה ולמען הקדם פיוס לרוגז.

איפה הבנים כולם?

אין ספק שדור ההמשך, אלה הבנים, הוא כמובן הפתרון הטבעי והאידיאלי של הבעיה, אך לאן נעלמו?

הבנים? ומדוע אין מעשה האבות סימן לבנים ציוני דרך? "הסיבה לא חשובה" יענו לך רואי השחורות בלשון בוטה, "העובדות הן שקובעות בשטח". "הבו לנו בנים ואם אין - מתים אנחנו", מקוננת רחל אחת מודרנית בשפת החומש.

ובכן, רחל האם המודרנית היקרה, בנים הרבה שיתענינו במפעלנו זה באמת אין, ואפשר שגם לא יבואו במהרה, אך מכאן ועד ליאוש רב המרחק. רווח והצלה, נקווה, יקום לנו ממקום אחר, אולם לפני כן נברר נא לעצמנו מדוע, באמת, לא באים הבנים ומדוע אינם נוטים להמשיך ב"מורשת אבות" כביטוי השגור בפי רבים מאתנו. מהי הסיבה שדור שני ל"גאולים", ביניהם רבים משרידי השואה שחזו את המאורעות-מוראות על בשרם ורק בנס נצלו מגיא-ההריגה הגדול הזה - דור שני, ביניהם של הנצולים, רואים בשוויון נפש את הוריהם מבקרים בערב אוזכרה "לוקאלי" או בבית עלמין לקבר אבות סמלי. ואם אלה כך, בנים לשאינם שרידי השואה (כביכול) לא כל שכן.

דומה שהסיבה לכך היא אחת שהיא הרבה. אחדות מהן ניתן למנות בקלות: רבים ההורים המבקשים לשכוח, ביחוד אנשים שאבדו בני משפחה והצליחו להקים משפחות בשנית ולפיכך גם לא שוחחו כמעט עם ילדיהם על כך; הורים נרתעו מלנגע את ילדיהם במרה שחורה ובסיוטים המבעיתים אותם-עצמם בלילות - וכי לא די בכך אלא שגם הילדים, צאן קדשים אלה יסבלו, כלום חסרות לבנים דאגות "טריות" משלהם, החל מגיל צעיר? מלחמות, מלחמות בהן פסיכולוגיות, רגשיות ושל צער-גידול-בנים,



וכו', ושהם, ההורים עוד יבואו להוסיף עליהן ? וגם המורים בבתי הספר השונים רחפו כאילו על פני השטח בהישאלם ובדונם בבעיות השואה ואיש כהבנתו ינהג. אפילו ספרי הזכרון השחורים והכרסתנים בבית אבא נטלו כאילו כל תיאבון מהבנים לעיין בהם ברצינות... בהטילם עליהם משום מה שיעמום ומרה שחורה, ואשר מעטים גם, לפיכך, העיתונים וכתבי העת שהזכירו אותם ובוודאי שלא דנו בהם כל עיקר...

כאמור, אלו הן רק אחדות מהסיבות הרבות שהרתיעו את הבנים בזמנו מלימוד השואה בכלל, ושל ה"פרטית", של הוריהם הם, בפרט, בהרגישם שגם ההורים, למעשה, מעוניינים בכך. ושתיקה גוררת שתיקה ורתיעה גוררת רתיעה והדברים מתפתחים כפי שהם מתפתחים. נושאים שממעטים לשוחח עליהם והרי הם בבחינת טאבו.

דור שלישי - הנכדים

ואף על פי כן - לא אלמן ישראל ואין מקום ליאוש. סימנים של שינויי כיוון מגלה דווקא דור שלישי-הנכדים. כי חל שינוי כיוון בשטח זה גם בבתי האולפנא השונים. מהיסודיים ועד לגבוהים. כאילו בפתאום נזכרו בשואה.

כאילו בפתאום נזכרו לדעת ששורשי המדינה שלנו הם, בכל זאת, -השואה. ושורשים אלה, ככל שעובר הזמן, מעמיקים והולכים. כדרך שורשים של אילנות גדולים בטבע. ושורשים חיים, או כאלה ש"קמים לתחייה", כעוף חול זה, הם גם מכאיבים תמיד. שהרי אלה הם מסוג "השורשים הכואבים". העם הארמני התחיל לחוש מחדש את הכאב שנים רבות לאחר שרבים בעולם סבורים היו שהוא שוכך והולך עד שנדמה היה שאיננו עוד. וכשתינקות ובנים לומדים בבית רבם, הם נזכרים שמהו מכל זה הם שמעו אי פעם מפי הורים בבית ויותר מכך-מפי סבא-סבתא שהם "חיו" את זה, והרי הם באים לשאול, לשמוע, "לשאוב" חומר לחיבוריהם ממקור ראשון - והרי הם מבקרים יותר ויותר בבית סבא-סבתא, לעיתים אפילו את סבא רבא -וכיוון שכן, מדוע שלא יבקרו ביום מן הימים גם בבית שהוקם לזכרם של סבים וסבות בני דור טרום ראשון, שהם היו בעיקר קרבנות השואה, ביחוד שגם בבית זה יש מי שמספרים להם על כך. והם עושים זאת, אמנם, יחד עם אחרים. ופתאום הם מגלים שאלה, אכן, השורשים שלהם, אישית ושל העם כולו היושב בציון וירושלים, שהקים מחדש את מדינת ישראל ... שורשים, שבמקומות רבים בעולם החלו אנשים, מנשיאים ועד עבדים של תמול שלשום, כל כך לחפש אחריהם.

אכן, מחובתנו אנו להקל עליהם התקרבות זו. את החזרה ל"מקורות" ול "שורשים". בגילוי האמת המרה המכאיבה מאוד; בחלוקת מילגות לימודים ומחקר שבמדינה עשירה ברוח ועניה בחומר-משאבים הן חשובות מאוד לדור הצעיר, החדש; במתן פרסי הצטיינות בשטח היציב כבשטחים מסויימים, אחרים בשיתופם כשוויים בין שווים.

במה דברים אמורים ? במעשינו אנו. אם נשכיל להחזיק מעמד תוך עבודה יוצרת ונרחק מוויכוחי-סרק ולא נטה אחרי מריבות-זוטא ותככים קטנים המאפיינים אולי את אחב"י בכלל, שהם עם קשה-עורף, כידוע "שני יהודים-שלוש דעות". שכן יש בפלגנות זו משום סיכון הישגים, כפי שזה משתקף במפלגות פוליטיות למשל. אלא שאנחנו-לא מפלגה פוליטית אנחנו. האם אין חובתנו כלפי הדורות הבאים אי-המנעות מלסכן את מה שהושג ומאמץ דרוך לגיבוש ? זהו תוכן שאלתו של פרופ' יעקב טלמון בספרו "בעידן האלימות" (הוצ' עם עובד, עמ' 378). המסקנה שהוא מגיע אליה גזורה כאילו בשבילנו (כמו לעם ישראל כולו). אכן, העדר עבודת צוות בתום לב מונע גיבוש ואף גורם התפוררות.

"והגדת לבנך" נאמר. אלא שבנך בגר בינתיים ואפשר ששוב אין אוזנו כרויה ואין שעתו פנויה לדברך. וכי מה בכך ? העולם לא חרב. יש עצה: והגדת לנכרך ! הנה הם באים אליך, הנכדים, לשמוע מה בפך:...



קול קורא לדור ההמשך

יהודה מרין

רצופים על קיומה הפיזי של המדינה והאומה על כל הכרוך בכך.

מטבע הדברים בעיות הבטחון, מעמידים בצל נושאים חברתיים רבים לרבות השואה והשלכותיה. ולכן אין זו משימה קלה, אך אין לנו ברירה, אנו חייבים לגייס כל קורטוב של מחשבה ויוזמה כדי להחדיר למודעות של הדור הצעיר את הערכים של יהדות ווהלן. ולרתום אותם למלאכת הקודש להמשיך ולטפח מורשת יהדות זו, להמשיך ולחזר את שרשרת אבות ובנים.

אנו עם למוד סבל בכל הדורות. דברי הימים של העם שזורים בחורבן הבית הראשון והשני, הגליית עם ישראל ממולדתו, 2,000 שנות גלות, התנכלויות, השמדה פגיעה ביסודות קיומינו, האינקוויזיציה בספרד, גרושים תכופים מארצות אירופה המערבית והמזרחית כאחד, פוגרומים ברוסיה הצארית ועד ימינו אנו. הגרוע מכל השואה שבמימדה ובאכזריותה אין לה אח ורע גם עתה, כשאנו במדינה יהודית גאה וחזקה נמשכות ההתנכלויות והמזימות להכחידנו.

עלינו, על שרידי דור השואה, מוטלת החובה למצוא את הדרכים המתאימות להעביר את המסר לדורות הבאים. דור ניצולי השואה הולך ונעלם ועימו מידע חשוב להבנת ההיסטוריה של השואה. ועלינו מוטל התפקיד לחדש את העימות בין הדור הצעיר של ימינו לבין דור השואה:

1. אנו מחויבים לפנות לכל הארגונים של יוצאי ווהלן, בישראל והתפוצות (בטרם יעלמו פיזית...) לבקש להמציא לנו רשימות שמיות של הבנים והבנות, יוצאי הערים והעיירות בוהלן רבתי.
2. לארגן כנס ארצי של דור ההמשך, לבחור נציגות לשתף אותם בכל המתרחש בהנהלת האגוד של יוצאי ווהלן.

לראות בהם שותפים לכל הנכסים הרוחניים והפיזיים וממשיכי הדרך של איגוד יוצאי ווהלן בישראל.

אנו מקווים שקריאתנו והתמדה בנדון יביאו את בני דור ההמשך להיות שותפים להרגשתינו ומודעים להמשכיות המשימה.

אנו בני הדור, שחשנו את מאורעות השואה האיומה לא עשינו די בכדי להנחיל לדור שלאחרנו את המורשת המפוארת של יהדות ווהלן. עלינו לבחון דרכים ולשתף את דור ההמשך, בטיפוח המורשת. עמלנו במשך עשרות בשנים בכדי לשמור על הנכסים הרוחניים, התרבותיים החברתיים של יהדות ווהלן ומוסדותיה. כיצד נצליח להבטיח המשך טיפוח אותם ערכים? איך לבצע הלכה למעשה, משימה זו? נאמר בצורה גלויה, בראיה בלתי משוחדת ואולי בדרך של ביקורת עצמית נוקבת, הדור שלנו לא הצליח במאמציו להקנות לדור ההמשך את התודעה של יהדות ווהלן שהוכחדה.

מיד לאחר השואה נהגנו, מתוך זהירות מופרזת ורצון לשחרר את ילדינו מהמועקה של החוויות הקשות שהיו מנת חלקנו בעבר. השואה נשארה חרותה עמוק באמצעות של אלה שעל גבם חשו את אכזריות ההשמדה, מאידך, חששנו שהצעירים בישראל ובתפוצות לא ירצו להיות ממשיכי הגחלת. אע"ז ואומר-אצל הדור השלישי וגם הרביעי התעורר לאחרונה הרצון לחיפוש שורשים, ללמד ולדעת את האמת המרה והאכזרית, בכדי להשכיל להאבק בתופעות אנטישמיות בעודן באיבן. כבר היום פועלים ומשחזרים מכחישי השואה ואוייבי עם ישראל מחדש, תוך סילוף מגמתי, את ההיסטוריה כל כך קרובה לנו. כיצד זה יתכן כשבנינו, כשעדיין חיים עדי השואה, תתנהל תעמולה ארסית על "תרמית אושוויץ", מופצים ספרים של פסאודו-מדענים על "מיתוס ששת המיליונים". אם תחילה, הדור השני ראה את הוריו מנותקים מהשורשיות והמשכיות היסטורית ביולוגית משפחתית, הרי אצל הדור השלישי והרביעי הולכת ומתחזקת השאיפה ללמד ולדעת איך קרו הדברים האיומים. זוהי כבר מחשבה לא רחוקה מהכרתו, זוהי בשבילו לא אפיזודה טראגית לא שלו. אמנם השואה טרם חדרה לתודעה האישית והקולקטיבית ואולי כאן התשובה להתעניינות של דור ההמשך בעבר הטראגי - השואה?

המציאות בימינו מספקת ללא הרף באופן רצוף ומתמיד, מאורעות אקטואליים, מלווים מאבקים

א בריוו צו מיינע וואהלינער יידן

דניאל כץ

וואכעדיק זייער פידואק, שבתדיק איז געווען דער ספר, וואכעדיק די האק. פושעטע מענשן אבער נישט פראסטע. יידן מיט יום-טובדיקע נשמות. א בעל עגלה האט געקענט א קאפיטל תהלים, א סוחר א בלאט גמרה. א יינגעלע א פרשה חומש, א בוחרל א גאנצע שטיק רש"י אין מיידלעך דעם שיר השירים.

די וואהלינער יידן האבן געשטאנען מיט ביידע פיס אויף דער שווארצער ערד פון וואהלין. מיט דעם פויער, דער שכן האט מען גוט געלעבט. מען האט קיינמאל נישט געלאכט פון דעם פויער, הגם מיר האבן זיך גערעכענט אלס "אתה בחרתנו". ס'האבן גלעבט בשכנות יידן, אוקראינער, פאליאקן, צ'עכן, רוסן און אפילע דייטשן. וועגען דעם אלעמען קען מען זאגן אמאל איז דאס געווען, היינט זענען שוין גארנישט פאר אונדז פארבליבן. אלעס איז פארברענט. די הייזער און די שטיינער זענען פאר אונדז א גרויסער שווארצער אש, ווי נאך א גרויסער שרפה. אויך היינט וואקסן דארטן בלומען. אבער דורכגעווייקט מיט יידישע טרערן, אונגעזאפט מיט יידיש בלוט. יעדער שטוב וואס איז פארבליבן, איז איין אומבעקאנטע פארבליבענע מצבה, פון יעדער וואנט, פון יעדן פענסטער און טיר הערט זיך דער געוויין, דער וידוי וועלכע זקנים האבען אפגעזאגט ווען מען האט זיי געטריבען צום טויט.

דארטן זענען פארבליבן אונדזערע ברידער, זיי זענען צעווארפן צווישן פעלדער און וועלדער. באוואקסן איז דער צוגאנג צו זיי. קיינער ווייסט נישט דעם וועג אהין, כדי אוועקלייגן א בלום און זאגן קדיש. פאר אונדז דארט געבוירענע, איז אלעס פארבליבן אין אונדזער הארץ.

מיט 50 יאהר צוריק, איז געבוירען געווארן די יידישע מלוכה. מיט שכל, כח און ווידערשטאנד

וואהלינער יידן, וואהלינער מענשן! דא, אין וואהלין, האבען געלעבט יידן, מענטשן, אבער אנדערע ווי אומעטום. יעדער קאנט האט געהאט זיינע מנהגים, זיין הארט לעבן. אפילו דער אויסזען האט זיך געביטען און געווען אנדערש. אז מען לעבט לאנג צווישן נישט-יידן, האט זיך צו אונדז עפעס צוגעקלעפט. א ווארט, א ליד-אלע האבען געווען יידן, אבער אין יעדער געגענט אנדערע... נישט בעסערע, נאר אנדערע.

מיר זענען וואהלינער יידן

אין יאהר 1922 האט דער דיכטער פרץ מארקיש געשריבען א פרעכטיגע פאעמע "וואהלין". ער בעשרייבט דארט דאס אייגנהייט פון די שטעטלעך אין וואהלין, ווי ראבנע, קובל, לוצק און אנדערע. וואהלין מיט איהר אומבאגרענעצטער שיינקייט פון דער "זריחה" און "שקיעה" פון די וועלדער און פרוכט. די וועלדער פון די בערעזעס, דעמבעס און די שלאנקע סאסנעס. ביי יעדן הויז קוסטעס, גערטנער, פיר קאנטיקע בייטן מיט גרינס אויך בלומען.

ווער פון אונדז האט שבת נישט געגאנגען אין סוד אריין. די עפל האבן אויסגעזען ווי קעפעלעך פון קינדער מיט רויטע בעקעלאך, די ברוינע בארענעס, מיט אזויפיל טעמים. די טונקעלע פלאמען און די רויטע וויינשל. קוק נישט, פרעג נישט, נעם און עס... (דאס דערציילט פ. מארקיש). און אט א אנדער בילד פון דער פאעמע. א בעזונדער ארט פערנעמען די וואכיקע ירידים. אויסער דער שטאדט, דער מארק פון די פערד. הויכע יידן מיט לאנגע גרויע בערד. יעדער איינער פול מיט כח, גבורה און ארענטליכקייט, ערנסטקייט און שמייכל. שבתדיק איז געווען זייער קאפאטע,

האבן געזוכט וועגן און ווינקלעך זיך צוראטעווען. ווען מען האט זיי געכאפט, האבן זיי געקאפעט מיט די פיס, געביסן מיט די ציינער, זיך ווידערגעשטעלט און זיך נישט געלאזט פירן צום טויט.

גרויס איז די רשימה פון אומבעקאנטע העלדן, יינגע און עלטערע פון אונדזער יידישן וואהלן. 50 יאהר פון גרינדונג די יידישע מלוכה, 50 יאהר פון קאמפן און שטאלץ. 50 יאהר פון א סך מעשי-גבורה, ס'האט דארך איין שורש - 2000 יאר האבן מיר דערציילט וועגן די מכבים. מען האט נישט געלאזט פערגעסען פון וואנען מיר קומען. מען האט נישט געלאזט פארלעשן די פינקען פון האפענונג. דער ישראלדיגער פליער (טייס) וואס איז אראפגעשאסען געווארן (און יום כיפור קריג) איבער דמשק, זיין מאמע, איין וואהלינערן האט אנטיילגענומען אין די שלאכטן ביי סטאלינגראד. קיין איבערייס פון דער גבורה און וידערשטאנד איז נישטא.

טייערע וואהלינער פריינד. לאמיר שטאלץ זיין און די פייערונג פון 50 יאהר דער יידישער מדינה. מיר וואהלינער יידן האבן אויסגעפיהלט אונדזער חוב. מיר דערציען יעצט קינדער און אייניקלעך וועלן אויך ווייטער שפינען די ווערטפולע פעדעס פון וואהלינער יידן. נישטא די בתי מדרש פון וואהלן, נישטא די ביבליאטעקן פון יעדן שטעטל, נישטא אונדזערע הייזער און אויך נישט די בתי-קברות.

מיר האפען און זענען זיכער, אז די הערצער, דער כח, דער ווילען פון די וואהלינער יידן איז יא פארבליבן ביי אונדז, און מיר וועלען טוען אלעס, עס זאל פערבלייבן אויף אייביג.

זייט געזונט!

אייער וואהלינער פריינד
דניאל כץ - ורשה 1998.



איז זי אויפגעשטאנען. לאמיר א קוק טאן ווי אזוי אונדזערע זיידעס און עלטער זיידעס, טאטעס און ברידער האבן זיך באשיצט. בשעת חמעלניצקיס גזרות (1648-1649) צוישן די וועלכע האבן פארטיידיגט די שטעט, וועלכע יידן האבן געשאפן אין געבויט. בשעת דער ערשטער וועלט מלחמה, בין השמשות - ווען איין מאכט איז אוועק און א צווייטע נאך נישט אנגעקומען, האט זיך און יעדן שטאט און שטעטל אין ווהלן געשאפן איין זעלבסטשוץ ("סאמואברונה"), מיט מעסערס, שטעקנס און אמאל אויך מיט געווער. יעדן נאכט פלעגן זיי שטיין אויף דער וואך, אפהיטן זייער גוטס און פארטיידיגן דעם כבוד פון ווייבער און טעכטער.

ווען די גרויסע שווארצע כמארע האט באדעקט דעם הימל פון איירופע, זענען וואהלינער בחורים און מיידלעך געווען אומעטום, אויף יעדן פראנט און אין די וועלדער אין דער סאווייעטישער, פולישער, צ'עכישער, פראנצויזישער, אמריקאנער, בריטישער ארמיי. די יידישע בריגאדע פון ישראל און אין א סאך פארטיזאנישע אפטיילונגען. איך האב זיך אנגעטראפען אויף נעמען פון וואהלינער בחורים און מיידלעך וועלכע האבן אנטיילגענומען אין די גרעסטע שלאכטן אויף די שווערסטע פלעצער. ביי סטאלינגד, ביי דעם דניעפער, סטאכוד, בוג און וויסלע. זיי זיינען געווען פון לוצק, ראבנע, קאבעל, סארנע, מאניעוויטש, טורצין, לודמיר, רפולבקה, קולקי, סופיובקה, קמין-קושירסקי, קליוואן, און נאך... א סאך שטעט אין שטעטלעך. גרויס איז די רשימה פון די אומגעקומענע. דארפען טאקע מיר, די פארבליבענע דערציילן און איבערחזרן פאר דער היסטאריע. מיר האבן געלאזט די וועלט זיך איינרעדן אז יידן האבן געגאנגען ווי שאף צו דער שחיטה, איין גרויסע עוולה האבן מיר בעגאנגען לגבי וואהלינער יידן. אפילו די גבורה פון די קליינע קינדער, וועלכע

"קונצרט בצל החיים"

קזימיר קוז'ניבסקי

והנה הזכרונות על האשה המופלאה אלכסנדרה דו'בייצקה, אשר מתוך הקרבה עצמית ורגש אימהי חם, הסתירה ילדים יהודים בשואה. בתור חסידת אומות העולם יש לה עין המוקדש לה עם טבלת זיכרון באתר יד-ושם בירושלים, אך אותם דפים בספרו של דניאל כץ המספרים על מעלליה, מהווים את ההנצחה הנעלה ביותר.

זכרונותיו על גיסו בערל שרשניבסקי, חבר הארגון הלוחם של גטו וילנה - והרי וילנה היתה העיר היהודית ביותר בעולם כולו, הזכרונות על שיינדל שפיץ, הנערה היהודית היפהפיה מקולקי הלוחמת בסטלינגרד, וכך התיאורים של עשרות צעירים וצעירות, כולם מוזהלים, שנלחמו ומתו מות גיבורים במלחמת העולם הזאת, שהיא בעצם גם מלחמה יהודית וגם מלחמה פולנית. אחדים מהם שנותרו בחיים העלו את זכרונותיהם בפני דניאל כץ, זכרונות על בני משפחתם ועל הקרבות שבהם השתתפו בכל החזיתות, כולל אלה של אנדרס בחזית האיטלקית.

דניאל כץ מציג בפרווה היפה והמרשימה שלו דמויות עשירות מאוד מכל הבחינות, המרגשות אותנו עד לדמעות המופיעות בעיניו של הקורא. יחד עם זאת הן מעוררות בנו רפלקסים הסטוריים בקשר לאותן דמויות של יהודי פולין מחבל ווהלין. אני קורא ובעצם אני חווה חוויה מוסיקלית בספר הנפלא הזה על עברנו המשותף ובפעם המי-יודע-איוו, תופסת אותי עגמימות רבה לגבי האבידה הגדולה של תרבותנו וחברתנו הלאומית, כאשר הפושעים ההיטלריסטים רצחו חלק גדול של בני עמנו - ואכן הם היו בנים ללאומיותנו המשותפת לשני העמים.

דניאל כץ הוא מעריץ גדול של המוסיקה היפה והגדולה והנה המוסיקה הזאת צלילה מהדהדים בכל סיפוריו. גיבוריו וידידיו שרים את אותה מוסיקה. מתקבל הרושם של קונצרט אבל המנוגן בצורה ספרותית על קברם של יהודי פולין, קונצרט המנוגן למתים, אשר אותו הם כבר אינם שומעים, אך אנו קוראים אותו...

דניאל כץ תרם לספרותנו הפולנית ספר שלאמיתו של דבר הוא בלתי רגיל. ספר כביר. אינני מהסס להשוותו לאנדרטה שהוקמה בורשה לזכר לוחמי גטו ורשה; מעין מענה ספרותי לעבודתו הפיסולית של רפפורט, יתכן שאף יותר חי ויותר נוגע ללב מאשר פסל של אבן. כיוון שתמיד היתה המילה הספרותית היה יותר מן השיש המלוטש... אני חוזר שנית על דברי: זהו הספר היפה ביותר על יהודי פולין.

קטע מתוך מאמר ביקורת ספרותי שנתפרסם בפולין על ידי העיתונאי קזימיר קוז'ניבסקי. תורגם מפולנית ע"י שמואל אפרת.

דניאל כץ - מי שהיה לפני מלחמת העולם השנייה עיתונאי שהשתייך למחנה השמאלי הראדיקלי היהודי בפולין, ולאחר המלחמה - עיתונאי ומחבר ספרים בידיש ובשפה הפולנית, פרסם גם מסות וספרים על השואה של יהדות פולין וכן על הספרות היהודית בפולין. עתה, כשהוא סובל מעיוורון, הוא כתב ופרסם ספר לגמרי לא רגיל. הספר הזה מכיל עשרים ושניים פרקי-זכרונות על החיים שלו ושל בני משפחתו, קרובים וידידים שלו ובעצם על קהילה שלמה של יהודים שגרו בעיירה קטנה בוהלין, שגודלה כגודל הסיכה ושמה קולקי, וגם בקמיון-קושירסקי.

התיאור מתחיל בתקופה שלפני מלחמת העולם הראשונה, ממשיך אל תוך מלחמת העולם ולאחריה. הזכרונות הללו כתובים כל כך יפה. אינני מפקפק להודות כי הספר "קונצרט למען החיים" הוא יצירה ספרותית משובחת ביותר וגם מרגשת ביותר, שמעבירה לנו את זכרם של יהודי פולין שאינם עוד. אלה הם יהודי פולין שחיו בוהלין ונרצחו על ידי קלגסי היטלר. רבים מהם גם נפלו בקרבות למען פולין, בחזית המזרחית ובחזית המערבית, בצבא אנדרס ובפרטיזנים שלחמו ביערות. ואלה ששרדו גרים כעת בישראל, בארצות הברית ובמדינות אחרות במערב.

אם המילה "קונצרט" מגדירה מוסיקה יפהפיה ומבט אל האמנות המצטיינת של היצירה המוסיקלית, אותה שואפים אנשים רבים לשמוע עם בוא הערב - הרי שהכותרת של הספר, "קונצרט למען החיים" היא בעצם קונצרט של המתים המנוגן בשביל החיים ששרדו. זהו סיפור המעביר לנו רשמים מדויקים להפליא של זכרונות שנכתבו על ידי הסופר העיוור דניאל כץ, שאיבד את ראייתו לפני שנים אחדות. דומה שדווקא מסך האפילה שירד עליו ומסתיר ממנו את עולמו הנוכחי, הוא שמאפשר לו להעלות את זכרונותיו מן העבר הרחוק בצורה כה יפה ומרגשת.

היו לנו כבר ספרי זיכרון על יהודי ורשה, לודו' וקרקוב שיצאו לאור גם בפולין וגם בישראל. אלה הן בדרך כלל יצירות חשובות בעלות ערך דוקומנטרי, המנציחות את ההווי היהודי-פולני שהינו מיוחד במינו בקנה מידה עולמי, מציאות לאומית, חברתית ותרבותית. אולם אף אחד מהסופרים האלה אינו מעביר לנו מסר ריגושי ולבבי כל כך כמו ספר זכרונותיו של דניאל כץ. יש בו תיאור מפורט של בית הוריו בעיירה הווהלינאית הקטנה, של בתים ומשפחות יהודיים מן הכפרים והעיירות של ווהלין. הוא מספר על אמו, אחיו, אחיותיו, ידידיו ומכריו הרבים שנרצחו, נפלו במלחמה, נאבקו נגד האויב הנאצי ובתוכם גם נשים - בחזיתות השונות של המלחמה.

משדה ההריגה

צפורה וינשטוק

אחי. רצייתי לחזור לגיטו, אבל הייתי פצועה ולא יכולתי. נכנסתי לאשה הפולנייה, שמסרנו לה את ביתנו בזמן שעברנו לגיטו. השתניתי עד כדי כך, שלא הכירה אותי וחשבה אותי למבקשת נדבות. ברגע שזיהתה אותי התעלפה מפחד, מפני שהיא חשבה שאני מתה כבר. הפולניה טיפלה בי, ובקשתי ממנה, להודיע לאחי הנמצא בגיטו שאני חיה. היא הלכה וספרה ליהודים שהיו בגיטו, אבל הם לא רצו להאמין. היא נתנה להם סמני היכר. אז יצא אחי ועוד מישו והצליחו להכניס אותי לגיטו. הסתירו אותי מבלי שהגרמנים ירגישו בי, הואיל והייתי פצועה והייתי זקוקה לטיפול רפואי. דבר שכלל לא היה קל, שילמתי סכומים גדולים בזהב שנשאר לי מהבית. מפעם לפעם עשו בגיטו חיפושים והוציאו להורג אנשים, כשלא היה בידיהם כרטיס עבודה. הצלחתי להתחמק מהם כמעט שנה, כל עוד הגיטו היה קיים. בשנת 1943 חיסלו את הגיטו, בשעה שהגרמנים התנפלו עלינו לפתע לא הספקתי לראות אפילו את אחי. ברחנו עם עוד משפחה לתוך מקלט. שמענו את הצעקות של היהודים שהוציאו אותם ממחבואם. כאשר לא יכולנו יותר להתקיים במחבוא, החלטנו לצאת ולברוח לאיזה כפר. בזמן הבריחה ירו עלינו, וחלק מאתנו נפלו במקום. אני, עם עוד זוג הצלחנו לברוח. באנו למקום ששם התחבאו יהודים. ישבנו כמה ימים ולא רצייתי להישאר באותו מקום. אחרי שהלכתי משם מצאו אותם והוציאו להורג. זה נודע לי אחרי זמן מה.

אחרי נדודים שקשה לתארם, חזרתי העירה ונכנסתי אל גוי אשר מסרנו לו את חפצי ביתנו, חשבתי אולי גם אחי נמצא שם. נודע לי שאחי לא נמצא בחיים. רצייתי ללכת לאן שלא יהיה, אפילו שיירו בי, מתוך לב שבור וכאב, שלא נשאר לי כבר אף אחד מהמשפחה, אבל גורלי היה להישאר אחת מהמשפחה. בעלת הבית הסתירה אותי, בלי שהשכנים ירגישו בי. שם היו עוד כמה יהודים (ביניהם משפחה בשם שויב), עד ששוחררתי על ידי הצבא האדום.

היינו משפחה של 6 נפשות. ראש המשפחה, יוסף וינשטוק התעסק במכלת סטונאי ברחוב קובלר. כשהנאצים נכנסו, שדדו את כל רכושנו. חלק מהרכוש חילקנו בעוד מועד בין הגויים, וקוינו שבמשך הזמן נקבל מהם בחזרה. אבל תוך זמן קצר העבירו את כל היהודים לגיטו. בין אלה שהוצאו לגרדום היו גם הורי ואחי הבכור אפריים. הייתי אז בת 13. מכל המשפחה נשארו רק שלושה בחיים. אלה שנשארו שוב המשיכו בעבודות שונות בלי תקווה, כל אחד ידע מה צפוי לו.

הנאצים הקיפו את כל הגיטו על ידי שוטרים אוקראינים וגסטפו. אי אפשר לתאר את התמונה. שוב הצלחתי עם אחותי ואחי הצעיר להתחמק. הסתתרנו במערה, אבל מצאו אותנו. אספו את כולנו לבית הסוהר, שם בחרו בעלי מקצוע לעבודות מקצועיות, ובין אלה גם את אחי. אותנו הביאו במשאית לפיאטידין ששם הוכן בור בשבילנו. בשעת הנסיעה היה אסור להרים ראש אי אפשר היה לברוח. באנו למקום. ציוו עלינו לפשוט את הבגדים והמיתו את המובלים בנשק אוטומאטי. אנשים נפלו לתוך הבור, אחד על השני. בין המובלים אל הבור הייתי גם אני ואחותי. היתה לנו תקווה ונחמה שאחי ישאר בחיים. ככל שהתקרב תורי אל בור המוות, לא יכולתי להסתכל מה שנעשה. למזלי נשארת ביין האחרונים. ירו גם בי. נפלתי בתוך הבור, שהיה מלא מתיים. נשארת בשורה למעלה, פצועה בשלושה מקומות, הם חשבו אותי למתה, וגם אני בעצמי לא ידעתי מה אתי.

נרדמתי. בלילה התעוררתי ומישו דיבר אתי מתוך הבור כמה מלים. זו היתה אשה. ומיד הפסיקה. בבקר באו פולנים לכסות את הבור. הואיל ולא רצייתי שיכסו אותי בחיים, הרמתי את ראשי והם נבהלו בראותם אותי חיה בבור המתים. אמרו לי לברוח. השאלה לאן? אני ערומה ופצועה, אבל הם צועקים לברוח. יצאתי, הלכתי בשדה ושכבתי בתוך ערימת קש. באו מהכפר לקחת מהקש והרגישו בי. הביאו לי בגדים ולחם, אמרו לי ללכת מכאן. הסתובבתי בכפר. אחרי כמה ימים הלכתי העירה, מפני שעוד נשארו בגיטו בעלי מקצוע וביניהם גם

הארגונים בפעילויותיהם

ארגון יוצא אוסטראה (OSTROG)

יוסף גליצקי - יו"ר הארגון

שלטונות העיר וכן מצבות שביזמות ועד הארגון ובמימונו. מצבה מרשימה על קברי האחים בעיר החדשה באוסטראה, שבגילוייה השתתפה משלחת מכובדת מישראל, ארצות הברית ורוסיה. בטקס השתתפו שלטונות העיר ורבים מתושביה. כן הוקמה לאחרונה מצבה על קברי קדושים בעיר נוטיון ליד אוסטראה שגם שם הוצאו להורג ילדים ונוער מיהודי העיר. גילוי האנדרטה בנוטיון יתקיים בשנים 1999 וגם לטקס זה תצא משלחת מארגוננו.

הארגון מקיים קשר הדוק עם ראשי העיר אוסטראה לשם שמירת נקיון המצבות והסביבה. יש לציין שאנו נתקלים ביחס אוהד.

ועד הארגון הוציא במשך השנים שני ספרים על העיר ותולדותיה.

הראשון הוצא על ידי בן ציון איילון השני על ידי חיים פינקל בתקופה שעמדו בראש ועד הארגון. יש לציין כי הספר בשפת אידיש הוצא על תולדות העיר ויהודיה. עוד בשנים 1954, בארגנטינה על ידי בן העיר מיכל גרינס. כל הספרים אולו. פעולה נוספת שיש לציין היא רכישת חדר בבית התפוצות בתל אביב בעזרתו הנדיבה של בן עירנו מקנדה, מלצר, והוקדש לקהילת אוסטראה ובו הוקמו מוצגים שונים המנציחים את העיר ובמיוחד תבנית שלבית הכנסת הגדול על שם מהרשא"ה בחדר מתקיימים ימי עיון וסמינריונים בנושא השואה.

הארגון פעיל במסגרת איגוד יוצאי ווהלין ונציגו משמשים כחברי הנהלת האגוד ולוקחים חלק בפעולות השוטפות. מטרת הארגון להקדיש מזמנו לקורות הדור השני והשלישי לפעולות ההנצחה ושימור זכר הקהילה על יהודיה.

ארגון יוצאי אוסטראה בישראל הוקם בשלהי מלחמת העולם השנייה. הארגון התארגן לקלוט את שארית הפליטה שהחלה להגיע לישראל. קומץ אנשי אוסטראה שהגיעו לארץ ישראל בשנים שלפני המלחמה החליט על הקמת הארגון של יוצאי העירה, בראשו הועמד זלמן גרשפלד, מרים ובן ציון איילון (ברניק) ואחרים. משימתם הראשונה היתה לבדוק כיצד ניתן לעזור לעולים החדשים להקלט בארץ. מייסדי הארגון הציבו לפניהם כמטרה הושטת עזרה לניצולים מהשואה ומטרה שניה להנציח את קהילת אוסטראה על יהודיה שהושמדו. הפעולה הראשונה היתה קביעת לוח זכרון במרתף השואה בירושלים. נטעו עצים ב"יער הקדושים" של הקרן הקיימת לישראל. כן הוחלט על קיום אזכרה לזכר הקדושים, דבר אשר מקיים עד היום הזה באחד מימי האקציות בהן הוצאו להורג יהודי העיר. בד בבד עם האזכרה מקיים הארגון מדי שנה בשמחת תורה קידוש מסורתי בהתאם לנוהג שהיה קיים בעיר מדורי דורות.

בשנים האחרונות הארגון משתף יותר ויותר נציגי הדור השני והשלישי באירועים אלה. ארגון יוצאי אוסטראה נרתם באופן פעיל בכל הפעולות להקמת היכל ווהלין. כמו כן נרכש חדר הנצחה בהיכל בו מוצגים תערוכה קבועה של תמונות ופרטים מהעיר. החדר הועמד לרשות יד ושם לקיום פעולות יום יומיות.

לפני כארבע שנים נבחר ועד ארגון חדש פועל במיוחד להנצחת יהודי העיר בארץ ובעיר אוסטראה. בין השאר חודשה המצבה שהוקמה בבית העלמין בחולון לפני מספר שנים. בבסיס האנדרטה הוטמן עפר מקברי הקדושים, שהובא מהעיר, מגיא ההריגה. באוסטראה עצמה הוקם גל עד על ידי

אלכסנדריה

שלום גולני

- אנו יוצאי קהילת אלכסנדריה החלטנו להנציח את הקהילה הנפלאה הזו ולכבד זכרה בכמה מפעלי הנצחה:
- א. הוצאנו ספר יזכר "פנקס אלכסנדריה"
 - ב. הקמנו מצבה לזכר קדושי העיירה בבית הקברות בחולון
 - ג. הקמנו מצבה על קבר האחים (הבור)
 - ד. אנו מטפלים בגידור שאריות בית הקברות היהודי באלכסנדריה והקמת מצבה ל-100 הנרצחים שפיתו אותם לחזור לעיירה.
 - ה. שמה של אלכסנדריה מופיע בעמק הקהילות של "יד ושם" בירושלים.
 - ו. נטענו חורשה ביער הקדושים ליד ירושלים ע"ש קדושי אלכסנדריה.

ל ו צ ק

יהושע צווינגל

שרידי החרב יחד עם ילידי לוצק שעלו ארצה לפני השואה החליטו יחד להקים "יד ושם" לזכרם של יקירינו שנרצחו בשואה. הקמנו אירגון יוצאי לוצק הפועל בהצלחה. בהיכל ווהלין רכשנו חדר. הפעילות שהיתה עד כה: הגשת עזרה חומרית לעולים חדשים שהגיעו מרוסיה, חילקנו מילגות לתלמידים וארגנו מסגרת-דור ההמשך.

בשנת 1990 יצאה משלחת בת 25 חברים מישראל ומארה"ב ללוצק. השלטונות הקימו אנדרטה לזכר 26,000 יהודי לוצק והסביבה שנרצחו בידי הנאצים ועוזריהם. בשנת 1996 ביקרו ב"פולונקה" שולה, שמואל, וסטרץ' יעקב. עם שובם ארצה הציעו לגדר את השטח מסביב לקבר האחים. אימצנו את הרעיון. ערכנו מגבית בקרב הלוצקאים שתרמו בעין יפה.

בלוצק חי היום הח' פינקלשטיין-שעקב נסיבות הינו השומר האמיתי והנאמן למקום. בח' אוגוסט 1998 ביקרו חברים ב"פולונקה" ודווחו לנו על הטיפול ונקיון שמצאו ליד מצבת הקדושים.

החלטנו ביום הזכרון, בשעה שאנו מקיימים בהיכל יהדות ווהלין אזכרה, לקיים באותה שעה התייחדות עם זכר יקירינו על קבר אבותינו ב"פולונקה". השנה הוגשם הרעיון.

בערב הזכרון (1998) הח' סטרץ' אירגן בעזרתנו תערוכת תמונות "לוצק עד ימי השואה".

נרתמנו לגייס את הדור הצעיר לפעילות בארגוננו, על מנת להעביר במשך הזמן לידיהם את ניהול האירגון, אנו תקווה...





בן-ציון קמינצקי

רטנה והסביבה

בחדר "רטנה".

11. בשנים 1994, 1995, 1997 ביקרו משלחות ברטנה והסביבה. ב-1995 נסעו 10 חברים להשתתף בטקס הסרת הלוט מעל המצבה שהוקמה בגבעת פרוכוד. בטקס השתתפו ראש המחוז, פרנסי הכפרים מהסביבה וכ-400 אוקראינים. התנוססו דגלי ישראל-אוקראינה, נישאו דברים גם בעברית. הונחו עשרות זרים על רקע מרש אבל שהשמיעה התזמורת העירונית. הדלקנו נרות נשמה, נאמרו "אל מלא רחמים" ו"קדיש" ושרנו "התקווה". שלחנו אליהם קלטת וידאו מהטקס. במצבה ובצמחיה מטפחים גם ילדי ב"ס פרוכוד. בתאריך הרצח (26.8) הם פוקדים את המקום ומדליקים נרות ומניחים זרים. כל שנה שולחים אנו אגרות לשנה החדשה ומקבלים מהם מכתבי תודה וברכה.

12. הועבר מפקד בארגוננו והתוצאות הן-78 בתי אב, כ-580 צאצאי יוצאי רטנה והסביבה.

13. מדי שנה חילקנו מילגות ע"ש רווי כגן ז"ל לצעירים שכתבו עבודות בנושא המשפחה והעירייה בעת השואה.

14. מספר פעמים התקיימו מפגשי משפחות ביער בן שמן. המפגשים נשאו אופי של פיקניק משפחתי בחיק הטבע.

15. הועד הקיים מורכב מ-5 חברים, שניים הם נצולי השואה ושלושה דור ההמשך.

16. ארגוננו פעיל באיגוד עולמי של יוצאי ווהלין ונציג משמש כחבר בהנהלת האיגוד.

תכנון המשך ההנצחה

א. גידור סביב אתר ההנצחה בגבעת פרוכוד. עדים מתושבי המקום יודעים לציין את מיקום בורות המוות, על כך קבלנו מכתב הסבר מראש הכפר. ב. להקים מצבה במגרש צ'פליק (600 נרצחים). ג. להקים מצבה במגרש רייץ-ספונצ'יק (110 נרצחים).

ד. להקים יד זכרון בכניסה לבית העלמין מלפני השואה שנמחק מעל פני האדמה.

ה. להזין שמות הנספים במחשב בבית התפוצות וכן לחפש רטנאים באינטרנט.

קוראים אנו לצעירים להצטרף לפעילות הארגון. הועד מאחל לחברים - זאב גרוב ויהודה כגן החלמה מהירה, בריאות ואריכות ימים.

עם גמר מלחמת העולם השנייה, יוצאי רטנה והסביבה בישראל התארגנו והקימו ועד שהושיט עזרה לשרידי החרב שהגיעו ארצה וכן הקימו קרן הלוואות לעולים. כמו כן החליט הועד להקים יד ושם לקהילה שלנו - להנציח את הקדושים. נקבעה פעילות רבת-ערך, הנמשכת יובל שנים. החברים מקדישים את זמנם ומרצם במסירות רבה להנציח את זכר הקהילה.

להלן פירוט מפעלי ההנצחה:

1. במרתף השואה, על הר ציון בירושלים, נחקק השם רטנה על לוח שיש.
2. נטענו ביער הקדושים חורשה של 1,000 עצים ע"ש קדושי רטנה והסביבה.
3. הוקמה מצבה לזכר הקדושים בבית העלמין בחולון.
4. נבנה "היכל יהדות ווהלין" בגבעתיים. חברי הועד דאז היו בין היוזמים. רכשנו חדר הנקרא בפינו חדר "רטנה". אגב, החדר נרכש בשיתוף עם אירגון יוצאי קמין-קושירסק.
5. יצא לאור בארגנטינה ספר הזכרון לעירנו באידיש. גם בישראל יצא לאור ספר בעברית.
6. השם קהילת רטנה חקוק בסלע "בקעת הקהילות החרבות" ביד ושם בירושלים.
7. בתאריך י"ב אלול נערכות אזכרות שנתיות בהיכל יהדות ווהלין. בערב הזכרון האחרון (תשנ"ח-88=199) השתתפו כ-100 חברים, רבים היו מדור ההמשך. בפתח הערב נשאו דברים והושמעו בחליל צד פרקי נגינה נוגים שהשרו אורה נאותה למעמד.
8. "לכל איש יש שם"-במהלך הטקס כל משפחה הדליקה נר זכרון לזכר בני המשפחה שניספו והקריאו שמותיהם. היה מעמד "יזכור" מכובד. הועד מסר דו"ח על הפעילות השנתית. היתה משאלה לבקר בשנה הבאה ברטנה. נרשמו עד כה 10 חברים.
9. חרטנו על לוחות אלומיניום בגודל 50 X 35 שמות הקדושים שניספו בשואה, חיילים שנפלו במערכות ישראל ושמות הנפטרים בישראל ובחו"ל. הלוחות חוברו כספר התלוי על הקיר בחדר "רטנה".
10. הוקמה מצבה על בורות יקירינו שנרצחו בגבעת פרוכוד, י"ג אלול תש"ב - 26.8.1942.
10. הובאו רגבי עפר מקבר אבותינו בגבעת פרוכוד, מלאנו אגרטל בעפר קדוש זה התלוי על הקיר

ארגון יוצאי מניביץ והסביבה בישראל ובחו"ל

יהודה מרין



מצבת זכרון
לזכר הקדושים
והלוחמים של
מניביץ והסביבה
בחולון 1994

וזו לשון הכתוב על האנדרטה:

"לזכר קדושי מניביץ והסביבה (וההלין) שנרצחו והושמדו בשואה בידי הגרמנים ועוזריהם, ג' באלול תש"א-כ"ג באלול תש"ב, העיירות חרבו אך בניהן הקימו יחידות פרטיזניות מהוללות שלחמו בגבורה באויב הנאצי ונקמו במרצחים 1941-1945.

כדאי לציין, שהאנדרטה מושכת את תשומת לבם של תלמידי תיכון, סטודנטים, לעבודת סמינר על האנדרטה ומשמעותה הוענקה מילגה מטעם איגוד יוצאי ווהלין, שתינתן השנה בערב חלוקת מילגות - חנוכה 20.12.98.

בהקמת האנדרטה לזכר הלוחמים (פרטיזנים וחיללים) מבני ווהלין ליד היכל ווהלין, שהוקמה בשנת 1997 השתתפו בצורה פעילה זאב רווה ויהודה מרין. מניביץ צועדת בראש מספר הלוחמים (כ-90 שמות). מניביץ חקוקה ב"בקעת הקהילות החרבות" ב"יד ושם" בירושלים. את המפעלים החשובים שהצלחנו להעביר הוא גבית עדויות חיות מפרטיזנים לוחמים ושוכני מחנות המשפחה. העדויות הודפסו והועברו ל"יד ושם", על בסיס פרסמנו 2 ספרים: א. הספר "כאורנים גבהו" - עדויות מלוחמים מבני מניביץ, לישניבקה, פובורסק, הורודוק, ב. עבודת מחקר אוניברסיטאית על מחנות משפחה ביער "עיירה ביער", ג. העדויות מופיעות בכל ילקוטי ווהלין שהוצאו עד כה ומשמשות עדות חותכת על חלקם של צעירי מניביץ והסביבה במאבק נגד הנאצים ועוזריהם. אנו מתכננים להוציא אלבום משולב - של קורות העיירה עם תמונות מלפני, בתוך השואה ואחריה. בתקווה שנוכל להמשיך לתרום למען הנצחת מורשת יהדות ווהלין בעתיד בעזרת הדור השני והשלישי - אנו דור השואה עושים מאמצים לשלבם בפעילות למען יזכרו ולא ישכחו!

לסיכום, אציין שארגון יוצאי מניביץ פעיל במסגרת איגוד יוצאי ווהלין ונציגינו משמשים כחברים בהנהלת האיגוד ונוטלים חלק פעיל בכל פעולות האיגוד.

ארגון יוצאי מניביץ והסביבה הוקם בשנות ה-50 בארץ. היה מספר לא רב של משפחות שהגיעו בתור חלוצים לפני פרוץ המלחמה. ראוי לציין שהוותיקים, אם כי מספרם לא היה רב, גילו התעניינות רבה וחיפשו דרך ליצור קשרים עם אלה מיוצאי מניביץ שהחלו להגיע מיד עם תום המלחמה.

ראשוני העולים היו בודדים - פרטיזנים שנטלו חלק פעיל בפעילות הפרטיזנים בוהלין ומשפחות שחיו במחנות משפחה בחסות הפרטיזנים.

בשלהי שנת ה-40 ותחילת שנת ה-50 מנתה "הקהילה" של יוצאי מניביץ כ-100 משפחות ואז התחילו להתארגן יוצאי מניביץ והסביבה, במסגרת ארגונית. אסור לשכוח שהעיירה מניביץ שמנתה בשנת 1941 למעלה מ-3000 תושבים יהודים, רובם לא היו ילידי המקום, אלא יהודים מכל קצות האימפריה הרוסית החל מקייב, ממוסקבה, פטרוגרד עד לובלין וכמובן יהודי העיירות וכפרי הסביבה. על כן אי אפשר להצביע על קשר של מאות בשנים בין תושבי העיירה. בכל זאת הארגון פעל בצורה סבירה, נאספו כספים וכן תרומות מבני העיר מחו"ל. הוקמה קופת גמ"ח - שכספיה אמנם חולקו, אבל לא הצליחו לאספם חזרה, על כן ניתן לראות בקופת הגמ"ח מעין קופת סיוע לנוקמים.

בשנות ה-50 רכש זקן-הארגון, אברהם פוכטיק ז"ל, חלקה בבית העלמין "שומרי שבת" בזכרון מאיר בני ברק, שם הוטמן עפר ואפר מקבר האחים במניביץ וכן קרעי גווילי תורה שהובאו על ידי בן-עירנו זאב רווה (וואווע ווערבה).

אנו מקיימים מזה למעלה מ-40 שנה אזכרות לקדושינו. בכ"ג באלול - יום החיסול הטוטאלי של יהודי מניביץ והסביבה. ראוי לציין, שקברו של "חזון איש" זצ"ל נמצא בסמוך למצבה שלנו. (סבורים שהוא ביקש להיטמן ליד המצבה של קדושי מניביץ). בשנות ה-90 עת נתקבל חוק על ידי הממשלה האוקראינית לאפשר להקים מצבות על בורות בו נורו יקירינו. היינו בין הראשונים שהקמנו מצבה במניביץ בשנת 1991.

גילוי המצבה התקיים בחודש אוגוסט 1991 בהשתתפות כ-20 איש מישראל, מוהלין ומיוצאי מניביץ מרחבי בריה"מ. המצבה שמורה היטב על ידי אוקראיני מקומי ופולניה. ביום הזכרון מדליקים נרות ומניחים פרחים. ביום האזכרה האחרון, בכ"ג באלול ערך הכומר הקתולי המקומי תפילה לזכר הקדושים. אנו מתכננים לערוך ביקור בקיץ הקרוב למצבה. אנחנו תפילה שאמנם הביקור יתקיים.

בשנת 1993 הקמנו אנדרטה לזכר הקדושים והלוחמים של מניביץ והסביבה בחולון. האנדרטה, פרי תכנונו של הפסל יוסף וישניה, בולטת בעיצובה ובייחודה. שילוב של אבדון, של התקוממות ולחימה של צעירי העיירות

קמין-קושירסק והסביבה

אברהם ביבר

ו. הקמת מצבה לזכר הקדושים בבית הקברות שבחולון.

ז. הקמת מצבות בגיא - ההריגה שקמין קושירסקי והסביבה.

ח. הקמת אנדרטה לזכר פרטיונים ולוחמים - יהודי ווהלין בחורשה ליד היכל ווהלין. האנדרטה מומנה בעיקרה ע"י 3 משפחות יוצאי קמין קושירסקי והם:

1. משפ' אבא וזיסל קלורמן

2. משפ' ישעיהו ורוזה זרצקי.

3. משפ' אהרון ופראדל סוקול.

באנדרטה חרוטים שמות כ-900 פרטיונים ולוחמים שנפלו בקרבות או שנפטרו. ביניהם כ-50 שמות יוצאי קמין קושירסקי והסביבה.

דור ההמשך

לצערנו, לא הצלחנו (עד כה) ועודנו מקווים לרתום לפעולה נציגים של דור ההמשך. אנו מתכננים לערוך מפגש של נציגות דור זה בחנוכה הבאה עלינו לטובה ותקוותנו, שיימצאו המתנדבים לקבל ולדרוש את המושכות של ההמשך. אנו גם מתכננים לערוך בקיץ הבא (1999) ביקור של דור המשך בעיירה והסביבה. פרטים על כך יבואו.

עלי לציין את פעילותו הברוכה של חברנו פישל ליזורוק, המכהן בתפקיד יו"ר האירגון מאז פטירתו של יעקב פלאט ז"ל. הרינו לאחל לו עוד הרבה שנים של עבודה פוריה.

ולבסוף, עלי להעלות על נס את פעילותו של אבא קלורמן ז"ל, שדאג לצרכי הארגון ובעיקר בסיוע הקשור לקליטת גל העליה מרוסיה בעשור האחרון.

עם פטירתו (לפני 4 שנים) ממשיכה אשתו הגב' זיסל קלורמן, תבל"א, להיות מעודכנת בנעשה בארגון ובין יוצאי הקהילה. הריני לאחל לה עוד הרבה שנים של פעילות ברורה בארגון שלנו וביתר המוסדות שהיא פעילה בהם. ישר כות.

עם גמר מלחה"ע ה-2 הגיעו רוב הניצולים - שארית הפליטה, למסקנה שאין אנו יכולים להמשיך להתגורר בגולה. עינינו היו נשואות לארץ ישראל, פלשתינה דאז. וכך ביחד עם ניצולי הגטאות, הגיעו בעליה בלתי ליגלית לפלשתינה. מתוך כוונה לבנות את ביתנו ועתידנו כאן, במולדת היהודית. בארץ, שהישוב היהודי מנה אז רק כחצי מליון יהודים נפגשו עם כמה עשרות משפחות יוצאי קמין-קושירסקי והסביבה. שהגיעו הנה כחלוצים ורובם התגוררו אז בקיבוצים ובמושבות. עם החלטת האו"ם (כ"ט בנובמבר 1947) על הקמת מדינת יהודים בארץ ישראל, פרצו מיד קרבות מצד הערבים שהתנגדו להחלטה זאת של האו"ם. כל הגברים גויסו למלחמה ואף נפלו בקרבות. צוינו שמותיהם של הנופלים במלחמת הקוממיות:

א. שמואל ווליניץ מקיבוץ רמת הכובש.

ב. שלמה קלורמן מקיבוץ נגבה.

ג. ברוך שפירא - מתל אביב. יהיה זכרם ברוך בגמר הקרבות, המשיכו להגיע לארץ עשרות ומאות מבני יוצאי העיירה והסביבה, שהקימו כאן את בתיהם.

הוקם כאן ועד יוצאי קמין - קושירסקי והסביבה, שסייעו בקליטתם של העולים. בראש הוועד עמד יעקב פלאט ז"ל.

בנוסף לסיוע לעולים, דאג הוועד להנציח את הקרבנות והשוואה שעברה עלינו בעיירה והסביבה, כגון:

א. הוצאת ספר "קמין - קושירסקי" הכולל את ההסטוריה של העיירה וכן ספורים של ניצולים.

ב. הקמת קרן הלוואות לעולים ולנצרכים.

ג. נטיעת חורשה ביער הקדושים (ליד ירושלים) ע"ש קדושי העיר והסביבה.

ד. הקמת אבן-זכרון בהר ציון שבירושלים.

ה. רכישת חדר בהיכל ווהלין (בשיתוף עם יוצאי רטנה) ובו תמונות מהעבר וכן הנצחה של שמות הקדושים.

לזכרם

שלמה פרלמוטר ז"ל (1927-1997)

מירי איבלר-פרלמוטר

בשם המשפחה - הרעייה שושנה והבנות דורית ואושרית

שלמה פרלמוטר, בן אשר ומרים לבית אוליצקי, נולד למשפחה ציונית בעיירה קטנה רטנה במזרח פולין.

למד בביה"ס "תרבות", בו ספג את סיפורי התנ"ך והשפה העברית, השפה בה דיבר עם חבריו, תוך שאיפה לעלות לארץ.

שלמה בהיותו נער, עבר את תקופת השואה, בה איבד את כל משפחתו. ברח ממחנה העבודה והגיע ליחידת הפרטיזנים. נילחם במסירות נפש נגד הגרמנים ואף זכה לאותות גבורה. כביטוי של הוקרה על הצטיינותו בלחימה נשלח, עוד בטרם נסתיימה המלחמה, ע"פ בקשתו, ללימודים במוסקבה. על אף הסכנות בימים ההם, מודרך באידאל הציוני, מצא את נתיב העלייה בדרך לפולין. הצטרף לפעילות באירגון העליה הבלתי ליגלית במסגרת המוסד של "הבריתה וההפעלה". לאחר תלאות הגיע (לראשונה) לחופי הארץ, אך גורש לקפריסין ע"י הבריטים. בהיותו בן 19 זכה להגשים את חלומו עם עלייתו ארצה פעם שנייה.

שלמה כותב ביומנו:

"הרצון לעלות לארץ ישראל הייתה תקוותי היחידה. ידעתי שאתגבר על כל המכשולים ואעלה" עם הגיעו ארצה החל ללמוד היסטוריה ותנ"ך באוניברסיטה העברית בירושלים. עם פרוץ מלחמת השחרור הצטרף ל"הגנה" בשורות מגיני עיר הבירה.

שלמה נשא את שושנה והקימו קן משפחתי עם שלוש בנותיהם.

במשך כעשרים שנה כיהן כמנהל בית הספר התיכון של צה"ל. בשליחות זו סייע רבות לקצינים, שניבצר מהם ללמוד לימודים רצופים, עקב גיוסם לצה"ל עם הקמת המדינה. בשנים 1974-1977 נשלח ע"י הסוכנות היהודית לארגנטינה, כמפקח על החינוך העל-יסודי-בבתי הספר העבריים, בהיותו גם מנהל הסמינר למורים בבואנוס-אירס. בשובו ארצה נרתם להוראה בתיכון. שלמה פרלמוטר ראה בחינוך יעוד, לו הקדיש את מירב זמנו ונפשו. בצאתו לגימלאות מהמכללה לתעופה ע"ש "הולץ" ברשת עמל המשיך שלמה בהכנת בני הנוער לבחינות הבגרות באזרחות ובהיסטוריה. אהבת הארץ ותחושת השליחות היו חלק אינטגרלי מאישיותו. שלמה ראה את האבדון וזכה לקחת חלק פעיל בתקומת ישראל.

שלמה פרלמוטר חש ציוני פנימי להנחיל לצעירי ישראל את מורשת העם ובמרכזה-העמקת המודעות לשואה ולגבורה. למימוש שליחות זו עשה שעות רבות וימים עם תלמידים, עם מורים, חיילים וקצינים. הירבה בשיחות עימהם, בשעורים, בהרצאות ובהנחיה צמודה בעבודות כתיבה ותיעוד יהדות פולין, תוך טיפוח מודעות השואה וגילוי הלחימה. שורת חייו נדמה במאי 1997, שבוע לפני יום הולדתו ה-70. שלמה היה אב וסבא נפלא לנכדיו, מורה גדול לרובות תלמידיו, איש אשכולות, רב-דעת, שהעניק והקרין מסירות, אהבה ואמונה לכל הסובבים אותו.

"איפה ישנם עוד אנשים כמו האיש ההוא!"



לזכרה של דינה אברבך ז"ל (מתוך דפי עזבונה)

קרב חג הפסח, אני חולמת בגעגועים ובכאב, בחזרה לתמונות ליל הסדר של חג הפסח בבית הורי במניביץ'. ההכנות לחג, סיווד ומירוק הבית, הורדת הכלים הכשרים, המיוחדים והיפים, וביעור החמץ. על השולחן הערוך, נוצצים הפמוטים הכסופים עם גרות דולקים, הכוס ההדורה של אליהו הנביא, המצות וקערת ליל הסדר, מכוסים עם מפיות בד מריקמה.

בראש השולחן "מיטת הסבה" לבנה, עליה ישב אבא לבוש ב"קיסל" לבן והדרת פניו קורנת על בני המשפחה היושבים סביב. אמא בבגדי חג עטורת שביס, מברכת על הנרות בשלוות קודש ובאמונה. "או גוט יום-טוב" חג שמח, מברך אבא את בני המשפחה בשובו מתפילת החג בבית הכנסת, יחד עם אחי שרוליק, "המוז'ניק", הבן יחיד.

הילדים מתיישבים סביב השולחן על פי סדר קבוע, רוח'לה הבכורה על יד אמא אני אחריה, סוניה'לה אחרי שרוליק ליד אבא. יין הצימוקים נמוג לכוסות הנוצצים. אבא מקדש על היין בניגון של חג, "סברי מרנן ורננן". עיני כולנו נשואות אליו כאשר פותח בקריאת ההגדה בהטעמה וכולנו קוראים אחריו בניגון ובשירה את סיפורי יציאת מצרים בהתלהבות עד כדי התמזגות לקול אחד. לאט לאט אנו ניתקים מעולם המציאות ומתעלים לעולמות אחרים.

שרוליק עם עיניו הגדולות, בקולו היפה שואל את הקושיות, "מה נשתנה..." יציאת מצרים, מעבדות לחירות, בוקעים את הים, נודדים במדבר, עמוד האש בראש המחנה, חוצים מכשולים, מקבלים עול התורה והעם כולו מתקרב לארץ הבחירה. קולו של אבי מהדהד באוזני עד היום בכאב המפלח את הלב. ערפל סמיך מכסה את החזיון של תקופת הדמדומים בחיי קהילה יהודית תוססת באחת העיירות של ווהלין - מניביץ'.

מרחק הזמן לא עמעם ולא הפיג עד היום הזה את הוועזע הקשה מן הבשורה המרה והטרגית שקיבלתי בחודש אפריל 1944 מהגב' וירה קובלסקה, בתשובה למכתב ששלחתי אליה ממרחקים. נשארתי לבדי בעולם אכזר, הרגעים האחרונים של יקירי רודפים אחרי בליווי הועקה "שמע ישראל..."! נדמו הקולות, יללות חרישיות בכל קצוות העיר, רבה המבוכה, השמש דעכה ביום ועלטה כסתה הכוכבים בליל. אימת מוות שולטת בחלל, הכל עבר וחלף כחלום פז ואני תמיד לנצח אתם.



לזכרו של יוסף צביבל ז"ל

אבא יקר,

אנו נפרדים ממך היום בני המשפחה: אמא, ילדים, נכדים, נינים וחברים. חלק מהקהל הנוכח כאן הוא "אוד מוצל מאש" כאשר הודות לך, לחזון שלך, לתושיה ואומץ-הלב, ניצלו חיי יהודים רבים.

אנחנו כילדים ידענו על השואה דבר אחד, שהיהודים הלכו כצאן לטבח. רק לאחרונה הסתבר לנו כי אתה, האבא שלנו, הצלחת לחבור למכר אוקראיני והקמתם יחד יחידה קרבית, שרובה ככולה היתה מורכבת מבחורים יהודים וכן הקמתם מחנה משפחה של נשים, זקנים וילדים שהיו בחסותם של הפרטיזנים היהודים - לעיתים למורת-רוחם וחמתם של הפרטיזנים הלא-יהודים, אבל



נאלצו להבליג לאור ההרכב של הלוחמים.

אנחנו הילדים בבית, לא שמענו סיפורים על השואה ורק מפעם לפעם גונבה לאוזננו האימרה "בזכות אבא שלך אנחנו בחיים".

רק בגיל מבוגר יחסית התחלנו להבין, כי בבית שלנו נמצא סיפור מיוחד, סיפור שתרים להיסטוריה של עם ישראל דפי-גבורה ותעוזה.

אני, בנך משה, עומד כאן ומצדיע לך, אבא גבור. אני גאה לשאת את שמך ומבטיח לך שגם אנחנו, ילדיך, וגם נכדיך, נמשיך את דרכך על אדמת ארץ-ישראל. אנו מלווים אותך היום כשאתה הולך מאתנו בשיבה טובה. אתה יכול לנוח על משכבך בשלום ובהגיעך לפני כסא כבודו להיות מליץ טוב עלינו.

תהא נשמתך צרורה בצרור החיים ובלבנו ונשמותינו תשכון לנצח.

"שלום אבא, שלום גבור".

מתוך דברי הספד שנשא בנו משה צביבל

דוד בליישטיין ז"ל



באשר רוב הלוחמים ביחידה זו היו יהודים. תושבי המחנה גמלו לפרטיונים ככל שיכלו, הופעלה טחנת-קמח, ששרתה את איכרי הסביבה וסיפקה קמח לפרטיונים ולתושבי מחנות המשפחה הוקמה מרפאה בה עבדו במסירות בנות המחנה כאחיות רחמניות. הנשים סרגו סוודרים, צעיפים, גרביים. ילדים ונערים הועסקו בהפקת "טול" - חומר נפץ מפצצות ישנות ששימשו כחומר נפץ לפיצוץ רכבות, גשרים, תחנות משטרה וכו'. מספר נערים שעבדו בעבודה מסוכנת זו, שילמו בחייהם. הם היו גאוותם של הלוחמים ומפקדיהם. דוד בליישטיין היה בין משתתפי קבוצת הנוקמים ברוצחי היהודים. במו ידיו חיסל 18 רוצחים. וזו עדותו: "בזה קיימתי את צוואת הקדושים לנקום את דם השפוך".

לא פשוט היה הדבר, תחילה עשו הפרטיונים היהודים שפטים ברוצחים, עפ"י החלטתם-הם, הרי אחרי-כן, רק ברשות מהמפקדה של הפרטיונים - אלוף ברינסקי ורשות זו קיבלו אחרי פעולות מוצלחות היראות, שהיחידה היהודית ביצעה. עם "השחרור" מהיער, גויסו היהודים המעטים שנותרו לצבא האדום. רבים מהם נפלו בקרבות עקובות מדם למיגור הצבא הגרמני. דוד החליט בכל מחיר להגיע לארץ ישראל. יצר קשר עם קבוצת אבא קובנר, שפעלה בלובלין בארגון העליה הבלתי-ליגלית לארץ ישראל. על דוד בליישטיין הוטל להקים בית יתומים יהודי, להוציא את הילדים היהודים שנצלו ונמצאו אצל אכרים פולנים ומנזרים ואף נאלץ לעיתים להשתמש בכוח הנשק.

בית היתומים מנה, כעבור מספר חודשים כ-65 ילדים. דוד התמסר להחזיר את הילדים ליהדותם ולנטוע בהם אהבה לארץ-ישראל. סכנת מאסר איימה עליו בעקבות פעילות זו, עד שהוחלט להבריחו לרומניה, שם נשא את הינדה וולפין לאשה ויחד עלו ארצה בשלהי 1945. בארץ הקים דוד משפחה לתפארת. נולדו לו 2 בנות ובן והיה סבא ל-10 נכדים.

בשנת 1995 הכניס ספר-תורה לזכר הוריו וכל בני משפחתו בבית הכנסת בעיר אשדוד, שם משמש בנו יחזקאל כמהנדס ראשי של העיר הנבנית לתפארת ישראל. נפטר ביום ב' של ראש השנה תשנ"ט בגיל 86. יהי זכרו ברוך.

יהודה מרין

דוד היה מראשוני מארגני הבריחה מהגיטו בעיירה מניביץ. בראש קבוצה של 18 צעירים הגיע ליערות לשניווקה. בהיותו חייל בצבא הפולני, לקח באופן טבעי את הפיקוד על הקבוצה, כשלהשתתף האקדה היחידי שהביא עמו הנער יהושע קנוניץ ז"ל.

הם יצרו קשר עם הפרטיונים היהודים, בראשותם של ניקולאי קונישציוק ("קרוק") ודב לורבר ("מלינקה"). קרוק הודיע לקבוצת הבורחים בצורה מפורשת, שללא נשק לא יוכלו להיות פרטיונים. את דוד מוכן היה קרוק לצרף ליחידת הלוחמים כחייל מיומן, אבל דוד עמד על דעתו, שלא להיפרד מהקבוצה אותה הוביל אל היער.

הקבוצה הועברה למעמקי היער. הם נצטוו לא לחשוף את עצמם, להשיג נשק ומזון לקיומם. תוך זמן קצר השיגה הקבוצה מספר רובים, אמנם פגומים, אבל בכל זאת נשק.

רק לאחר שלושה חודשי פעילות של הקבוצה לשם הישרדות, הסכים קרוק לשלב את הקבוצה ליחידה הלוחמת (היהודית) שלו. הבלתי כשרים ללוחמה צורפו למחנה המשפחה, שבחסות הפרטיונים, שם היו 100 נפש; זקנים, נשים וילדים. היחידה הלוחמת דאגה לבטחונם ומזונם של תושבי מחנה המשפחה, שמספר "תושביה" הלך וגדל במרוצת הזמן, והגיע למעלה מ-200 נפש. מסירותם של הפרטיונים היהודים לתושבי המחנה עוררה לא פעם את חמתם של הפרטיונים הלא-יהודים, אבל הם נאלצו להשלים עם המצב,

אחרי השחיטה בעיר רובנה

דוניה זינמן ז"ל*

אינני יכולה לשתוק
אני חייבת לכתוב על הרצח,
כדי שזכרון הזוועות יישאר לנצח.

ואם נזכה ונישאר בחיים,
אז נקרא את השורות
וניזכר בימי היסורים
אפילו בימי שמחות.

ואם חלילה לא -
ואנחנו כולנו ניכרת
מעץ החיים,

האם תוכלו, בני-אדם, לעודדנו
ובניחומים לנחמנו,
שמרבבות ישאר אחד
אשר את האימה יתאר לעד?

האם ישתוק העולם
על כריתתם של ענפים רכים כל כך?
על הדם היהודי הטהור,
אשר נשפך כמים?
על שנקטפו באיבם החיים?

ה' אלוהי הנקמות!
הפלא מכותיך באנשים
שהפכו לחיות
ולרוצחיהם של תינוקות!

המצבה על קבר-אחים ברובנה



* דוניה מבית מז'יריטש כתבה את השיר בדצמבר 1941.
נספתה בשואה באקציה הראשונה במז'יריטש - מאי 1942.

לזכר יקירינו

מבכה, שרה גינזבורג

לזכר יקירינו
 על גליי'ם גועש ורועם,
 עברתי אליך מולדת האם.
 הרבה מרירות שבעתי,
 אל המנוחה והנחלה הגעתי,
 אל ארץ-האבות.
 מלווה בהרבה ברכות,
 מכל היקרים,
 שנשפו ואינם עוד בחיים.
 בהקיץ, כל השנים חלמתי
 חלום מקסים,
 שאפתי אותו להגשים.
 הבטחתי ליקירי להתראות,
 לבסוף, אני מזילה דמעות,
 כי אפסו התקוות,
 נגוזו החלומות,
 בוטלו התוכניות
 ולא קיימתי את ההבטחות
 לבקר בעיירתי, עיר-הולדתי,
 לעלות אל קבר-הורי,
 בחדש מאי, החדש האהוב עלי.
 כי בחדש מאי מלבליים
 הלילך, הבז', הסגול והלבן,
 האזדרכת והיסמין.
 לבקר את הורי בבית-העלמין רציתי,
 להשתטח על קבר אמי ואבי,
 להשיח את לבי,
 למלא בקבוק אדמה מקרבם,
 להנציח בזה את זכרם,
 אין זכר, אין אבן, הכל נעקר
 ולבי בי נשבר.
 קויתי להתארח אצל אחיותי,
 אצל משפחתי העניפה,
 אצל בני דודי,
 לבלות עם חברותי,
 להפגש עם בני-עיירתי,
 שכלם היו ידידי.
 כה נכספתי לבקר בבית-ספרנו,
 לשוחח עם מורנו, מורנו הדגול,
 שהערצנו אותו ללא גבול,
 שממנו רכשנו את השפה העברית,

שהצליח להנחיל לנו ערכים
 ואת הרוח הציונית.
 תכננתי, לבקר בכל המקומות,
 שבהם עברו עלי ימי הילדות
 שנות שמחה מעטות
 שבזכרוני חרותות עמוק,
 זה היה בעבר הרחוק.
 בדמיוני, על יד הנהר פריפט,
 שכננו משכבר הימים, אני מבקרת
 ובימי הילדות אני נזכרת,
 שבנהר פריפט טבעתי ובנס נצלתי
 מאז אני אליו נמשכת
 ובדמיון אני במימיו משתכשכת.
 רציתי להודות לו עד-בלי-די,
 שהשיב לי את חיי.
 ביעף עוברת לנגד עיני,
 שמחת ימי-חיי,
 תהלוכת ל"ג בעומר
 לחורשת פרוכוד נשאנו,
 בשירה אדירה,
 חושו אחים חושו, נרימה פעמינו,
 טושו אחים טושו, לארץ אבותינו.
 כאילו זה קרה היום,
 האם זה במציאות ? היתה זה חלום ?
 נזכרתי אני, שביום זכרון ד"ר הרצל
 קבלנו מהממשלה רשיון,
 בלבנו התלמידים, שמחה וששון,
 בתכלת-לבן לבושים,
 כלנו כאחד נרגשים,
 צועדים שוב לחורשה, לגבעת החול
 והשירה בוקעת בקול.
 כעת בחורשה יקירינו נחים,
 ידי המרצחים לשם הובילו אותם.
 באזני מהדהדת זעקתם
 וקצרה ידנו מלהושיעם.
 רבים מיקירינו, בחורשה
 מצאו את מותם
 ורבים מיקירנו נספו
 ולא ידוע איפה קברם.
 הכל נדם, הכל נעלם,
 הכל הלך לאבדון.
 בחורשה הקמנו לזכר יקירינו

מצבת זכרון
 ובלבנו נשא תמיד
 את זכרם
 באהבה וביגון.





כל ארגוני יוצאי ווהלין מתייחדים עם זכר יקיריהם

שנפטרו בין השנים תשנ"ז-תשנ"ח [1996-1998]

■ אוסטראה

אסתר מירוצ'ניק
(אשת מנדל מירוצ'ניק)
מאיר בורשטיין
ז'ני פקר (לבית זנדברג)
נוריס רוסיאנסקי
(כלת מירה רוסיאנסקי)
מרדכי קציר (קצנבליט)
משה (מוסיה) גירשטיין
רוזה זקס (בתו של יענקל
ברונשטיין) קנדה
סימה שיינברג
חיים מנדיוק
בלומה כץ (אחות משה כץ)
ברשצ'בקה אלכסנדר בומה

■ לוצק

ד"ר שמפניר יעקב
ד"ר דרוטמן פנחס
גרבוז דבורה
שיינר יהושע
צוקרמן סוניה
פטרשקה דב

■ מניביץ

דב ברוינשטיין ("זשוק")
דב לורבר ("מלינקה")
מנחם רוזנצווייג
דינה אברבך
דויד בליישטיין - ("מרטוב")

אריה בולוטיין
פנחס רבר
ד"ר ברכה-ברט
יגאל שינקמן (הימלפרב)
יוסף צביבל
משה מלמד
שבתאי סוסל

■ קובל

אלפרט מיקה
ארליך קרולה
בלומנקרץ רחל
גיסוס אלקה
גוטליב יפה
גיטליס מלכה

דונאי (דונאיביצקי) צבי
אינוך אברשה
זילברברג דוקה
כפרי שיינדל
מושקובסקי משה
סגל יהודית
פנטורין פנחס
פריד יהושע
צין זלמן
רביד (רוכברד) משה
רויטר דוד
רמלר משה

■ קמין-קושירסק

קלורמן שמואל-אבא
סוקול אהרון

סוקול פרדל
זרוצקי ישעיהו
וינוקור (פוגטש) רחל
קטן יעקב
גרשנבל חיים
אנגל מאיר
פרליס יונה
פרליס פסיה
פוזננסקי פועה
נוימן (קטן) פסיה
גוטמן יהודית
שוורץ מנחם

■ רטנה

אוניג אסתר
אוניג משה (ארגנטינה)
גויזן-קרש הניה
גינזבורג אליעזר (ארה"ב)
גרינשטיין חיים
וינר רחל
ינסוביץ - גרבוז חיה
פיינטוך אליהו
פיכמן מנשקה
(בעלה של רמה ינסוביץ)
פרלמוטר שלמה
קמינסקי פייגה ואיסר
רף רחל - רעייתו של מרדכי

פרטיזנים ולוחמים יהודים מווהלין
JEWISH PARTISANS and FIGHTERS
of **WOLYN**

לזכרם
in their memory

